повість довжиною в двадцять днів

День перший

Точніше, вечір. Розпочалася ця повість увечері двадцять дев'ятого липня тисяча дев'ятсот вісімдесят... року. А може, вона розпочалася й значно раніше. Скажімо, сімнадцять з половиною років тому — саме стільки років зараз Едикові, моєму молодшому сину. Або снується вона цілих сорок років і має довжину мого життя. А іноді мені здається — вона взагалі не має початку. Як не мають початку більшість людських діянь па землі.

...Валізи запаковані: Люба складає у великий поліетиленовий пакет яблука, помідори, сир, бутерброди, котлети. Я вже розкрив рота, щоб сказати, чи не в космос вона споряджає пас, але Едик зупинив мене ледь вловимим порухом брови: помовч, не ув'язуйся, не нервуй маму, не з'їмо — викинемо, ти ж бачиш, яка вона зараз фоноберна. Люба — справді, як іграшковий заєць з накрученою пружиною. Торкни — не зупиниш. Я гарячкове перебираю в думці, чи не забули чого: одяг, туалетне приладдя, підручники. Підручники — насамперед. Едик знову показує мені очима: може, взяти карти? Мабуть, вони нам не згодяться, а втім — хтозна. В Едика — дуже виразні очі, мої очі, великі, голубі, і розуміємо ми один одного з півногляду. Мовби ведемо якусь веселу пустотливу гру, окреслили довкола себе магічне жартівливо коло, в якому нам дуже хороше і в яке не впускаємо нікого, навіть Любу. Так, так, навіть Любу, та, зрештою, її найперше; Люба почуває, що вона — за колом, і через те гнівається. А пас уже давно захопила гра, і ми пе можемо зупинитися. Дзвонить по телефону мій зам, бажає удачі, я посилаю його "к чорту" (ніби це я здаватиму екзамени, а не Едик), намагаюся якомога швидше одв'язатися від нього. Едик здогадується, хто дзвонить: двічі стукає но столу кулаком — кісточками пальців. Я беззвучно сміюся. Мій зам — справді дуб. Отако, зі сміхом, ми пересіваємо на це решето всіх. Навіть уявили себе маститими акторами, ось ви йшли на сцену театру, сіли й ведемо вдвох діалог. "Ну й п'єса нам попалася". — "А що ж ти хочеш?

Автор..." І Едик виразно стукає по столу. "А режисер?" Знову два удари. "А директор?" "А публіка? Поглянь на гальорку. А бельетаж?"... Ми уявляємо, яка паніка вчинилася за кулісами, як із жахом розбігається партер, поки і його не "сопричислили" до тієї ж категорії дубів-пелинів, і заходимось од сміху. Мені неймовірно подобається Едиків сміх. Ми розуміємо, що декому, наприклад, Любі, наша вигадка здалася б песмішною, але вони — поза колом.

Мабуть, Любі трохи кривдне, що вона не може прорватися в химерне, трохи блазнівське, а трохи чарівне, чимось схоже на оте гоголівське, окреслене Вієм, коло; я розумію її: сам колись ходив по зовнішній орбіті подібного кола. Це було тоді, коли Люба почала брати Едика на дитячі ролі в п'єси, у яких грала сама. Тоді її поймали справжні великі гордощі — мати і син грають матір і сина, грають чудово, — вона мовби підносилася над буднями життя й... трошки наді мною — засмиканим ординарним лікарем районної лікарні. Світ мистецтва не знає районів, високі душі спілкуються поза часом і простором па всіх паралелях і меридіанах. Коли вони з Едиком поверталися з Будинку культури і сідали удвох вечеряти, Люба якийсь час ледве чи й помічала мене, їй доводилося докласти зусиль, щоб остаточно спуститися па цей, не завжди вміло вимитий мною, лінолеум, за цей посмугований кухонним ножем стіл, до цих магазинних, товстих, пружинних, що з них витікає руда сукровиця, котлет. Вони дзьобали їх, збуджені, згадували якісь сцени з щойно баченої вистави, мистецький азарт грав па їхніх обличчях. Я ж сидів, неначе виготовлений із пап'є-маше.

Одначе це тривало недовго. Едик зненацька й рішуче відмовився ходити з Любою на репетиції та вистави. Я й сьогодні доконечно не знаю, чому він порвав, як кажуть у високому мистецькому світі, зі сценою. Адже спочатку вельми втішався тим. І не пам'ятаю жодної невдачі, жодної прикрості, які б спіткали його на сцені. Маю деякі підстави тлумачити Едикову відмову трохи інакше: він зрозумів, іцо став мовби іграшкою в Любиних руках, що все це врешті-решт не до кінця серйозно, одна гра є лише часткою іншої гри. І хоч я жодного разу, жодним чином не виявив свого несхвалення їхніх пізніх мандрівок, опівнічних вечер на

кухні, його відмова стала мовби нашою першою з ним солідарністю, чоловічою й сімейною, нашою спробою окреслити свое, нехай і примарне, коло, те гірко образило Любу, й вона довго не могла нам того пробачити. Не може вона примиритися з тим і зараз, хоч водночас трошки й радіє: адже це її син і її чоловік міцно тримаються за руки. І нехай ми в якомусь своєму космічному колі, але те коло — не зовсім справжнє: на грішній землі, у власній квартирі ми тупаємо смиренно і її веління сповняємо ревно.

Люба сідає на краєчок стільця. Вона сувора й урочиста. Ми теж напускаємо на свої обличчя відповідного виразу й сідаємо на стільці. Проте Едик не може приховати усмішку. Та усмішка, здається мені, не ображав матір, скорше прощає їй старорежимні забобони.

— Пора, — тихо ворушить ледь підфарбованими губами Люба.

Вони у неї невеликі, в міру повні, чутливі. І сама Люба ще досить молода жінка, тонка в талії (стежить за собою), стрункa, у неї дуже гарне біляве волосся, яке хвилею опадав їй на плечі. Можливо, я трохи підмальовую власною уявою цей портрет, бо й досі трішки закоханий у дружину або хоч у пам'ять про ту дівчину, з якою колись стояв на мосту над річечкою Криігичанкою, але так про неї кажуть усі мої знайомі. При тому Люба певна себе, уміє якось так триматися, що викликав у всіх повагу. Я розумію, що в очах чоловіків (мені здається, що вони пасуть мою Любу очима) безнадійно програю поруч із нею: у мене й статура не молодецька, черевця, правда, немає, але вісімдесят два кілограми при зрості метр сімдесят три — теж немало, і почала проглядати пролисина, і зморшки на лобі та обличчі (весь вік Люба мені казала: не морщ лоба, будуть зморшки, на її й вийшло); а саме обличчя — темне, неначе я не лікар, а бригадир рільничої бригади, темпе, ще й клинцем донизу, а чуб рідкий і чорний, як смола, з білими нитками сивини — людського бабиного літа. Щоправда, зараз я важу не вісімдесят два кілограми, а сімдесят сім. Сімдесят сім, і ще й далі втрачаю вагу. Сам не знаю, від чого. Щось у мене сталося з легенями — не лікарський вислів, але інших слів я не знайду, жоден наш лікар не міг поставити остаточно діагноз,

рентген же дав якусь темну пляму... Темно-сіру пляму, дуже схожу... Я не називаю того слова навіть у думці. Декотрі мої колеги радили лягти на клінічне обстеження в онкологію, але я відмовився. Признаюся, я не вірю в реальність їхніх підозр. Та й усі інші аналізи заперечують можливість такого діагнозу. Скорше всього це наслідки запалення легенів, на яке перехворів минулого року. Звичайно, я не можу зовсім абстрагуватися від тих химерних думок. Тільки невігласам здається, що лікар почувається майже безсмертним, що лікарський фах привчив його до думки про смерть. Працює у нашій лікарні старий невропатолог. їх четверо лишилося з курсу, і коли помер ще один — четвертий — він три дні не виходив на роботу: надто близько упав снаряд, контузив його психіку. А люди йдуть до нас, як до безсмертних, ось навіть учора... Прийшов до мене шофер. Здоровий, як лут, пудову гирю перекидає через власну хату, а в очах — страх, неначе розлитий по чистій воді мазут. Він мене переживе разів три. Дивиться, як на Ісуса Христа, який може зробити чудо. І я зробив. Тільки-но сказав, щоб одягав штани й більше не приходив, він аж підстрибнув, побіг і вже за порогом забув про новоявленого Ісуса Христа. А цей Ісус — річ звичайнісінька — зовсім не безсмертний. Він тільки не допускає до критичної поділки тієї чорної думної хмари, відсовує її, тримає на овиді. А з неї крешуть і крешуть блискавиці, і попілюють вони... прямо в серце.

Я захопив із собою рентгенівські знімки легенів. Покажу в Києві якомусь світилу.

У тролейбусі ми з Едиком знову скоморошили, хоч і непомітно для інших. Мені чомусь не вельми скоморошиться, але я повинен підтримувати Едиків бойовий дух. Увійшов дуже поважний дядечко з жовтим пузатим портфелем, він нікого не помічав, усім своїм виглядом показував, що не звик їздити громадським транспортом, і Едик легенько постукав кісточками пальців по стінці тролейбуса, а тоді ще й помахав рукою вгорі. Я кивнув головою — "звичайно ж, дуб, тільки високий". Люба намагалася приструнити нас поглядом, але це їй не вдавалося. Вона пошепки відчитувала нас за несерйозність, легковажність. Особливо мене, Я трішки здивувався: невже не розуміє, що я вболіваю за сина не

менше, ніж вона, а все це просто бравада? Справді, думаю про перше серпня, й мені аж протягом віє попід серцем. Сам не розумію, чому: ну, не поступить зараз, поступить після армії, і наплювати мені, що там подумає хтось із колег, знайомих: нерозумний син, невпливовий батько. Просто я надто вболіваю за Едика, як переживе це він. Такий не впевнений у синові? Начебто ні. Проте не знаю, не знаю. Знаю тільки те, що ми з ним знайшли, як тепер кажуть, особливо щільний контакт, і мені від цього гарно. Я взяв відпустку й хочу присвятити її синові. ("Присвятити" — з високого штилю, цей грішок за мною водиться, в молодості навіть писав вірші). Не відаю, чим я йому зможу допомогти. Математику майже забув, от хіба що по літературі... Літературу люблю і знаю, чомусь саме за це найдужче й поважав мене Едик, а не за те, що я шанований у місті лікар, головний лікар лікарні; ми на рівних сперечаємося з ним про "Цвіт яблуні" Коцюбинського, "Вечір у Візантії" Ірвіна Шоу.

Ось і вокзал. Едик схопив обидві валізи й попрямував до виходу. Він у тролейбусі — вищий за всіх, його русяві кучері понад усіма головами. Кучері мовби підпирає голуба водолазка, мені він дуже подобається в ній. І сама водолазка теж. Люба принесла їх йому на вибір — аж три (де допинає в нашому місті це закордонне ганчір'я, я не знаю й досі, одного разу принесла й мені майку, звичайну майку, тільки називається якось по-іноземному, ще й з манюсінькою дірочкою під рукою, і правила за неї знайома сто карбованців, я ледве не пошматував ту майку), на одній вишкварював оркестр якихось патланів, на другій хизувалася зеленоока смаглява красуня, третя була чиста; голуба й чиста. Едик вибрав третю. Люба дріботить поруч зі мною і охкає, що син підвередиться; шепоче, що я поганий батько, не жалію його, а я йду, посміхаюся в думці й милуюся Едиком. Високий (метр вісімдесят два), широкоплечий, він ступає широко і впевнено, й натовп розбивається об нього, як весняна повінь об хвилеріз. Ми йдемо в його кільватері...

Едик заніс валізи до купе й одразу ж подався з вагона, гукнувши, що біжить купити мінеральної води на дорогу. Я чомусь не зовсім у те повірив, а Люба приклеїлася лобом до вікна, й на обличчі в неї

закарбувався вираз, як у тих хлопців зі Скотленд-Ярду, про яких писав ще Конан-Дойль.

Принаймні вона мені уявлялася саме так. Але і я не втримався, заглянув через Любине плече. Встиг побачити тільки голубу сукню та рудувату кудельку, яка спалахнула, неначе вогник над неопалимою купиною, а далі той вогник затулила широка Едикова спина. Я знаю цю дівчинку, точніше, не знаю, бачив її кілька разів з Едиком, — маленька, мініатюрна, майже іграшкова і дуже гарна личком, решту інформації одержав від Люби: Катя, дочка завуча школи од другої дружини (перша дружина померла), відмінниця, заступник комсорга школи. Інформація вичерпна, Люба виповіла її без ентузіазму, але й без особливої тривоги. І дивиться на синове захоплення, як на дитяче, зрештою, так дивлюся на те і я.

— Покладайся на Аркадія Васильовича, — наставляла мене Люба. — Він зробить усе. Готель замовить теж...

Цей Аркадій Васильович видавався мені особою майже містичною, опріч усього, я не дуже вірив, що він захоче чимось допомогти. Зрештою, з якої речі, хто ми йому такі: двоюрідний брат Любиної подруги! Десята вода на киселі. Люба бачила його один раз — приїжджав до нашого міста й зупинявся в сестри, пили шампанське і їли шашлики. Я чомусь на ту вечірку не потрапив — мабуть, куняв на якійсь нараді або був у від'їзді. Одначе Люба каже: Аркадій Васильович зробить все, що тільки зможе. А можливості його не малі — завідуючий чи заступник завідуючого навчальної частини інституту. За день до нашого з Едиком від'їзду вона розмовляла з ним по телефону, він сказав, що зустріне нас на вокзалі. Я страшенно не люблю будь-кого зобов'язувати. Я не вмію відплачувати, але тут уже нічого не вдієш.

— Пошуруй, може, ще когось знайдеш (мене різонуло "пошуруй", я ніколи не чув од Люби такого слова). — А до того свого однокурсника сходи обов'язково. Заступник міністра! Щоправда, він не по навчальній, а по курортній частині. Все одно — заступник. — Люба знає втричі більше

за мене. Розвідслужба у неї поставлена на широку ногу. Чого не зробить мати для свого сина! — Може, запроси його на літо до себе? На виноград і груші.

— Кого, ректора?

— Не клей дурня. Миколу. Все-таки вчилися разом. Навіть жили в одній кімнаті. На такій висоті чоловік!

— Нашим виноградом можна труїти мишей...

— Це ж тільки привід. Не забудь поздоровити його з орденом.

— З яким орденом? — уже щиро здивувався я.

— Та я ж тобі показувала газету. Нагородили групу лікарів. Його — орденом "Знак пошани".

— Це ж — три місяці тому.

— Нічого. Ти ж його відтоді не бачив.

— І треба йому наші запросини, якщо він відав курортами.

— А може... Для цієї... екзотики. Твое діло запросити.

Я мовчу. Я не знаю, як мені бути. Може, справді поздоровити Миколу? Але ж це принизливо. Коли нагородили — не поздоровляв, а тепер, як став потрібним... Засмоктало під серцем. Починаю сердитись, воднораз мені стає соромно. Не знаю чому. Щось тут не гаразд. Чи в моїх думках, чи в тому, про що думаю. Мабуть, у моїх думках, у мені самому. Я не заздрю великим, тим, що на портретах у коридорах медичних установ та сторінках підручників. Мабуть, через те, що їх уже немає і що вони — на

недосяжній височині. А от успіхи живих, надто декого з тих, з ким учився, мене іноді дратують. Миколині, зокрема.— Мабуть, через те, що я не вірю в його подвижництво і в його талант. Був хитреньким пронозливим студентиком і висунувся на пустомельстві. Правда, на буряки, на крос зголошувався першим, ще й інших закликав. Першим виступав після доповідей на зборах. А патологоанатомію складав тричі. Може, я помиляюся щодо Миколи Поляка? Може, я чогось не добачив у ньому або він змінився? Я ще заздрю Ігорю Хворостяному, але то інша заздрість, то — таки талант од бога, і членкора йому дали не за вправи у красномовстві. Колись і я леліяв честолюбив! мрії. Колись і я сподівався... А нині заспокоївся. Якимись нікому не відомими чуттями збагнув, що оце — моя вища точка: кандидат медичних наук, головлікар міської лікарні. Головлікарство мені нав'язали. Я знаю, що воно повисло на мені гирею, але несу його, як хрест. Як ото кажуть — гидко їсти, шкода кинути. Ще можна б напружитися, потягнути з себе жили, і виборов би докторську! Під пенсію. Щоб отримати диплом, вправити його в рамку, повісити на стіні й показувати внукам. Дивіться, шибеники, їжте манну кашу, й ви такими будете. Докторська дисертація вже нічого не додасть. Ліпше б написати та опублікувати ще кілька статей. Мені чогось трохи не вистачило. Як тому стрільцеві, що так ніколи й не виконав норму майстра. Кулі лягають у вісімки, дев'ятки... Не вистачає однієї одиничкн. Але в тому-то й річ, що ота одиничка варта інших сотень і тисяч. Так само стрибунові не вистачає кількох сантиметрів до заповітної цифри. І не вистачить. Бо тоді б одразу всі стали чемпіонами. Я втямив це й собі і заспокоївся. Проте це не означає, що я опустив руки і відклав гвинтівку. Просто тепер я не досадую, не нервуюся, спокійно набираю кількість очок, на яку здатний. Може, саме через це й настала, як кажуть спортсмени, стабільність і майже не буває зривів.

Ми з Любою вийшли и коридор — до купе зайшли і почали розташовуватися дві молоді жінки. Дві смагляві чорнявки в квітчастих косинках і рясних сукнях, їм років по тридцять, замолоді, щоб я підбивав клина, й застарі Едикові. Тьху, верзеться казна-що старому дурневі. Он Едика й досі немає.

Люба нервує, вийшла з вагона — до відходу поїзда лишилося сім хвилин. Всіма своїми кілограмами я повис на блискучій ручці, зсунув униз віконну раму. Прибіг захеканий Едик з однією пляшкою води. На пероні Люба поглядала на годинник.

— Котлети... найперше поїжте котлети, — поспішливо давала останні вказівки.— Ковбаса може полежати. І слухайся Аркадія Васильовича.— Дзвякнули буфери, роздушили ще якісь її слова. Вагон повільно покотився по рейках.— Дивися ж, тільки з щитом, — казала вона мовби жартівливо, а в очах стояла строга темнота. У тій темноті я блукав не раз. Я і любив і проклинав її водночас.— Інакше — краще не вертайся.

Мені стало украй прикро. Вперше за останні дні. Я розумів, що означали Любині слова... О, вони мали безліч значень. Мусиш зробити будь-якою ціною. В тебе там знайомі, друзі. Використай їх на повну катушку. Вмри, а свого досягни. Інакше ти не чоловік, а ганчірка. Інакше я зневажатиму тебе до кіпця життя.

Я навіть не оджартувався: мовляв, якщо на щиті — мені вже буде байдуже. І жарт не смішний, та й не хотілося. Чомусь запекло під серцем. Хіба можна виряджати в далеку дорогу близьку людину з таким напуттям? І взагалі, хіба можна класти такий тягар у душу рідної людини? Чи навіть у будь-чию душу. Адже моя душа й так... і так розіпнута на ста вітрах. Я теж люблю сина. З іншого боку — я не послідущий негідник. А хто я такий насправді — не знаю. Вважаю себе порядною людиною. Але усі вважають себе порядними людьми, навіть люті крадії і зрадники. Тільки в них трохи інша філософія порядності.

Люба вже майже бігла, викрикуючи ще щось, тицяла кудись угору і вбік пальцями, сердилася, що я такий не-тямковитий. А я не міг розібрати її слів, та не вельми й напружувався. І враз мені сплив на думку сороміцький анекдот... "Маша, не зраджуй..." — кричить чоловік, проводжаючи дружину на курорт, і біжить вздовж перону. Анекдот такий вульгарний, що мені аж щелепи звело. Я навіть озирнувся, чи Едик не прочитав моїх думок? На щастя, він не телепат. Мені звело щелепи ще й

через те, що анекдот чомусь у моїй думці повернувся проти мене. В житті я часто намагаюся рятуватися гумором, але цього разу мій настрій підупав одразу на кілька поділок, як ртутний стовпчик на погану погоду.

Ми зайшли до купе. Обидві жіночки, вже переодягнені в спортивні светри та спортивні штани, скромно сиділи в кутку на одній лавці — їхні місця були вгорі. Це Люба брала нам з Едиком квитки. Едик крутнув білу пластмасову ручку радіо — передавали спортивний огляд. Він не спортсмен, але дивиться спортивні передачі, я їх дивлюся теж;'і хоч це таки досить нудна справа — бігти до одних воріт, щоб за півхвилини вернутися назад, але принаймні ніколи не можна вгадати, чим усе скінчиться, м'яч там іноді забивають і в свої ворота, в усьому ж іншому ми наперед знаємо кінець. У книжках, у фільмах, у сварках з дружинами, у товариських пиятиках і навіть у самому житті. Думка тривіальна, але, на жаль, справедлива.

Обидві жіночки теж із цікавістю слухали спортивні новини. Потому вони пили чай (ми з Едиком відмовилися), а тоді шепотілися у своєму кутку. Обидві — гарні собою, одного віку, одна крупніша, тілистіша; такі собі дві лисички, дві подруги й, напевне ж, пройди, було видно по очах — лукавих, розжоханих інтимними таємницями. Я уявив, як вони стріляють ними десь у барі, на пляжі, які саме таємниці відкривають одна одній, і посміхнувся. І не міг відгадати, хто вони й чого їдуть до столиці, а зав'язувати дорожню розмову не хотілося. З якогось часу я помітив, що не люблю дорожніх знайомств, хоч, пам'ятаю, колись кидався па першу-ліпшу, звернену до мене в поїзді, фразу, як мисливський пес на хазяйський поклик "апорт". Тоді я ще чогось сподівався від таких знайомств і від мандрівок. Жіночки почали лаштуватися спати, вони не просили нас помінятися місцями, розправили простирадла на верхніх полицях, і тоді Едик швидко підхопився, запитав, чи не заперечують вони, якщо він ляже зверху. Легко обіперся об полиці, кинув угору своє молоде тіло. Я визнав його приклад гідним наслідування — тільки брався вгору по двох вмонтованих збоку приступках. І знову ми переглянулися з Едиком і залишилися вдоволені один одним. Потім обговорювали спортивні новини, робили прогнози на гру нашої збірної по футболу в

світовому чемпіонаті. Ми не говорили про екзамени, переговорено досить, та й там, на місці, цих розмов по уникнути. В купе було душно, страшенно душно, вентиляція чи не була увімкнена, чи не працювала. Едик нагнувся й дістав зі столика пляшку з водою, він пив просто з горлечка, запитуючим лівим (праве закрите пляшкою) оком, чи залишити мені, я кивнув, щоб пив усю, але він одірвав од рота пляшку й передав мені.

Ми ще з півгодини читали. Я — однотомник Габрієля Маркеса, Едик — газету. Я, здається, у його віці газет не читав.

— Тату, — покликав Едик.

— Гов, — так простецьки, трохи пародійне відгукуюся я на його поклик, коли ми обоє у доброму настрої.

— Послухай, що пишуть про наш пивзавод: "Перевіркою встановлено, що в усіх пляшках присутні сторонні рідини. Кількість сторонніх домішок — 100 %. З колективом підприємства проведено виховну роботу".

Ми обоє регочемо. Сміються і жінки внизу, вони теж чули, що прочитав Едик.

Едик часто зачитує мені подібні журналістські перлини, у нього якась особлива здатність відшукувати їх. Та й, признатися, я всіх отих статей не читаю. Едик закинув газету в сітку, прикріплену над полицею, ліг на правий бік і заснув. Жінки внизу, очевидно, теж потомилися від своїх таємниць, уже передивлялися їх на екранах снів. Я вимкнув світло і враз провалився на дно глибоченної криниці. Я знав, що не засну, й не намагався неволити себе. В поїздах я не сплю майже ніколи.

Поїзд летів через наповнену прохолодою ніч, погойдувався, хилитався на стрілках вагон, плямами світла в зашторeному вікні мелькали станції. І думки мої пролітали, вихоплені з пітьми прожитих

років, і я чомусь не міг зосередитися на жодній з них. "Доїдемо, доїдемо, доїдемо", — стукотіли колеса; "екзамени, екзамени, екзамени", — відбивали вони свій ритм; "всегаразд, всегаразд, всегаразд". Стукіт коліс можна трансформувати в яке хочеш слово чи й слова.

На сусідній полиці тихо спав Един. У цю мить я почував таку з ним рідність, що сльози бриніли мені під горлом. Мабуть, не гоже батькові признаватися в такому навіть самому собі — зі старшим сином, із Вовкою; я такої рідності і не почував. Хоч всі кажуть, Вовка — викапаний батько. Я прийнявся до Едика тривогою і любов'ю з першого дня його появи в цьому світі. Коли він народився, Люба заплакала і сказала, що ненавидить його. Вона хотіла дівчинки, дочки, і лікарі їй прогнозували, що буде дочка, вона вже навіть підібрала їй ім'я — Ліля. Щоправда, і Едика назвала Едиком теж вона. Я ж похвалявся своїм знайомим: "Другий син. Браку не роблю". Едик засинав тільки зі мною, і в сні довірливо тримався своїми манюніми пальчиками за мій палець. І, боже мій, які то були щасливі дні! Мені й зараз іноді бачаться ті ідилії... З крана у ванну падають краплі, а на дні вологих ночовок так зворушливо зібралися докупи жабка, рибка, зелений крокодидьчик, а вимиті, в білих льолях діти вже лежать у ліжечках, Едик чекає на мій палець, а Вовка — на мою казку. Люба розвішує на шворці в кухні випрані льолі. Я порядкую у ванні, і тиха, аж щемка радість запліскує серце, і таке мені все миле, таке дороге, що хочеться плакати. Було безглуздям шукати ще якогось визначення для слова "щастя". Який час Люба вдавала, що син і далі байдужий їй, але то вже була гра, Люба опікувалася Едиком не менше, ніж Вовкою. Люба — хороша мати. То більше, на початку Едик ріс хирлявим і німкуватим. Розмовляти він почав у два з половиною роки, і всім здавалося, що він просто лінується. "І-і-і" — тиче пальчиком — дай. "Ням-ням" — їсти. Неначе маленький дикун. Він і далі ріс мовчакуватим. Не те щоб замкнутим, ні, він не цурався дитячого гурту, але частіше пролежував із книгою на канапі. Люба, бувало, гнала його на вулицю, а він тільки плечима знизував: "Ну чого я там не бачив?" Рідко ходив у кіно, на пляж, лише перед екзаменами в десятому класі я вперше побачив його з дівчиною. Десь із шостого класу Едик почав стрімко рости, його навіть кликали в шкільну баскетбольну команду, але він не пішов. І

взагалі, окрім футболу по телевізору, спорт його не цікавить. Хоч ранком, ось уже впродовж десяти років, акуратно робить на балконі зарядку з гантелями. Я й зараз, крізь вагонну пітьму, бачу на балконі його стрункy постать у білій майці. І так тоді спокійно, так затишно на серці.

...Білі труси, біла майка, білий чуб в'ється кучерями. Ох, не одна білявка чи чорнявка заплутається в них. А може, й ні. Едик — хлопець дуже спокійний, урівноважений. Він читає серйозні книжки, прочитав навіть Фрейда, якого не читав я. (не знаю, де він тільки його доп'яв). А ще він любить книги з серії "Життя славетних" — про Кибальчича, Кравчинського, Корольова, Хемінгуея, Фолкнера, і книжки науково-фантастичні. Я їх перестав читати років десять тому. Надто вже у сучасних фантастів усе позакручувано, надто вже поперекидано а ніг на голову, дуже це ненаукові передбачення, не людські прориви в невідомість, а тонка майстерна гра при місячному затемненні, від якої іноді стає моторошно. Едик сперечається зі мною, ми з ним на цьому терені так і не дійшли згоди. Щоправда, ми не часто блукаємо спільно думками і на інших займищах, робота поглинає мене всього, та Едик і не вельми охоче розповідає про те, що думає і що його цікавить. Я намагався стати йому не тільки батьком, а й другом, але це чомусь у мене (а може, в нас обох) не виходило. Й зараз мені особливо радісно, що це почуття освітило нас. "Миїдемо, ми-їдемо, миїдемо", — стукочуть колеса. Тільки чомусь мені здається, що поїзд іде в зворотному напрямку. В темряві мені завжди здається, що я вертаюся з півдороги туди, звідки виїхав. Щоправда, у ешелоні інколи переставляють тепловози і перший вагон стає останнім. Але навіть якщо ми зараз їдемо у зворотному напрямку, мені гарно на душі. Хоч трохи й тривожно. Можливо, раніше я занадто остуджував Едикові пориви, адже намагався триматися по-бать-ківськи суворо, а в останній рік просто висів над його головою. Я вимагав, щоб він прочитав усі рекомендовані в підручнику твори, — чомусь думав, що він, як і старший син, піде вчитися на філологічний факультет педагогічного інституту в нашому місті. Адже математика не захоплювала його, і знав він математичні дисципліни для вступу до технічного вузу недостатньо. Ми і вчителя наймали, Едик ходив до нього півтора року, трохи вирівняв оцінки з математики, але вона,

математика, так його й не прикохала. А мені чомусь дуже хотілося, щоб хоч один син став інженером. Може, ще й тому, що за моєї молодості з нашого села тільки один хлопець — учительський син — вивчився на інженера, і всі вчителі ставили нам його за приклад. А Едик раптом, за два місяці до випускних екзаменів у школі, заявив, що хоче стати лікарем. "Піду, тату, по твоїх слідах". Так і сказав. Я неймовірно розчулився й воднораз стривожився. А чого, власне, мені тривожитися? Що з усіх математичних дисциплін в атестаті стоятимуть четвірки? А може, то тверді четвірки? Того, сказати по правді, я не знаю. Що не помічав у ньому схильності до лікарської професії? А в чому це мало проявитися? В тому, що не перев'язував, як свого часу я в селі, поламані сусідською палюгою лапи курчатам, не гоїв теляті гнояки на спині й не брав у руки вужів? Так де ж він міг проявити себе подібним чином! Дурниця все це: звичайно, лікар починається з любові. З любові до людей, зі співчуття, з поваги до їхніх страждань, із бажання допомогти. Я впевнений — Едик усе це розуміє і йде до медичного інституту за покликом серця. Хлопець він розумний і зважив усе. Розумний, ерудований і гострий на розум і слово.

Коли, бувало, Люба намагалася спровадити Едика на вулицю, я їй заперечував: "Мало тобі одного", — і вона вмовкала. Справді, нашого старшого нам вистачило трохи не на дві неврастенії. Обтіпав він нам нерви, як коноплі на терниці. Вовка і вчився через пень-колоду, і до класного керівника ми втоптали дорогу — то його помітили за шкільною сміттяркою із сигаретою — дим з-за тієї сміттярки валував, аж вчителі думали, що там щось горить; то дістали десь закордонний журнальчик і понаклеювали голих хлопців у зошити дівчатам; то побилися з хлопцями із сусідньої школи. Не мали ми з Любою спокою і після того, як він вступив до педінституту. Знову ж таки вчився погано, часом приходив пізно, й від нього пахло "біоміцином". А потім записався до мотогуртка, і ми кожного дня чекали, що нас покличуть до лікарні, а то й до моргу. Він і справді двічі перекидався з мотоциклом, одного разу йому зчесало на плечі шкіру і вивихнув руку. А якось зник, і не було його чотири дні. Ми подали у міліцію на розшук. Його знайшли в сусідньому районі. Повіз додому в село на багажнику мотоцикла студентку-біологічку. Я й зараз

пам'ятаю ті чорні дні у нашій квартирі. Ту тривогу, той туман, що згуск майже до трагічного болю. Ті думки, які передумали з Любою... Про швидку річку Дике Устя, і про Десну, і про важкі вантажні автомобілі, які розбивають на нічних дорогах мотоциклістів у млинець. Вовку привів у дім міліціонер. Позаду йшов Короткий — прокурор, із Короткими ми часом зустрічаємо Новий рік і Першотравень. Короткий відпустив міліціонера й сказав: "Бий. Я прокурор, він не зможе поскаржитися". Я двічі вдарив Вовку по обличчю.

Життя й далі підсовувало нам несподіванки. Одначе не всі вони були неприємні. На четвертому курсі Вовка одружився на журналістці, що приїхала до нашого міста на дипломну практику. Одружився проти Любиної, та й трохи проти моєї волі. Вина сама прийшла в наш дім. Зараз Вовка працює в школі, й директор ним не нахвалиться. Я не знаю, що сталося, яким чином він так перемінився. І пояснюю все одруженням. Ася, невістка, взяла його в руки. "Кириченко, — так вона кличе мого сина, — ти що, знову вмостився біля телевізора? Ану кроком руш по картоплю". І Кириченко покірно підводиться, бере дві авоськи й чеше до овочевого магазину. Я люблю свою невістку, хоч мене чомусь трохи ображає оте "Кириченко". Мені здається, я своїй Любі кликати так себе не дозволив би. Ася — життєрадісна, рухлива, як ртуть, але надто категорична, строга. "Кириченко"... Тоді її очі чимось нагадують очі моєї Люби, а тонкі губи складені в шнурочок. В Асі мені не подобаються тільки губи, губи і рот, він у неї дуже великий і трохи хижий. Але це вже спостереження не по моєму, а по Вовчиному профілю.

Проте іноді мені хочеться думати, що ота переміна у Вовці не є докопченою заслугою однієї Асі. Просто то був бунт молодості, кипіння сил, скованих міською квартирою, схоластичною шкільною наукою та нашими батьківськими нудними нотаціями. Вовка не сприймав будь-якої неправди, фальші, хоч, мабуть, і сам не знав, як і де потрібно шукати правду, та й не вельми мав право обстоювати її. Так чи так, але там, де нині в моєму серці Вовка, — благодатна тиша, і тиша в його двокімнатній кооперативній квартирі, яку тільки зрідка порушує строгий окрик:

"Кириченко!". Всі мені кажуть — я щасливий батько. Як на наші часи — то й вельми.

Блукаючи думкою по синовому та невістчиному домі, я несподівано заснув.

День другий

Скажений, напружений, розжоханий, як автомобіль на крутому віражі під час змагань. На вокзалі нас ніхто не зустрічав. Ми простояли на пероні чверть години, а тоді взяли валізи й поволокли їх до довгої черги на таксі. Щоправда, попервах я навіть зрадів, що Аркадій Васильович не зустрів нас. Я не люблю, коли мною дрібно опікуються, не люблю товариства незнайомих людей. Та й з якої б речі він нас зустрічав? Двоюрідний брат Любиної подруги! Наобіцяв чортзна-чого після чарки коньяку!

Ми поїхали в готель. Це був старий готель майже в центрі міста, на тихій зеленій київській вулиці. У готелі сказали, що номер нам справді замовлено, але з дванадцятої години, а до дванадцятої нас не приймуть. Зараз була тільки десята. Водночас день наступав, пружина розкручувалася, і якщо я загаюся, вже її не стисну. Хіба що розкручу земну кулю в зворотний бік — як у отих фантастичних романах, що їх читає Едик,— і час полетить в зворотному напрямку. Сьогодні — п'ятниця, завтра і післязавтра в установах вихідний день, а в понеділок уже екзамени.

Ми вийшли з Едиком у скверик — маленький зелений трикутник на розі двох вулиць, і я сказав синові, щоб чекав мене тут, на дванадцяту годину я повернуся. "Мені потрібно заглянути до міністерства в своїх справах",— коротко пояснив і побіг ловити таксі.

Таксі не було, я зупинив чорну "Волгу" і попросив шофера підвезти. Великий, сивий, тілистий, схожий на міністра шофер мовчки схитнув головою.

Боже, як мені не хочеться зустрічатися з Миколою Поляком! Моя душа вже наперед зморщилася, як старий не-мащений чобіт, ще й там хлюпає щось слизьке й драглисте. Я пояснюю собі це тим, що доводиться зустрічатися саме з Миколою Поляком, який одного разу вимагав виключити мене з комсомолу за те, що я не пішов на комсомольський крос. Це було за два дні до стипендії, а я жив майже виключно на неї. За мене заступилася декан. Я й зараз бачу її погляд, спрямований па мої великі, розбиті парусинові черевики жовтого кольору, і фарба задавнілого сорому й вдячності заливає мені щоки. Декан була молода жінка а віночком кіс на голові — тоді такі віночки були модні. Вона, звичайно, нічого не сказала про черевики, а запитала, чи зрозумів я свою провину і чи побіжу наступного разу. Я пообіцяв оббігти по меридіану всю земну кулю. Тоді я міг їй пообіцяти все.

Як же я тепер розмовлятиму з Миколою? Звичайно, за двадцять п'ять років, відколи ми закінчили інститут і він перебуває па високих адміністративних посадах, він тричі забув про той крос і, мабуть, зняв з дистанції тисячі ота-ких-от невдатних кросменів...

Микола уявлявся мені схожим на оцього шофера, тільки що з більшим черевцем. Це ж він з півгодини протримає мене у своїй приймальні, а далі викаблучуватиметься, мов колишній купчик, якому вдалося купити дворянство.

Літня, майже пенсійного віку секретарка сказала, що заступник міністра зайнятий, звільниться, мабуть, не скоро, але якщо я конче хочу його побачити, можу зачекати. Я сів на стілець навпроти дверей. Аби погамувати хвилювання, роззирався по приймальні. Велика кімната, поліровані меблі, кілька телефонів на приставному столику і багато картин на стінах. В основному пейзажі. Я сам адміністратор і вже трохи навчився оцінювати господарів кабінетів по їхніх приймальнях. Знаю

гаразд, що сам я — адміністратор кепський, і це легко вгадати по моїй приймальні, у якій дуже часто немає секретарки або вона з іншими дівчатами, медсестрами, трощить за канцелярським столом яблука, п'є чай, точить по телефону теревені, і ніхто не може до мене додзвонитися. Ліда — секретарка дуже вродлива, мої знайомі на вечірках жартома підколюють Любу, а Люба вдає, що ревнує. Секретарку підбирав не я, вона дісталася мені від мого попередника. Я чомусь ніяковію перед Лідою — сам не знаю чого, адже у мене і в гадці немає чогось такого, що б виходило за межі службових стосунків. В гадці немає, а може, я просто не допускаю того нагору, не допускаю зусиллям волі, і Ліда щось вгадує? Адже на деяких секретарок деяких начальників я дивлюся іншими очима. Теж, звичайно, не зовсім нахабними, але можу дещо уявити хоча б за відомими анекдотами. Тими анекдотами я гребую, але щось від них залишається в пам'яті, до того ж, як мені здається, Ліда трохи кокетує зі мною. Мабуть, вона кокетує зі мною, як зі своїм начальником, вади і недосконалості якого знав. Проте перед незнайомими відвідувачами Ліда видає мене за строгого начальника, й вони заходять до мене настрахані та насторожені. Я не завжди розвіюю цю їхню упереджену думку. До того ж трапляється, що й справді зриваюся, вибухаю, можу наговорити прикростей, іноді не зовсім гаразд пам'ятаю, що казав, а потім страшенно переживаю за це й соромлюся того свого вибуху. Я знаю, таке не личить лікареві, та ще й адміністраторові, але не завжди можу стриматися. Надто, коли розпізнаю, що хтось використовує мою м'якість, "катається на мені" (Люба), чинить моїм ім'ям неправду. Я на службі нерівний, не маю певної лінії поведінки, то напускаю на себе начальницьку строгість — тримаюся так якийсь час, бо таки вважаю, що повинен матися суворо завжди, — то знову забуваюся й вступаю зі своїми підлеглими в панібратські суперечки та розмови, відтак знову влаштовую нагінки "для профілактики". Нагінок тих ніхто не боїться, до того ж я часто підкреслюю, що моя адміністративна іпостась тимчасова, всі ми, колеги й друзі, повинні радитися, вирішувати все колегіальне. Одначе з часом зрозумів: це теж не все правда, людина — то таки людина, комусь вона симпатизує більше, комусь — менше, і всі те вловлюють тонко; так, я часто раджуся з колегами, а останнє слово за мною, я вислуховую думки багатьох, але намагаюся переконати їх в правильності моєї, бо

вона, таки моя, визріла в моїй голові, здається мені найправильнішою. Ото на тому й кінчається весь мій демократизм, така його ціна. Я це розумію, але переінакшити себе вже не можу.

До кабінету з червоною папкою під пахвою зайшла суха, як тараня, в сірого кольору костюмі жінка, лишила двері не причиненими, і в ту щілину Микола помітив мене. Помітив і впізнав, хоч ми за ці роки жодного разу не зустрічалися. Як він мене впізнав?

— Чого ж ти мовчиш? — сказав мені, а докірливо подивився на секретарку. — Заходь. Радий тебе бачити... Стільки років... за снігами білими... і ніколи не зустрілися. Сідай ось сюди. Ну, ти ще нічого... В це крісло вмістишся. Воно в мене — як еталон для старих друзів.

Крісло справді вузьке, хоч і зручне. А сам Микола — худорлявий, високий, в спортивного крою костюмі — здавався мені тим же інститутським Миколою, що запекло вимахував руками і гукав: "Всі на буряки! Візьмемо підвищені зобов'язання". А між тим його сухе обличчя виглядало втомленим і розумним. І був він геть сивий, красиво сивий, одначе й такій сивині заздрити нема чого. Двоє чоловіків, що сиділи в кабінеті за приставним столиком, тактовно попідводилися.

— Миколо Степановичу, ми потім.

— Гаразд, — недбадо махнув рукою Поляк.

— Я, мабуть, перебив вам нараду? — запитав я ніяково, коли ми залишилися вдвох.

— Яка там нарада! На рибу завтра збираємося. Та от не знаємо куди.

В мене на мислі, на самому її гребінці, — як оті білі баранці або паперові кораблики на хвилі, — завертілося:

"Приїжджай до мене, я тобі влаштую таку риболовлю, що карасі самі вилазитимуть на берег", — але зусиллям волі потопив той кораблик.

— Хлопці внадилися в один колгосп... Голову колгоспу в клініку Стражеска влаштували. Тепер віддячує... Там коропи, як поросята. А я не люблю... Під самим селом, дюди йдуть на роботу, дивляться. — Він аж тепер сів навпроти мене. — Ну, розказуй, як живеш. Або спочатку — які вітри тебе занесли до мене. Мабуть, потрібна путівка? Собі чи комусь із друзів?

"Коли б ішлося про путівку, — подумав я. — Десять літ лежав би на березі свого Дикого Устя, їв консервовані бички, аби тільки... Аби тільки не починати цієї розмови". Я проковтнув клубочок у горлі й, поспішаючи докінчити цю балачку, сказав:

— Та ні... Син у мене поступає до медичного інституту. Хоче... по моїй лінії.

Останні слова "хоче по моїй лінії" прозвучали не гордовито, як то бувало вдома, коли хто-небудь запитував, куди поступає син, а чомусь жалюгідно.

— Може, Черкаський ще пам'ятає мене? Я працював у його семінарі... По підшлунковій. Але... скільки їх, таких, як я, стукалися в його двері.

Микола рвучко підвівся, закрокував по кабінету, перетинаючи навкіс розкішну килимову доріжку. Один раз він об неї спіткнувся, доріжка загорнулася, футбольним ударом блискучого коричневого черевика Микола розправив її.

— Я спробую, — по довгій мовчанці, від якої мені натекло повні груди холоду, сказав він. — Але ти, Вікторе, зрозумій... Я певний: ти не схожий на деяких провінціалів, які думають, що заступник міністра... це хтось такий... ну як апостол Петро біля райських врат. Знаєш, скільки отуто, в

Києві, отаких, як я, начальників?.. В ешелон не вбереш, і в усіх сини, дочки, племінники. І півеше-лона вищих. А потім таких, які крізь стіни проходять. Як Фантомаси. Якби це я просив ректора за свого сина чи дочку... Може, трохи й зважив... А так, хто ти мені. І ще одне — я не контактую з ним. Ні, ми ніколи не сварилися. Просто поїзди наші — на різних магістралях.

Він пильно подивився на мене, чи я все зрозумів, чи не образився. Я зрозумів, не образився.

— Спасибі.

— За що там спасибі. — Він знову сів. — Ну, розкажи трохи про себе. В тебе один син? Каву замовити?

— Не треба. Я її майже не п'ю. А син це в мене менший.

Я коротко розповів Миколі про свою родину. Диво, я не почував на нього за те, колишнє, ані крихти злості чи навіть досади, й подумав, що це роки розчинили їх. А може, це я такий безхарактерний? Адже збирався нагадати за будь-яких обставин. Бодай жартома. А тепер ось не хочеться.

— Ех, — потягнувся в кріслі Микола. — Літа — як дикі коні. Вже синів женимо. А давно... самі були дурні й дикі...

Він подивився на мене й швидко відвів очі, в яких майнули, схожі на крильця білих метеликів, вогники. Я зрозумів, що Микола пам'ятає все: і про буряки, і про крос, і не вибачається, бо це було б нерозумно.

Я підвівся, міцно потис йому руку. Затримався ще на мить у дверях:

— Як ти думаєш, варто мені самому піти до Черкаського?

Микола на хвилю замислився.

— Мабуть, варто. Живий чоловік... він якось впливає особливо. Я це по собі знаю. Ну... бо і є живий чоловік.

Я повернувся в готель близько дванадцятої години. Ми з Едиком волокли угору свої важкі валізи (біля ліфта товклися іноземці, бородатий ліфтер у лівреї навіть не дивився в наш бік), а назустріч нам волокли валізи ще два Едики і два Віктори Івановичі, вони неначе випірнали з голубої темряви старовинних дзеркал на стіні. Всі шестеро почувалися в цьому домі трохи незатишно.

Поминаючи на наступному поверсі велетенське дзеркало, я оглянувся, аби ще раз упевнитися в своїй думці, одначе зрозумів, що помилився: високий білявий молодик у притемнених глибинах дзеркала ступав ніскілечки не знічено. Навпаки, він навіть на мить притишив ходу і обмінявся усмішкою із своїм двійником. Я розгадав ту усмішку, і тиха радість ворухнулася мені в грудях. Син вдоволений собою, але не самомилується, отже, й не збирається прожити таким собі метеликом на квітках і збирати з них нектар. На квітках жіночої краси насамперед. Він не вдовольниться тим нектаром, він хоче ще чогось од життя, од світу, бо розуміє, що в наш час досягти, чогось лише красивою зовнішністю неможливо; він вчитиметься серйозно, спробує зажити значнішого. А хіба можуть батьки не радіти з того? Я навіть підморгнув змовницьки: "Знай наших" — зрозуміла річ, не білявому широкоплечому юнакові, а середньої статури чоловікові з трикутним обличчям. Ну, не зовсім трикутним, одначе, якщо визначати його геометрію, то до цієї примітивної фігури воно найближче. До того ж тесане прямими лініями і жорстке: високий і великий лоб, сухі щоки, тверді прямі губи, сухе, гостре підборіддя — воно дуже часто вводить людей в оману. На довершення всього в мене майже металевий бас, усі, хто чує, хто бачить мене вперше, мало мене знає, вважають, що я дуже крутий, непохитної вдачі чоловік. Я ж рідко користуюся в житті цими "дарами природи", колись хотів за своїм зовнішнім образом та подобою перекувати душу — з того нічого не вийшло.

Номер виявився розкішним, на дві кімнати — вітальня і спальня, з ванною, холодильником, телевізором і телефоном. Швидко розпакувалися, я вмився й перемінив сорочку. Ми з Едиком збиралися до інституту. Він — переписати розклад екзаменів та консультацій, я — буцім так, знічев'я, супроводжувати його й поблукати стежками молодості. В останню мить, трохи повагавшись, дістав з чемодана й почепив на лацкан піджака два значки: Заслуженого лікаря республіки та депутата облради. Ректора цими значками не здивуєш, але його секретарка, може, буде привітнішою. Чіпляючи значки, я ніяковів, як хлопчик, і боявся, що Едик гмикне або й прямо обсміє мене, але син удав, що нічого не помітив.

Тролейбус мчав нас Хрещатиком, площею Перемоги, Брест-Литовським проспектом. Він котився через мою молодість у майбутнє мого сина. Я буваю в Києві часто, і мої відчуття юності пригасли, але присутність сина, те, що він робить перші кроки по моїх слідах, обвіяла їх, наче пригаслий жар, свіжим вітром, здмухнула попіл, і вони заясніли знову. Звичайно, тодішні стежки були трохи інші, і сліди теж, я ступаю в них пам'яттю, і мені щемить під серцем.

Я вдивляюся в дерева, в будинки, в людей: ті самі вони чи не ті? Вдивляюся, зітхаю — мандрівка по стежинах юності не наливає серце радістю, в перетлілому багатті не спечеш навіть картоплини. Старі тополі на бульварі зрубали й посадили нові. Місто в чомусь змінилося, а в чому саме, я не можу збагнути. Ну, нові масиви, нові вулиці — так це скрізь. Ще зовсім недавно мене, як і багатьох інших людей, захоплювали пові геометричні форми будинків, їхня висота, збільшення кількості поверхів вважали майже вивищенням самого людського духу, його генія, але з недавніх часів це перестало захоплювати навіть таких провінціалів, як я, бо всі ми зрозуміли — в цьому плані попереду перспективи безмежні, лінії і форми будинків вдосконалити легше, ніж звичайну усмішку, зигзаги карниза можна міняти безконечно, а кривизна ластівчиного крила — одна-бдина па віки вічні, і те, що їх, ластівок, значно поменшало в місті, моя увага зафіксувала сумно, і я подумав: а що, як вони зникнуть, як зникли десятки видів інших птахів? Який майстер їх витворить заново?

Немає такого майстра. Майже всі мислителі і поети сходяться на тому: людство існує задля краси. Вона врятує всіх нас. Ми й творимо її... Геометричну, сіру, бетонну. А віковічна — зелена й голуба — поволі зникає. Як же її нам врятувати? І що робити, щоб примножити красу справжню? Щоб гармонія людської душі не відставала так круто від гармонії технічного прогресу!

Ще я помітив, що помінялося щось в самих людях, а в який бік — збагнути не можу. Звичайно ж, їх стало більше, на Хрещатику так ледве можна протовпитись, колись і Хрещатик був порожній, по ньому проходили діловим кроком, ну хіба що в неділю ввечері тротуари заливав молодий гемін. Публіка стала ошатнішою, її хода — повільнішою, і в очах побільшало лінивого літепла. А може, мені те тільки здається?

Пересохле колесо спогадів скрипіло, перетертий пісок присипав слід. Ось і будинок, де я здавав документи. Приймальна комісія тоді працювала на бульварі Шевченка. Отам, просто під дверима, сиділи ми з Грицьком Смолою і чекали, коли відчинять інститут. Ми приїхали дуже рано й не знали, куди подітися. Сьогодні мене смішили наші посиденьки під дверима: можна було перечекати на вокзалі або принаймні в сквері, а ми притулилися біля стіни, попідкладавши під себе: я — фанерного чемодана, а Грицько — батькового солдатського мішка, і куняли. Розігрітих од ходи (йшли од вокзалу пішки), нас почала проймати ранкова вільгість, і ми поодягали фуфайки. Нарешті з'явилася прибиральниця. Вона побачила нас і сказала, що до інституту заходити ще рано. Потім повз нас пройшло дві якісь жінки, а потім... потім над і перед нами зупинився високий худий чоловік у зеленому капелюсі й білому, навіть трохи жовтому дорогому костюмі та червоному з жовтими метеликами галстуці. Він подивився на нас, на ваші фуфайки, на ваші сільські, пошиті дядьком Ринджи-глом чоботи, і сказав м'яким, трохи простудженим голосом:

— Ви, хлопці, заблудилися. Вам — не сюди. Сідайте на десятий номер трамвая і їдьте в Голосієво, у ветеринарний інститут.

Сказав — і пішов. Хто він такий, чого зупинився біля нас, чого виніс нам такий присуд, я не знаю й сьогодні. Одначе його слова приголомшили нас. Вимовлені м'яко, порадливо, вони стривожили, налякали, знищили нас. Мабуть, отакий чоловік, у такому капелюсі, з таким галстуком — знає все.

— Я ж казав... Я ж казав, — засовався Грицько.

Він справді щось таке мимрив — мовляв, може, поступатимемо у ветеринарний або в сільськогосподарський інститут. А зараз він спанікував, налякав і мене, й ми потеліпалися на вулицю Саксаганського, де ходив десятий номер трамвая.

Я таки вернувся на бульвар Шевченка, а Грицько закінчив ветеринарний інститут і тепер працює на Волині директором відгодівельного пункту.

Отут, на бульварі Шевченка, я тоді прокрутився цілий день, бо папірець на місце в гуртожитку дали аж увечері. На отій (мабуть, їх перемінилося вже кілька "поколінь") лавочці під тополею. В обід купив у хлібному, тепер там ювелірний магазин, за тридцять копійок булку з повидлом, ум'яв її, й аж злякався: якщо з першого дня так шикуватиму грішми, то не дотягну й до кінця екзаменів.

Інші тепер тополі, інші лавочки, і зовсім інші вступники. Одягнуті в джинси, спортивного покрою костюми, модні сукні, й чемодани залишають на вокзалі в автоматичній камері схову. Тільки гудуть так само, як і колись, і в очах полохливі, сповнені надії і безнадії вогники. Я побачив, як принишк, знітився, неначе аж поменшав зростом, Едик, як він несамохіть подався до мене, і в мене жалем і любов'ю стиснулося серце. Чомусь спливло на пам'ять село, запряжена у воза кобила, великий лошак, що плентається за возом, дуже часто відстає, а то й зупиняється зовсім, задере свою лошачу галову й дивиться кудись, і їздовому доводиться зіскакувати із воза та підганяти його батогом, так

само отой лошак, нажаханий собаками або іншими лошаками, тиснеться до матері, аж вивертає голоблі воза.

В інститутському коридорі ми з Едиком загубили один одного. Загубили за моїм умисним наміром, я просто ледь відстав і повернув у бічний коридор. Я не хотів, щоб Едик знав, куди я йду, не хотів каламутити йому душу, я навіть боявся, що він запротестує чи, може збунтується й зовсім прожене мене, а то й не захоче складати екзамени. Адже я... я вчив його жити чесно. Я намагався не брехати, не обманювати — навіть у таких дрібницях, як куди пішов, коли буду вдома, з ким зустрічався. Я це робив навмисно, можливо, це пе справжня, золотої проби чесність, мабуть, на моїй дуті такої проби немає. О, душа — вона гнучка і в'юнка, вона хитра, хитріша за нас (як у отих анекдотах про внутрішній голос), тобто за те, що з нас виховували, що в пас вкладали, хтозна — звідки воно береться, якими вітрами його туди навіває, але вона завжди знає, у який бік у даний момент їй вигідно хитнутися, щоб краще було її оболонці з носом і вухами, ще й хитнутися так, аби того ніхто не помітив, — де пролетіти тінню, де пробігти зигзагом, а де проперти навпрошки, виставляючи напоказ свої доброчинності. Ой, як важко вхопити її за вуха, як важко повернути на пряму стежку — "Дурень, дурень, це ж для тебе, для твого благополуччя", — як важко її присоромити, скільки кілометрів обмильної філософії намотується довкола неї? Тисячі, мільйони, вона може обманути увесь космос, бо він — один, і вона — одна, вона зникне, він залишиться й забуде про неї, і вона повсякчас пам'ятає про те. Не забувають того тільки інші душі, що сміються, плачуть, корчаться від болю поруч неї, та й то не завжди. Але душі рідні... вони вловлюють неправду на стокілометровій відстані. Я з усіх сил намагався не пускати свою душу в глухі закапелки, де б її могли знайти мої сини і поглузувати з неї, проте й не виставляв її перед ними напоказ, мабуть, через те, що знав: особливих доброчипностей там немає. Просто я відав одне: тільки особистий приклад має вагу, від президента до голови родини, якщо той або той не живе за нормами, які встановив і сповідає вголос, самі норми не мають жодної ваги.

Лікареві втриматися на натягнутій власними руками линві особливо важко. Професія привчила його казати не всю правду хворому, втаювати щось від вищих інстанцій, аби вибити трохи більше ліків, дихальних апаратів, простирадл, вимагає не нести сум'яття і чужих болей у власний дім, не заздрити людям інших професій, жертвувати своїм часом, не брати хабарів. О, скільки і в якій формі намагаються їх підсунути! Іноді навіть важко розпізнати, хабар це чи щирий дарунок друга. Я дозволяю брати подарунки тільки няням і санітаркам, тим, у кого дуже низька зарплатня. Лікарів за хабарі я проганяю з роботи.

Про все це я думав, сидячи на потертому шкіряному дивані у довгій вузькій приймальні ректора інституту. Я не міг не думати про це... Бо, власне, хіба мій недавній візит до Миколи, оці мої значки, оця книжечка про сарцево-судинні хвороби, яку я хочу подарувати Черкаському, — не хабар?.. Мабуть, не хабар, проте...

Проте я не можу відмовитися від боротьби за власного сина. Я знаю все... Ні, таки не все. А може — окремі випадки, відхилення від норми, екзаменаційну патологію. Але вони страшні.

Я випадково бачив список вступників в одного знайомого декана, а там проти прізвищ крапочки, наче муха наслідила: креатура ректора, проректора і значно вищих... і жодного місця для чесного конкурсу.

Я майже не вірю в оті фантастичних цифр хабарі грішми, дачами, машинами, але в останні роки принаймні в нашому місті люди переплелися так тісно, особливо в окремих пластах. І чи ж справедливо тоді на широкій інститутській лаві сидітиме якийсь тупий, як дідівський валянок, бовтюх у американських джинсах, а мій розумний, начитаний, розважливий син носитиме цеглу на будівництві нового корпусу інституту!

Ось чому я одягнув значки, ось чому сиджу отут і терпляче чекаю, коли мене пропустять до ректора. Я знаю, що оцією моєю філософією

людей не нагодуєш, люди воліють їсти хліб з чистого зерна, але знайдіть мені в моєму становищі ліпшу!

І все одно вогонь сорому спопеляє мене. В моїй душі все перемліло, як перемлівають в занадто натопленій печі борщ. Я ладен зірватися з цього проклятого дивана й мерщій вибігти за двері, але якась владна, незрозуміла сила тримає мене на місці.

І тримає вже півтори години на дивані секретарка ректора. Проте вона не спровадила мене, як інших пошукувачів щастя для власних дітей, зовсім: "У справах вступу ректор ію приймає", її похитнули мої значки. Немає на світі чутливішого створіння, як секретарка начальника. Вона гаразд знає, кого допускати до кабінету, а кого ні, — з ким матиме халепу її начальник; що кому відповісти по телефону; вона точно вловлює міру терпіння відвідувача, його темперамент, амбітність, схильність до скандалів і, мов хороший провізор, виважує все те до мікрона на своїх терезах. І вже на відповідь летить люб'язна усмішка, грізно хмуряться брівки, вдають заклопотаність підведені французькими тінями очі.

Секретарчипе "заходьте" пролунало, коли мене вже можїїа було виносити на ношах. Але я таки зайшов до кабінету, й привітався, і пробубонів щось про семінар, який вів Григорій Григорович. Там, у приймальні, це вийшло в мене значно краще. А вдома — то й зовсім гарно. Григорій Григорович вів у нас семінар дуже молодим — аспірантом другого року навчання, вів ні гарно, ні погано, він нас боявся дуїкчо, ніж ми його, пильно готувався, намагався справити враження на наших дівчат, а наш курс, наша група славилася красунями на весь інститут. Він навіть трохи закохався в одну із них — Марію, але нічого з того не вийшло, мабуть, Григорій Григорович не насмілився освідчитись студентці, аби часом не попсувати свою наукову кар'єру.

Звичайно, я не збирався нагадувати йому про все те, а тільки хотів сказати, що назавжди запам'ятав його деякі поради, і легенько пожартувати щодо Марії, мовляв, і я отримав від неї гарбуза, отже, ми майже родичі. На репетиції все було добре, а прем'єра провалилася. Я аж

упрів, я сердився на себе, бо все-таки хоч трохи поважав себе, ніколи не підлагоджувався під начальство, не лестив йому, а тут заговорив на задніх лапках й, усвідомлюючи все це, "валився" далі, для чогось поклав на стіл свою нещасну книженцію, яка раніше теж досить гармонійно вписувалася в план відвідин ректора — мала засвідчити деякі успіхи учня Григорія Григоровича. Мабуть, ректор звик до таких відвідин. Ні, є речі, до яких не можна звикнути. Важкий, крутолобий, він не дивився на мене, а я не дивився па нього.

— Нехай складає екзамени, — сказав ректор.— Гарно складає.

Такого самого я міг би побажати і його дітям. А що він ще міг сказати? Щоправда, прізвище моє в настільний календарик записав. Я вийшов з кабінету і витер рукавом піт, що котився по обличчю. Мені здалося, що на мою душу налипло жабуриння і я вже ніколи не обберу його.

Едик чекав мене в готелі. Аркушик із розкладом екзаменів та консультацій лежав посеред столу. Пробіг його очима. Перший екзамен — хімія. В понеділок. Терпка, холодна хвиля прокотилася від мозку до серця. Вона в одну мить змила гарячу хвилю сорому, ганьби, яку приніс із кабінету ректора. Проте намагався не видати свого хвилювання.

Я запропонував Едикові піти кудись пообідати, але він сказав, що вже пообідав, що мамині котлети ще не зіпсувалися, їх можна їсти. "Мамині котлети", ці слова упали мені на душу м'якими сумними котиками, їй там ще важче. Я в клопотах, так би мовити, — "в бою", а їй лишилася вічна прерогатива матерів — чекати.

Вбити в горло котлету я не зміг. Зненацька задзвонив телефон. Я підняв трубку.

— Добрий день, — прогудів у трубку м'який бас.— Це Аркадій Васильович. Перепрошую, що не зустрів вас на вокзалі. Несподіваний аврал.

— Нічого, ми не маленькі, — сказав я щось не зовсім виразне і тактовне.

— Як ви влаштувалися?

— Все гаразд. Велике спасибі. Справжній палац. Не знаю, як це вам вдалося.

— Мені вдається все.

Я зрозумів, що чоловік усміхається, усміхнувся й собі. Це вийшло мимоволі.

— Ну, тоді відпочивайте. Я прийду увечері.— В трубці сухо клацнуло й почулося коротке: пі-пі-пі.

Якусь мить я стояв з трубкою в руках. Може, він і не прийде, цей невідомий Аркадій Васильович. Але тепер, після двох майже безрезультатних візитів, я хотів, щоб він прийшов. Я не вельми сподівався на його допомогу, а все ж хотілося бодай поговорити з кимось, хто добре обізнаний на інститутських справах, розпитати, який нині конкурс, який прохідний бал, на що найбільше звертають увагу.

Розмова розмовою, але — пробі! — хімія. Це ж просто наслання господнє, а не вчителька хімії, яку два роки тому прислали в школу, де вчився Едик. Відома річ, як нинішні школярі вчать всі предмети, коли я порівнюю наші знання із знаннями Едика та його товаришів, навіть медалістів, мені стає сумно. Звичайно ж, в цілому вони освіче-ніші, ніж були ми, а точніше — напхані інформацією, але конкретних знань у них обмаль. А хімічка виявилася чи то дурепою, чи злочинне

непідготовленою. Вона їх зовсім не вчила основи основ — валентності. Учні ще сяк-так могли розказати про властивості азоту чи аміаку, перерахувати компоненти, які входять до сплаву сталі, але зовсім не внали валентності. А як можна йти складати у вуз екзамени, не знаючи валентності речовин, як можна розв'язати хоч одну задачу? Я спохопився тільки після того, коли довідався, що Едик поступатиме до медичного вузу. Два з половиною місяці я клюю, гризу, точу, як миша, з ним валентність і розв'язую задачки. Я давно забув властивості усіх хімічних речовин, але закони валентностей пам'ятаю гаразд. У нас був дуже суворий, сердитий, рябий хімік, який половину кожного уроку відводив рівнянням на валентність. Два з половиною місяці я шарпаю підручники з хімії, я майже повністю поновив свої знання, й часом мені здається, що зміг би відповісти на вступному екзамені. Едикові ж вправи на валентність давалися дуже важко, це для нього було схоластикою, щось схоже на азбуку Морзе. Я наледве переміг оте його окостеніння, викликане двома роками неправильного навчання. Мені не вдалося захопити Едика хімією, але рівняння й задачки він уже розгризає не гірше за мене. Ну, може, трохи гірше.

Я сідаю за стіл. Едик покірно сідає поруч. Починаємо вергати важкі брили хімічних сполук. Працюємо кілька годин. Пропоную зробити перерву і піти пообідати-повечеряти, але Едик знову відмовляється. Я хапаю портфель і вибігаю з готелю, на щастя, гастроном — поруч. Купив хліба, ковбаси, смаженого хека, огірків, помідорів, а потім зайшов до горілчаного відділу і взяв пляшку коньяку, пляшку горілки та пляшку сухого вина. Я не знаю, для чого беру те все... Не знаю і знаю. Те потаємне знання, як струмінець диму в пітьмі ночі, воно таке ж неприємне, як струмінець диму з пожежі. Але ж... існує звичайна людська гостинність. Чаю я взяв у чергової на поверсі. Звертатися до когось з проханнями — для мене мука, мені здається, що люди роблять ті послуги неохоче, що я одірвав їх од якоїсь важливої справи, крім того, я не знаю, як розраховуватись. Здається, незручно навіть запитувати, скільки коштує чай. Ну, скажімо, по п'ятнадцять копійок склянка. Класти такій солідній жінці на столик тридцять копійок... П'ятдесят? Карбованець? Класти і йти геть? А якщо вона скаже: то лише жебракам лишають

сріблянники... Одного разу так мені сказала продавщиця. Чекати здачі? А вона видає комусь ключі. Й, очевидно, думає, чого ти тут стримиш. З-за своїх двадцяти копійок? Знаходжу компромісний варіант — беру ще три пачки печива, дві пачки вафель, кладу три карбованці і йду в номер. Зате чаюємо з Едиком весело, я розповідаю йому, як неотесаним селюком приїхав до Києва, як з такими ж селюками пішли до ресторану, щоб довідатися, що це таке, як поодягали складені пиріжками-пілотками білі салфетки, які стояли перед нами на тарілках, нас спровокували білі кокошники на головах у офіціанток. Едик регоче, аж розхлюпує на спортивні штани чай. Звичайно, я прибріхую, ми тих салфеток не одягали, тільки не знали, що з ними робити, але мені гарно від Едикового сміху.

Ми почали прибирати на столі, як раптом пролунаїї стукіт у двері. Не вимогливий, але й не вельми скромний. До кімнати вступив незнайомий, велетенської статури, схожий на орангутанга чоловік. Схожим на орангутанга робила його не тільки статура, а й довгі, по-м'авп'ячому (коли мавпа стає на задні лапи), опущені вниз руки, й зсутулені плечі, тільки голова в нього не мавп'яча — велика, кругла, з кошлатою гривою волосся. Саме так — не кучері, а чорні великі ковтюхи. Я подумав, що коли б цей чоловік зупинив мене увечері десь на темній алеї парку, я почувався б кепсько.

— Добрий день, Аркадій Васильович, — простягнув він велику смагляву руку. — Хліб-сіль.

Так ось він який, міфічний Аркадій Васильович. Я привітався з ним і чомусь трохи розгубився. На столі ще лежали хліб, огірки, помідори, ковбаса, стояли чисті, щойно помиті склянки.

— Просимо до столу.

Сісти більше було нікуди — на обох кріслах лежали наші з Едиком речі, Аркадій Васильович сів на стілець біля столу.

— Ми оце по-холостяцьки, — пробелькотів я, гарячково виробляючи лінію поведінки з цим не знайомим мені чоловіком. З ним потрібно поговорити, й, очевидно, не в присутності Едика. І, мабуть, слід пригостити чаркою. Власне, до цього й готувався, купуючи коньяк, горілку й вино. Я тільки не знав, як це зробити. Я ніколи не вмію робити таких речей, ділові зустрічі за чаркою розмелюють мені душу, вивертають печінку і роблять з мене несусвітного дурня. Щиро переконаний: так само, як я, почуваються на подібних учтах й інші люди. То тільки в кіно все дуже просто: приходить до бізнесмена бізнесмен, один бізнесмен дістає пляшку вина (коньяку, джину) й вони спокійно та просто обговорюють, що їм потрібно купити, продати, підпалити нафтосховище або вбити конкурента. Так чи так, але Едика потрібно кудись спровадити. Я повернувся спиною до Аркадія Васильовича й, ніяковіючи, а від цього напускаючи на себе діловито-суворого вигляду, підморгнув Еди-кові. Той витріщив на мене очі.

— Може б, ти прогулявся перед сном, — сказав я. Едик знизав плечима.

— Куди я піду?

— Ну, гаразд, — по-батьківськи дружньо, а насправді фальшиво сказав я, — ходи до спальні та поштудіюй ще якісні реакції.

Едик забрав книжки, почовгав до спальні. Я щільніше причинив за ним двері. Аркадій Васильович провів Едика довгим поглядом.

— По-моєму, гарний хлопець.

— Та ніби, — скромно опустив я очі. — Намагалися з дружиною тримати... до речі, вона передавала вам вітання... ну, не зовсім у шорах... Та він, по правді, ніколи й не робив спроби зірватися з припону. Не п'є, не курить. Бувало, не виженеш з хати. Увесь день з книжкою на канапі.— Я розхвалював свій "товар", а те, що Аркадій Васильович міг не повірити у

його високу кондиційність, мабуть, усі батьки отако вихваляють при вступі дітей, вирішив мазнути сірішою фарбою, яка б правдивіше відтінила ту, яскраву.— Щоправда, до роботи не шпаркий. Мав свої хатні обов'язки, але виконував їх під недремним материним оком. Щоб взятися самому — того нема. Але в порівнянні зі старшим... З тим я мав мороку. Одірвиголова, хуліган. І на батьківські збори мене викликали, й до директора школи, і в міліцію...

На міліції я прикусив язика. Навіщо приплів її сюди? Та й у міліцію мене не викликали жодного разу. І завжди Я отако — розкочегарю вогнище, а потім стає соромно. Ніколи не мав міри. Як оце зараз. "Відтінив".

— Мені здається, ми були трохи не такі, — сказав я уже значно стриманіше.

— Людей, як і художні твори, потрібно розглядати в контексті історії, — сказав Аркадій Васильович і посміхнувся. Усмішка в нього м'яка і якась дитинно чиста. За такою усмішкою деяких людей можна уявити дітьми. Оте дитяче лежить так близько, що проступає назовні й підкоряв людину. Усмішка в одну мить перемінила і все враження про гостя, враження мішкуватості, неповороткості, вуглуватості. Він навіть зростом видався меншим. — Тоді був один час, тепер — інший. А ми іноді, в думках переносимо себе, тодішніх, із кирзовими чобітьми і чунями, вінегретом і цигарками "Сєвєр", вальсами і Ворвулввим, у наші дні. А хлопець справляє гарне враження. Сестра мені про нього трохи розповідала.

"Сестра"... Ага, це ж Любина подруга...

— Так що ми не знаємо, якими б ми були, якби нас перемістили з минулого часу в теперішній.

Я охоче погодився з ним. Надто мене зворушило прізвище Ворвулєва, який колись прийшов до нас у інститут і, трохи поспівавши, несподівано розговорився й пробалакав допізна. Потім ми провели його додому, й далі я ходив на всі його концерти, на всі опери, у яких він співав. І — боже мій — сьогодні його не чути зовсім. Гримів же, був знаменитістю. А найдивніше, що я теж рішуче забув про нього, і якби не Аркадій Васильович, то, мабуть, і не згадав би.

— Нас колише той самий спомин. Давайте, мабуть, наллємо в ці чарки... та вип'ємо за спомин. А окрім того, суха... — я ледве не сказав: "ложка рот дере", й знову вчасно стримався, згадавши, що далі в Сковороди йдуть слова про гріх та про хабарі, — розмова, вона... ну, е суха. Ви коли закінчували інститут?

— В шістдесятому.

— О, хлопчак. Я в п'ятдесят восьмому. Що будете пити?

— Питець з мене кепський, — вдруге усміхнувся Арка-дій Васильович, і знову та усмішка м'яко осяяла його повне, в чорній куделі волосся обличчя.— Якщо можна — трохи сухого вина. Знижена кислотність.

— А в мене навпаки...— Я налив собі в склянку горілки.— Приїхав оце і наче знову вернувся в молодість... Хоч перепусток туди й немає. Не така вона в нас була, як у нинішньої молоді... Щоправда, поступити у вуз тоді було легше.

— В медичний, мабуть, ні, — заперечив Аркадій Васильович.— На філологію, філософію — легше. Тоді було важко поступити в харчовий інститут, інститут легкої промисловості. І зараз ніби вернулися ті часи... На якомусь іншому виткові. Знаєте, які конкурси цього року в фінансово-економічні вузи? Дванадцять чоловік на місце.

Я несподівано для себе свиснув.

— А па деякі факультети політехнічного — нікому сідати за парти складати екзамени.

— А у ваш... у наш інститут? — обережно запитав я.

— Остаточно визначити дуже важко. В середньому — близько трьох чоловік. Але врахуйте демобілізованих, п'ятипроцентників, підготовчу групу. От і вийде для таких, як ваш син, чоловік по десять.

Я зітхнув.

— Не хвилюйтеся, — заспокоїв Аркадій Васильович.— Все буде гаразд. Багато одсіється уже на перших екзаменах. Важливо пройти марафон рівно. До речі, який у нього середній бал? Бо може статися таке, що матиме вагу й атестат. Проте, сподіваюся, до цього не дійде.

— Чотири з половиною.

— Нормально, нормально.

Мені здалося, що Аркадій Васильович розчарований. А може, тільки здалося. Я долив у склянки.

— Хвилююся, як... як наречена перед першою шлюбною ніччю, — чомусь знову зморозив я. Бо справді, розмова про наступні екзамени мене страшенно схвилювала. Ніколи не думав, що вийду з рівноваги. Адже я — літня людина, лікар... Бачив і горе, й смерті. І сам не по чистому полю пробіг. Але скільки разів намагався заспокоїти себе: ну це ж не катастрофа, не хвороба, не якесь лихо — нічого не виходило. — Хвилююся, як пацієнт перед важкою операцією, — виправився я. — І, може, через те... переступаю межу. Ходив сьогодні до ректора, але він нічого не пообіцяв. Оце сиджу й згадую своїх однокашників. Чи, бува, який не приймає екзамени...

Аркадій Васильович одпив півковтка. Він мені подобався все дужче й дужче.

— Зайвих... болільників не треба, — тихо мовив він. — Вони галасують, заважають один одному... Це впадає у очі начальству. Покладіться... на долю і трохи на мене. Все буде гаразд.

Я стримано подякував Аркадію Васильовичу і вирішив перевести розмову на інше. Поговорили про інститут, згадали студентські роки, він — свої, я — свої, всілякі придибенції і химерні історії. Він пішов, пообіцявши навідатися завтра. Я мив склянки й уникав Едикового погляду. Потім ми дивилися по телевізору другий тайм гри "Шахтар" — "Динамо" Тбілісі й лягли спати.

День третій

Коли почув її голос, розхвилювався, як хлопчик. Я чомусь особливо хвилююся, коли розмовляю з нею по телефону. Мабуть, це рудимент ще з тих часів, коли упадав за нею, писав їй смішні, наївні, як у всіх закоханих, листи й дзвонив по телефону. Я бачу, як вона стоїть біля телефону в квітчастому халатику, обіперлася плечем на лутку, й мені хочеться заглянути їй у очі.

Мабуть, на все життя накрила нас гілляста яблуня антонівка. Вона простерла віти аж у наші дні, як тоді простягала над лавочкою, укопаною під парканом. Я проводжав Любу, сіли на лавочці... Верталися з кінотеатру парочки, розмовляли, вишіптували свої таємниці, а ми сиділи й слухали, і Люба пирскала в кулак. Яблуня щойно одцвіла, ледве зав'язалися маленькі яблучка. Дві чи три зорі прозирали крізь віття. І — соловейко в берегах. А під ногами цвіт, і вітер доносить запах розквітлого бузку. Скажіть, чи змогли б ви не закохатися такої пори на все життя в молоду гарну дівчину!

Вранці я просто із номера подзвонив Любі. Розповів про готель, в якому живемо, про інститут, про конкурс, вона запитала, чи був Аркадій Васильович і що він сказав, я відповідав їй напівнатяками, й мені було трохи смішно, бо ми розмовляли неначе двоє шпигунів або змовників. Люба знову порадила мені триматися Аркадія Васильовича, передала по дротах поцілунок і вітання Едикові. Я запитав його, чи він не хоче поговорити з матір'ю, Едик знизав плечима: "А про що ми з нею говоритимемо?"

Увесь день ми з Едиком зубрили хімію. Я то ганяв його коло за колом, розділ за розділом, то кидався напрямці — через зелене поле, аби перевірити його реакцію на несподівані запитання, то знову вертався до зораного лану. В обід я витягнув його до їдальні. Ми не дуже довго простояли в черзі, але що то була за їдальня! Ох, це громадське харчування! Салати взялися слиззю, мабуть, вони вже стоять на склянім прилавку з тиждень, розсольник — хоч на собаку вилий, налисники порозлазилися, і сир у них такий кислий, що від нього зводило щелепи. А ще ж спека, а ще ж мухи, а ще ж брудні столи, за якими важко знайти місце. Яке марнотратство часу та продуктів. Та а того сиру й з того борошна наша мама Люба приготувала б налисники, що до їдальні збіглися б академіки і генерали.

По обіді я збігав на базар і купив білого наливу, черешень та абрикосів. Я не дуже люблю фрукти, але Едикові потрібні вітаміни. Черешні він знищив за один присіст, а абрикоси та білий налив лишив на завтра.

Щоправда, в неділю мені знову довелося бігти на базар: яблука та абрикоси увечері з'їли гості. Це були Аркадій Васильович і ще якийсь маленький, чорненький лисуватий чоловік, чоловічок-черевань, чоловічок-барильце — він і справді був схожий на нього, тихий і скромний. Тихий, що ледве тягнув голосок, про нього забували навіть у такій маленькій компанії, як наша. Він сукав у світі свою тоненьку ниточку, але, як я незабаром переконався, ниточку певну, він завжди намагався сховатися в тінь, знав, коли треба відступити, зникнути зовсім,

а коли подати голосок. Здається, він усіх боїться, будь-хто може його образити чи й зовсім згладити зі світу, але не ображали, не згладжували, він і далі сукав свою ниточку й висукав трикімнатну ізольовану квартиру в колишньому професорському будинку, й дачку над Десною, і сіренькі "Жигулі".

Ледве гості зайшли до кімнати, Едик підхопився й пішов до спальні. На порозі він оглянувся, й ми зустрілися з ним поглядом. Ми й далі були з ним у спілці, розуміли один одного з півпогляду, але мені здалося, що цього разу наша спілка не зовсім хороша. Мою душу обвіяло гірким димком, щось я втрачаю у ній, і, можливо, з власної вини.

— Це — Євген Сидорович Онищенко, — відрекомендував мені маленького чорненького чоловічка Роговий. — Він у курсі всіх справ на факультеті і в приймальній комісії. Він може проконсультувати вас... Ну, з усіх питань. Сьогодні він залишить вам набір можливих варіантів задач і прикладів з математики.. Це не ті самі задачі... Так би мовити, ті самі варіанти. В принципі. Ті, що будуть у білетах — схожі.

Онищенко мовчки хитнув головою. Мені хотілося запитати, де вони доп'яли ці задачі, але я не запитав. Натомість дістав вино, коньяк, абрикоси та яблука. Від бутербродів з ковбасою і сиром гості відмовилися. Аркадій Васильович пив мало. Так само мало пив Євген Сидорович. Тільки я вихилив одразу півсклянки коньяку, я немов притлумлював щось у собі, припікав його жаром алкоголю, й воно глухо вовтузилося та скімлило, але голосу не подавало. Потому я випив ще півсклянки й розбалакався, переповідав цікаві, здебільшого смішні історії, які стосувалися моєї роботи та життя нашого містечка. Я розповів, як ми полювали з головою облвиконкому та його помічником і як вискочила лисиця й побігла на помічника, а той почав гукати до голови — стріляти йому чи не стріляти, хотів узгодити, бо нічого не робив без узгодження, а лисиця майнула в ярок і втекла, і як обласний прокурор пустив по сліду собаку й собака таки вигнала лисицю на нас, і виходило, що я тільки й полюю та відпочиваю з великим начальством, я намагався виглядати в очах моїх співбесідників значною і веселою особою. Я

називав імена відомих людей, що жили в нашій області, переповідав усілякі пригоди з цими людьми, які, може, з ними й траплялися, але не за моєї присутності, бо декого з них я й бачив усього кілька разів, та й то за столом президії, сам сидячи в залі. Я хотів розвеселити моїх гостей, і розповів, що ми недавно збудували для працівників нашої лікарні будинок, і мені, як головлікареві, довелося його ділити, й скільки було чудес, і що довідався про своїх колег. "Ходить один і ходить, а я йому пояснюю: на три чоловіки трикімнатну квартиру не положено, його немає два тижні, а тоді він прибігає й очі в нього горять, як фари: "Давайте мені трикімнатну квартиру, в мене завагітніла жінка". — "Коли?" — "Вчора". — "Приводь на обстежеяня". І в трохи жартівливій формі похвалявся: у нас, мовляв, унітази одчиняються на фотоелемент і замість вішалок в коридорах поприбивали роги, одначе не сказав того, скільки клопотів він мені коштував, той будинок, якою ціною доводилося вибивати кожен кубометр цегли, кожну раму та кожну паркетину, скільки годин провів у приймальні того ж голови облвиконкому і як він мені вичитував за порушення санітарних норм у списках на квартири, скільки було анонімок і пояснювальних листів, я навіть не сказав їм, що не взяв собі в тому будинку квартири, хоч мав на те право — сім'я шість чоловік, — а збудував для старшого сина кооперативну квартиру. Я хотів виглядати у їхніх очах значною особою. Я знову був огидний собі, але чого тільки не зробиш для свого сина.

Аркадій Васильович усміхався своєю м'якою усмішкою, Онищенко сидів, потупивши маленькі крапчасті очі у дзеркало в кутку, здавалося, він хотів там щось видивитися або розглядав власну персону.

А ще я думав... ще я думав, чим буду розраховуватися з цими людьми, надто ж з Аркадієм Васильовичем, який не знати чому виявляв таку увагу і таку чуйність.

Гості пішли, я прибрав на столі, потім ми з Едиком вчили хімію і лягли спати.

Я щільно завісив вікно важкою шторою, залишив лише маленьку щілинку — щоб не проспати ранок, щілина світилася тьмяно, тільки вона, здавалося, зв'язувала нас із світом. Ми були у ньому самі, вдвох, і я знав, що світові немає до нас діла, а нам до нього. Так мені подумалося, а потім я пошкодував тією думкою, адже єдина опора людини у світі — в іншій людині, ми тих інших людей часом обманюємо, ненавидимо, але лише для них живемо, ми їх любимо або принаймні чимось зобов'язані перед ними. Я люблю своїх старих батьків, які живуть у далекому селі, я їх люблю, хоч вони ніколи не знали, вивчив чи не вивчив я уроки, не допомагали вступати до інституту, навіть не знали, в який інститут я поїхав поступати, вони й грошей мені майже не надсилали, бо в них їх не було, але я їх однаково люблю, бо знаю, як вони мене чекають до себе в гості, мене і моїх дітей, хоч ніколи не виявляють уголос своєї великої радості, такий уже був у нас у родині суворий закрій, який пішов від закрою батькового батька і, мабуть, ще далі. Я не почуваю ні до матері, ні до батька отієї щемної любові, яку почуваю до Едика, але я боюся зробити для них щось таке, за чим шкодуватиму потім, я розумію, що сповняю це з якогось вищого обов'язку, а не справжньої великої любові, й мені соромно та боляче за це перед самим собою. Я двічі забирав додому батька, фактично витягував з того світу — один раз після гнойового плевриту, другий — після серцевого приступу, я сам запарював' трави, но'оив з аптеки кисневі подушки, готував їжу, тобто не сам, а з допомогою Люби, яка жодного разу не дорікнула мені на тісняву, клопіт, навіть не подала вигляду, хоч і їй було не легко. Я люблю свою дружину, хоч знаю безліч її недосконалостей, навіть більше ніж недосконалостей, я люблю своїх дітей і готовий для них пожертвувати всім, навіть життям. Так, так, думав колись і про це. Я не герой, не сміливець, не мужня людина, але коли б випав такий фатальний вибір, жити мені або котромусь із синів, я, не вагаючись, із страхом і мукою пожертвував би для них своїм життям. Але я почуваюся прив'язаним не тільки до своїх рідних. Я несу в серці любов, і гнів, і відповідальність не лише до них і за них. Я це знаю. Так, я лікар, і несу відповідальність за хворих. Яку відповідальність? Службову? Неправда. Точніше, не зовсім правда. Я почуваюся... ну не те що відповідальнішим, не те що зобов'язаним, якось так... що не можу виразити й словами, біля хворих

простих, нещасних, згорьованих, мені чомусь соромно перед ними, що я живу щасливим життям, що я здоровий, і ось повернуся додому, жартуватиму з дітьми, піду в кіно або на іменини до приятеля, а вони лежатимуть всю ніч, втупивши очі в білу стелю, наодинці зі своїми болями. Ці люди іноді мене й нервують, виводять із рівноваги своєю неслухняністю, примхами, і я часом гримаю на них, але ще дужче мене дратують деякі мої колеги, навіть товариші. Як, скажімо, Ігор, який, коли я бігав із списками на затвердження квартир, шепотів мені на вухо: "Ти напиши клопотання па мене окремо. Одного пробити легше". Мабуть, я не зовсім принципова людина, бо не викреслив його зі списку, та й інші горлопани отримали більше за скромних, бо ті не обридають, а ці не дають нам жити, і, щоб відчепитися від них, забезпечити собі спокій, віддаємо їм найкращі шматки.

Я давіто зрозумів: у нашому серці йде пекельний, нещадний бій, і тривав він все життя. Тисячі зваб хилять нас то в той, то в інший бік, тисяча адвокатів, найнятих нами ж, опраидовують усі паші вчинки, а прокурор здебільшого буває тільки один, і не завжди він непідкупний. Хіба ію примелькуються нам, лікарям, за життя людські болячки, людські страждання, хіба можемо ми помирати за кожним хворим, хіба може вистачити в серці того ярого запалу, з яким проголошуємо в юності клятву Гіппократа! Навіть про власних дітей закрадається думка: чи варто віддавати їм усього себе без решти? Он виростив уже одного, й ким він став — посередністю, а в тебе вже лишився по такий і великий шмат життя, і ти ще можеш за цей час щось зробити... Це знову ж шепоче адвокат. Не слухати адвокатів примушувати себе чесно викопувати обов'язки — оце і все, на що я здатний, на що трачу чимало сил. Мені хочеться думати, що в світі є інші люди, чия душа відторгує все чуже, погане, живе законами добра та істини, вона просто корчиться від неправди, й через те людина не зпав розладів з сумлінням. То — безгрішні люди. Живуть вони важко, але щасливо своїм внутрішнім спокоєм. Здебільшого такими є всілякі диваки, люди екзальтовані або ті, які офірували своє життя великій пристрасті — боротьбі, мистецтву, науці. Вони тримають на своїх плечах світ.

Мені не спиться. Чую, що й Едик перевертається на своїй розкішній постелі.

— Ми рано полягали спати, — каже він. — Я увімкну світло, почитаю.

— Не треба забивати голову читанням.

— Гаразд, — легко згоджується він, і далі — зовсім по-дитячому:— Давай у щось пограємо.

— У що?

— Ну, наприклад, хто назве більше бензоколонок у нашій області.

Я посміхнувся. Я певний, що назву більше, адже часто їжджу у відрядження на машині.

— Давай.

Але Едик називає вдвічі більше.

— Звідки ти їх знаєш? — дивуюся я.

— А я колись дивився по карті.

— О, в тебе чудова пам'ять. Це добре. Лікареві потрібна добра пам'ять. А тепер спробуй перерахувати всі, які знаєш у нашій області, музеї.

— Рахую.

Едик і тут обіграв мене. Щоправда, лише па одну одиницю.

Ми довго лежимо мовчки.

— Та... — окликає мене сип.— Про що ти думаєш? Ось зараз, перед сном?

Його запитання звучить так наївно, так по-дитячому, що мені хочеться розсміятися. І я таки сміюся, а потім одкашлююся. Не можу ж я сказати Едикові, що й зараз дуже часто думаю перед сном про дівчат. Ну тобто про жінок. Це не якісь конкретні думки, а швидше фантазії та варіації на вільні теми. І ще й досі закохую в себе Інну — неприступну суперкрасуню нашого інституту, про яку й помріяти не міг, інших знайомих красунь і незнайомих, вигаданих, для яких я роблю всілякі штукенції. Навіть стаю королем якогось тропічного острова й веду своїх смаглявих підданців війною на інших смаглявих підданців та одвойовую свою красуню, яка потрапила до них у полон.

Але я мимрю щось невиразне.

— Які там думки на старість. Щось завжди болить. Думаю про клініку... Хочемо побудувати хірургічний корпус. Щоб його ізолювати й щоб там була світла операційна. — І поспішаю відповісти контрзапитанням. — А ти про що думаєш?

— Я? Ну, в мене думки фантастичні. Наприклад, я часто стаю невидимкою.

— Для чого? Красти гроші?

Едик посміхається. Мені, звичайно, того не видно, але синову посмішку бачу виразно. Вона у нього якась особлива, її важко розгадати, вона надто багатозначна. Найчастіше Едикова посмішка здається мені таємничою і не завжди гармонує з очима. Я дуже люблю усміхненого Едика, хоч іноді й побоююся того усміху.

— Ех ти. Що з тих грошей? Я ходжу з магнітофоном і підслуховую розмови усіляких великих людей. Міністрів, прем'єрів, президентів. І тоді — вони в моїх руках. Що хочу, те й вимагаю від них.

Мені гарно од того, що Един так довірливо розповідає про свої фантазії-мрії, але чомусь його фантастичний сюжет мені не зовсім подобається.

— Або я туди запускаю робота, — каже Едик. — Він теж з магнітофоном. А коли потрібно — то й з вибухівкою.

Я мовчу. Замовкає і Едик. Він повертається на праішіі бік, обличчям до мене (ночуваю це навіть у пітьмі), іі рантом каже:

— Тату, чого ти став лікарем?

Запитання захоплюс мене зненацька. Навіть не зпаю, що відновісти. Звичайно ж, по про поламані курячі ніжки та про нариви на телячій спітпі маю казати. Синові треба виповісти правду. Всю правду, а вона така, як струп під биптамії. Якщо казати правду, то треба розповісти про то, як ми тяжко жітлії в ті роки, як намагалися вирватися із злиднів — драпих чобіт, нудотно-солодкої од мерзлої картоплі юшки па сніданок, обід та вечерю, солом'яної стріхи, яка притікає, і там, де капає вода, — попідставлювапі відра, чавунці, ночви, важкі краплі падають у них, і це дуже сумпа музика, яка інколи будить і вночі; ще я мав би розказати, що ми багато читали, хоч і ходили у дірявих штанях, багато знали, спрагло мріяли. Ні, ми не мріяли про затишні квартири, ранкову каву та м'яку канапу, про таке навіть не думалося; ми просто до чогось рвалися — до світла, до знань, до усталеності, але зовсім не до ситості та ошатності. А хто в нас у солі найохайніше одягався? На кого не одважувалися гримнути голова та бригадир? Хто мав найкращу бібліотеку, книги з якої було мені дозволено брати? Лікар. Наше життя тоді було хистке й ненадійне. Окрім того, я повинен розказати й про себе. Є люди, які живуть чеканням катастрофи, їм весь час здається, що з ними ось-ось

щось станеться, в душі у таких людей завжди тривожно й хистко. Ще хлопчиком я часто думав про смерть, і тоді серце завмирало, я знав, що інші хлопчаки так не думають. Смерть, як навічне щезання з цього прекрасного світу, як згорання в тузі по чомусь не-звершспому, незвіданому, чого не судилося звідати нікому. Літній досвідчений лікар, я навіть зараз трохи по-іпшому сприймаю смерть в лікарні й поза її стінами. Сьогодні вранці, повертаючись із базару, я купив розкішний альбом "Київ" і погортав його. Мою увагу не стільки зупиняли старі стіни, пам'ятники, ланцюговий міст, готель "Контиііопталь", скільки візники, що сидять на передках бричок біля готелю, курсистка в довгій сукні йде через площу, ферт у циліндрі розчепірив циркулем ноги і дивиться вслід курсистці, дві тітки з корзинами, які щось їдять... Все це зникло, щезло — з бричками, корзинами, бруківкою, палицею ферта, неначе й не було його. Все тодішнє життя, весь його стрій з надиханою атмосферою, галасом студентів, випарами з шинків і співом оперної актриси. Лишилося наново нередихане повітря, колись вже пропущене через інші легені, вода, в якій купалися і яка випарувалася та випала повими дощами; земля, в яку вони нішли. Вся земля — це одпо велетенське кладовище, ио якому ходять живі. Мені здавалося, що з допомогою лікарського фаху я подолаю те своє відчуття, я навчуся дивитися на смерть просто, спокійно, як дивлюся на спопеліле поліпо чи розвіяну хмарку, що я дізнаюся про якусь таємницю, яка звільнить мої думки від смертної оболонки, а тіло від страху. Я не був боягузом і часто вступав у бійки, били мене, бив і я, я шалено гасав па конях і літав на топких, небезпечних гойдалках, які іноді робили повний оберт, "сонце", але про ту смерть я не думав. Я думав тільки про сам факт людського щезання.

Звичайно, з роками я дізнався: лікарський біль втрати трохи не такий, як інших людей. І пе те щоб у наших очах знецінювалося людське життя, просто пас уже не може приголомшити сам факт смерті, немає отієї містичності, яку вона несе в собі. Ми змушені холодно й розважливо аналізувати роботу серця, мозку, кровотворних органів, в ту мить абстрагуємося од конкретної людини. Проте, на жаль, є серед нашого брата й такі, для яких людина й справді лише кишковий тракт, печінка, нирки, а не високий інтелект, не закоханий, батько, мати. Можливо, син

но повірить, але рухало мене й почуття зробити щось корисне людям, прислужитися їм, звичайно, це почуття по було таким загальним, як я його висловив нодумки нині, просто я мріяв, як когось рятую, найчастіше це була красива дівчина, й вона потім виходила за мене заміж, але це також був хворий на якусь невідому хворобу, яка сушила його впродовж років,— найкращий сільський шахіст дядько Павло, його так і називали Хворим, і моя тітка Ольга, котра копала від туберкульозу. Все те дужо складпо переплелося, й одне не можна відокремити від іншого.

Я розповідав про все це Едикові, відчуваючи, що розповідаю не так, і подумав: про все це й пе можна розповісти, бо я ніколи не зумію переселити Едика з оцієї кімнати готелю, з нашої квартири в стару хату з чорпою, в зелених грудках моху стріхою, за два кроки від якої притулився ще нужденніший солом'яний погрібник, а за погрібником лісяний хлів, біля нього — купа гною, на якій гребуться три зозулясті і дві рябі курки. Він пе зрозуміє, яка ти радість пізно восени відшукати па городі по ледь помітному листочку самосійну морквину, притягнути додому з шляху зламану вітром гілляку, холодного осіннього вечора залізти на піч та сховати в гаряче просо або тепле підіпріле жито ноги. Я не можу бодай на мить приклепати до його долопь важкі мідні п'ятаки мозолів від заступа або засіяти на його струнке йоги порепи-ципки, які щемлять від ранкової роси. Нещодавно я прочитав у одного поета про те, що він дуже любить, приїхавши до матері в село, походити босим по ранковій росі. Щоб ти сказився, подумав я, чи ти ніколи по пій не ходив, чи ти забув: ранкова роса навіть улітку холодна до кольок, ну, вже якщо розходишся, ноги затерпнуть, задерев'яніють, то мовби не почуваєш холоду, а трапа од тієї роси сива й здається присипана інеєм. У неї страшно ступити, до неї страшно діткнутися думкою.

— А чому хочеш стати лікарем ти? — запитую я, домучивши розповідь.

— Ну, я... послужив прикладом ти,— майже не задумуючись, відповів Едик. Мені солодко потепліло в серці. Я розумію, що його відповідь не

повна, навіть якоюсь мірою не переконлива, але її вистачав для того, щоб почуватися щасливим і навіть... гордим.

— Та!.. — знову по довгій хвилі обзивається Едик. — А в тебе були важкі випадки? Такі, що хотілося поміняти професію?

Тенор уже відповідаю без довгих роздумів:

— Важких випадків було чимало. Навіть зовсім недавно... Минулого місяця. Лежав у нас у терапії інвалід війни з виразкою шлунка. У моїй терапії, ти ж зпаєш, я повинен практикувати, аби пе втратити фах. Виразка — од кульової рани. Інвалід був страшенно виснажений. Важив сорок сім кілограмів. А такий бадьорий... Правив апекдоти, жартував, сестер зачіпав. І лаявся якось так, що не розбереш: матюк воно чи не матюк. Я його сварив за це. Ну, так, по насправжки, для профілактики. І от... Продивився. Прогавив. Прорив! Прободіння. На лікарняній койці. Рятували в хірургії. Ледве врятували. Ніхто не вірив, що виживе. А він вижив. Ще й боготворить мене. А йому хлібною шкуринкою заткнуло дірку-рапку, дуже мало їжі вийшло з шлунка. Не прожував як слід шкуринку, й на пій затрималося його життя. А він — дякує... Мені б, звичайно, не було нічого... по службовій лінії. Ну, скільки б вже я пережив і що б передумав!.. Він ще молодий, порівняно, звичайно, п'ятдесят вісім. Розказував, як двічі падала біля ніг міна й не розривалася. Мав чоловік на війні щастя. А тут... Тепер ось добиваюся йому пенсії, бо він молодим відмоііиися од неї. А тепер виявилося, що її дуже важко вернути. Кляті бюрократи. Та я верну, вже майже вернув. Всякого траплялося... Але міняти професію пе збирався ніколи. Я у неї вріс, вона — це я. Ну, як би тобі... Хіба можна поміняти своє життя? Жити по-іншому можна, але думки, душу свою поміняти не можпа. Скажи, ти пам'ятаєш оту жінку з орденськими планками, вона все ходила мимо нашого двору? Товста така. Пам'ятаєш?

Един но відповів, я прислухався. Син дихав рівно та глибоко, як дихають уві сні всі молоді, здорові люди.

День четвертий

Ранковий чай приніс Едик. Ніс його жартівливо-урочисто, чергова чи покоївка дала йому квітчасту тацю, й він її тримав на трьох пальцях, як вишколений офіціапт. Чай, а також порізаний на кружечки лимон на блюдечку. Дарунки Едикові за його молодість. Але, мабуть, не тільки за молодість. Він розмовляє з готельним персоналом якось дуже впевнено й легко та просто, навіть коли чимось не-вдоволений, на нього пе сердяться. А мені здається, що на мене сердяться завжди.

Щоб не ходити до чергової по той копійчаний чай, я додумався купити кип'ятильник і готувати його у помері. Дідька лисого у мене вистачило б на цо кебети! На цю думку мене наштовхнув напис під розеткою: "Користуватися кип'ятильником заборонено!"

Аби якось розкутурхати Едика, настроїти на оптимістичний лад, а також урізноманітнити наш навчальний процес, я розпочинаю його тоном старорежимного буркітливого професора:

— Ну-с, молодий чоловіче, так що в нас на сьогодні? Лантаноїди? Але, мені здається, ви тут — повний нуль. Коли я вам про них ровповідав, ви дивилися в стелю й думали про речі значно романтичніші, а місця поруч з ними бідним лантаноїдам не залишилося.

Едик одразу втягується у гру.

— Помиляєтесь, шановний професоре. В своїх підозрах, ви, мабуть, опираєтеся на власний легковажний юнацький досвід. Але ви безнадійно відстали. Нипі вік технічної революції, великих швидкостей і точних наук. На справи романтичні ми жертвуємо дуже мало часу. А от щодо лантаноїдів, про які, до речі, свого часу ви й не чулії, а визубрили їх кілька днів тому, то вони...

З невеликими перерівааи працювали до обіду. Едик знову не хоче йти до їдальні, наш ресторан обслуговує тільки іноземців, та й немає часу у нас на ресторан. Я загорнув у газету склянку й спустився в ресторан, попросив офіціанта покласти у склянку півдесятка порцій ікри та стільки ж норцій масла. Сам я переобідаю хлібом та помідорами, а Едикові потрібне калорійне харчування. Відсьогодні він обов'язково повинен з'їдати щонайменше дві порції ікри. Так радила мопі й Люба.

О сьомій годині л закриваю підручники.

— Все. Кінець. Шабаш. Крапка. Я й так відступився від правил. Пам'ятай: по них провчився всі п'ять років. Перед екзаменом потрібно кінчати зубріння раніше. Дати відпочити мізкам, нервам. Розвіятися. Забути про все. Те, що потрібно, спливе на екзамені. А зараз вечеряти й — на вулицю. Гуляти, гуляти, гуляти. І пе думати про екзамени. Їх не існує, немає в принципі.

Я тримаюся мовби бадьоро, насправді ж думка про завтрашній екзамен не залишає мене й на мить. Вона то напливає, то відпливає, як гіркий туман. Коли вона напливає, остуджує мене до п'ят, в мене зимцо стає на серці й в животі. До чого я дожився, дідько візьми! Ну, не поступить. Піде в армію. А може, й не піде. Може, його не візьмуть. У нього прослуховується аритмія. Сама по собі вона мене не лякає — вікове, пройде. Влаштується па роботу, житиме вдома... Ну, Люба, звичайно, продовбає мені в голові дірку. Та й самому... Сусіди... Неначе я гірший за інших.

Не гірший, але й не кращий. Я струшую ті думки, мов липке баговиння. Й таки звільняюся од них надовго. Ми з Едиком ідемо оновленим після півторатисячолітнього ювілею Києвом, який піби помолодів, а може, гарно вмився, причесався. Я веду Едика одним із своїх давніх маршрутів, яким (прочитав у газетах) перед нами дружними лавами пройшли реставратори, будівельники, садівники, квітникарі. Золоті ворота, під якими бився живий і билинний Альоша Попович; Софія, якщо заплющити очі, то можна почути дз'він печенізьких мечів, саме на

цьому місці їх розгромив хоробрий Ярослав і наказав збудувати собор; Старокиївська гора з капищем, Андріївський узвіз. Я чую цокіт копит по бруківці, різко пахне кінським потом, осідаючи на задні ноги, узвозом спускаються на Поділ гніді, вороні, сірі в яблуках, сиві коні, несуть на своїх напружених спинах звитяжних Палієвих козаків. О, як мені хочеться, щоб цей цокіт почув і мій син, щоб він лупав у його пам'яті, у його серці все життя. Тільки тоді він буде справжнім моїм сицом, тільки тоді сповнить свое ііризначеппя жити й працювати на цій землі. Бо дехто вже забув! Ти чуєш, сину!

З вузеньких вікон чепурненьких будинків під копита козачих коней падають півонії і мальви. Едик нагинається й піднімає одну півонію. Нюхає й підводить догори свої голубі очі. Я підводжу вслід за ним. Гарненьке кирпатеньке личко зпикає у вікні.

Ми простуємо Андріївським узвозом далі вниз. Боже, як людно на вулицях! Колись, за моєї молодості, вулиці були майже пустельні. Навіть у неділю. Щоправда, люди тоді й працювали без вихідних, і не знали, що то відпочивати, бездумно швендяти вулицями. Нині вони якісь мовби прив'ялі, притомлені — другий день відпочинку, завтра робота; ця думка вже пастроює на певний серйозний ритм, але радості все що багато, хмільної, несправжньої. Зауважую, що дуже поменшало рідної мови. Вузькими сходами, подібними на фортечні, піднімаємося вгору, виходимо па майданчик. Це — оглядовий майданчик, звідси видно Поділ, і Володимирську гірку, й частину Старокиївської гори. Але сходи беруться вище, й ми дряпасмося но них. І опиняємося ще вище, на іншому оглядовому майданчику, що ніби повис над Подолом, який топо в сизуватій імлі, а в ній палахкотять міріади топазів, алмазів, ізумрудів — електричних вогнів. Ще видно темно-сизу стрічку Дніпра, й новий, схожий па велетенського спрута, іцо став дибки, міст, і новий житловий масив — Оболонь, і всі три древні гори: Старокиївську, Щекавицю, Хоре'ву. Отут воіги сиділи, три брати, перегукувалися: "Аго-е-ой, Щеку! Позич решето!" — "Не дам, Хориве, твоя Хоривиха вчора перебила погу моєму півневі".— "Так він же грібся в моєму просі!" Ні, вони, мабуть, були добрими братами, інакше б не збудували таке гарне місто. "Агей, Кию, приходь до

мене в гості, в мене закипів куліш. Бери півлітру "Старокиївської" й приходь".— "Спасибі, Щоку, натомився вельми. А завтра знову рано вставати, добудовувати місто. Та й непитущий я".

Ми з Едином стоїмо на маленькому виступі. Позаду гомонить натовп, внизу пливуть людські голови, але мені в цю мить здається, що ми — самі. Самі у вечірній імлі, нам вистачає одне одного, й люди нам байдужі. Чомусь мені пригадується один літній вечір у Ялті на набережній: набережну переповнив натовп лінивих, обсмажених па сонці курортників, а море штормить, недалеко від берега стрибає па хвилях прип'ята на якорі красива яхта. її потроху зносить до берега. А може, й не зносить, може, то тільки здається, але така небезпека — реальна. Хтозна, чи не набере сили шторм. Тоді яхту рознесе в друзки па камінній тверді молу. На яхті — двоє хлопців. Кілька разів вони намагаються підняти вітрило, їм потрібгю вийти в море, пошукати затишнішого, чи принаймні похилого берега, але вітрило їм пе підвладне. Й тоді вопи, втомлені, полишають його. Мабуть, то безнадійна справа. Вони сидять, а може, лежать, їх не видно, в імлі жевріють тільки вогники їхніх цигарок. Вогники ті — спокійні, по нервові, мабуть, хлопці вирішили чокати райку. А яхту кидає, як тріску, а яхту гойдає, білі буруни хвиль жадібно й хижо лижуть борти. Роззяви стовпились на молу, дивляться на яхту. Певно, хлопці б могли закричати, й хтось побіг би в порт, який звідси за два чи три кілометри, й звідти, очевидно, прислали б катер та відвели яхту в затишок, але хлопці мовчать. Вони не хочуть того, пе хо чуть завдавати комусь клопоту, показувати перед цим пересиченим натовпом страх, просити в нього допомоги.

Щось подібне почуваю і я в цю мить. Чи хочу почувати. Стоїмо вдвох на уступі, за нами і під нами вирує натовп, від туристів повіває зап'ахом поту і парфумів, пливуть над нами неспокійні хмари, а ми вкипіли монолітом у тисячолітній камінь, я і Едик, ніхто нам більше по потрібний, ми з ним вистоїмо, переборемо все, що б там не сталося.

Спускаємося вниз, йдемо узвозом, який круто вигинається то в один, то в другий бік, обабіч стоять старенькі, але чепурні будиночки, в одному

з них жив Михайло Булгаков, якого я шаную за талант і не шаную за те, що пе любив, не розумів, не спробував зрозуміти людей, чий хліб їв, а зітхав по білій кісточці, яка шмагала батогом чорпі хребтисті спини гречкосіїв, виходимо на площу. Поткнулися в кафе, біля якого сиділи два бронзові запорожці, але там — піде голці впасти, пішли далі. Показав Едику Сковороду, показав білі сумні стіни старої Академії, за якими, схилившись над книгами, сиділи Сагайдачний, Хмельницький, Палій та безліч інших звитяжців, лицарів мушкета і шаблі, розказав, що вони не тільки вміли з'їсти казан каші, підняти па плечах бичка та розрубати шаблею від голови до сідла ординця — так їх уявляють за фільмами і книгами деяких сучасних авторів деякі безтурботні нащадки, — а з не меншою вправністю ширмувалп словесними шаблями з іноземними дипломатами та книжними мудрецями. Скажімо, той-таки закоржавілий, просмерділий з голови до ніг димом і кінським потом Семен Палій розмовляв з пройдисвітом у французькому жабо, відомим при всіх європейських дворах дипломатом Паткулем чотирма мовами.

Зрозуміла річ, привів я сюди Едика та туркотів про Академію не випадково — всі ті славні книжпики-войовники мали догартувати його до завтрашнього подвигу. Не знаю, чи вистачить у них сили. Й наостанку пас окропив свяченою водою святий Самсон, добувши її з пащеки лева. Отак само потрібно добувати святі знання істини!

За чверть десяту ми піднялися з Подолу на гору. Я навмисне вибрав такий маршрут, щоб пройти повз телефонну станцію, й зіграв наївного, здивованого простака — ти ж поглянь, міжміські переговорні автомати, гріх не зайти та не побажати мамі Любі спокійної ночі.

— Ти ж вчора дзвонив, — здивувався Едик. — У нас немає ніяких новин. Чого даремно турбувати, тратити копійки?

— Ну, ти як хочеш, а я подзвоню, — сказав.

Я просто мав би за гріх не подзвонити їй такого вечора: адже стоїмо перед нашим студентським рубіконом. Я мушу заспокоїти її, почути її голос і оте тривожне, вічне, як світ: "Ні пуху ні пера". Черги не було, — тільки один чоловік, поки він розмовляв, я видивився код свого міста й правила користування апаратом. Три цифри коду, два нулі й наш домашній телефон.

Він обізвався одразу. О, ті телефонні гудки. Знайомі до моторошної відрази, до нервового дрожу. Скільки разів вони будили мене серед ночі, зривали із постелі, кидали сонного в ніч, у дощ, у сніговицю. Скільки вони забрали у мене вихідних, годин відпочинку, фільмів і книжок. Але я жодного разу не дозволив собі його відключити. Навіть якось запросив майстра і той поставив спеціальну розетку, але я не скористався нею жодного разу. Тепер ось дослухаюся до цих гудків зовсім інакше. Зараз вони лунають трохи загадково і мовби порожньо. Я уявив нашу квартиру, телефон у коридорі на тумбочці, вітальню, торшер, і під торшером на канапі Любу, яка квапливо вдягає капці, й мені солодко замліло в серці. Мені здалося, ось зараз, ще до того, як вона підніме трубку, я почую ляпання капців.

Я не почув ні ляпання капців, ні Любиного голосу. Ще двічі набирав помер, гудки лунали сумно й трпгожпо. Я повісив трубку і пішов до готелю.

Едик вже лежав у постелі. Не розмовляли. Кожен думав своє. Кожен намагався заснути. Мабуть, я заснув перший, хоч мені здалося, що зовсім не спав, а лише якийсь міраж проплив повз очі, і я почав кудись опускатися. По якихось сходах, що круто повертали в глибінь і тонули в темряві. Мене звідти підпяв голос Едика: "Тату, не хропи". Я перекинувся на правий бік. Щосили намагався не спати. Аж зціпив зуби. Зціпив, стиснув, дивлюся тільки в одну точку, в морок, який чомусь поплив мені назустріч, а з мороку випливли два жовті вогні, схожі на протитуманні фари. "Тату, ти знову хропеш". Кат його иізьми, чого так хочеться спати?! І з якої радості я хропу? Раніше не хропів, а тепер, якщо патомлюся або вип'ю чималеньку чарку, починаю підсвистувати носом і підхропувати.

Так каже Люба. Я її попросив, щоб купила ноти й повісила мені над головою, тоді хропітиму мелодійно, по потах. Але Едикові потрібно виспатися. Він повинен прийти на екзамен із свіжою головою.

Я згріб подушку, ковдру, простирадло й подався до вітальні, причинивши за собою двері. Дивана у вітальні немає, я згорнув удвоє килим, заслав його простирадлом, ліг.

Мабуть, я став великим вередієм і, як писав Іван Вишенський, м'якоспалом. Вже за годину боки боліли, неначе на них зіграли дубцем марш.

День п'ятий

Обвал. Землетрус. Вулканічний вибух. Але десь там, всередині, під шельфом. А зовні — спокій, витримка, зосередженість. "Не поспішай. Обдумай запитання. Склади на папірці плап відповіді. Лишиться час — розширюй відповідь". Це вже — по доро'зі до інституту. Вузького алейкою, обсадженою декоративними ялинками, йдуть, поспішають абітурієнти. Всі вони різні, ало па всі обличчя ліг якийсь один карб, який, мабуть, незмога передати ні словами, ні фарбами. Він чимось схожий на той, з яким людина стрибає в холодну воду. Але й не зовсім такий, бо, крім того, всі вони задивлені в себе, щось там виважують, щось обдумують. Ще їх можна порівняти з табунцем горобців, яких прогнали з проса. Й теж не зовсім вдале порівняння. Бо на просо можна вернутися.

— Я чекатиму на тій он лавиці. Ні пуху ні пера.

— К чорту. — Слова сказані механічно. Едик мене не бачить.

Мені стає до болю шкода його.

На лавиці сидів якийсь хлопець у сірих штанях та клітчастій сорочці, пасмо білого, вигорілого па сонці волосся звисло йому па смагляве чоло,

на його колінах лежав чорний дешевий "дипломат", а на "дипломаті" — розгорнута книга. Хлопець швидко бігав по рядках очима, вказівний палець його правої руки нетерпляче загортав крайок наступної сторінки. Занурений у читання, він не звертав на мене ніякої уваги. Я покрадьки поглянув на нього. Худе, дуже худе обличчя, тонкі й довгі, як палиці, руки, тонкі ноги в жовтих шкарпетках, коричневих черевиках, розкуйовджене волосся, він трохи схожий на Едика, але Едик якийсь не такий — доглянутіший, чи що (слово "пещений" я рішуче відкинув), меланхолійніший, впевненіший, ні, жодне з цих слів не підходило. Вочевидь було одне: хлопець трохи старший за Едика, й робочий, він десь працює. Мій погляд упав на книжку, я упізнав підручник з хімії, той самий підручник, який ми з Едиком гризли всі ці дні, навіть той розділ, який так важко давався моєму сипові.

— Цього вивчити по можна. Треба просто зазубрювати, — обережно сказав я.

Хлопець подивився па мене, не підводячи голо'ви.

— Я знаю. Заплющу очі й бачу всю таблицю. Можу переказати навіть ззаду наперед.

— Навіщо ж ви тоді... забиваєте собі памороки? Не рекомендується перед екзаменами перевантажувати голову якимось одним матеріалом. Пробачте, ви теж абітурієнт?

— Абітурієнт.

Не знати навіщо, я запитував далі:

— І в якій ви групі складаєте екзамени?

— У восьмій.

Восьма — Едикова група.

— Ваша група вже пішла на екзамени.

Хлопець сполохано подивився на мене.

— Ви звідки знаєте?

— Мій син також у цій групі.

— Сип? Як його прізвище?

Я усміхпуися.

— Хіба ви знаєте прізвища всіх абітурієнтів групи? Ну... Прізвище — Кириченко. Едик. Едуард. А ваше?

— Дігтяр. Олексій Дігтяр. Я поступаю втрете. Так, втретє, — підвів він голову, неначе я заперечував чи не вірив йому. — На це само відділення. І я поступлю. Стопроцентово поступлю. Але я двічі ходив на хімію першим. Ну, так би мовити, в перших лавах. І обидва рази — трійка. Вони запитують иа свіжу голову, доскіпуються до всього. І лихі, як тигри. Бо ще ж стільки субчиків під дверима. А в кінці вони вже не слухають. Я скебетяв це аж тепер.

— Якщо ви знаєте предмет, нащо ж іти в кінці. Якщо десь спіткнулися, па початку легше виправитися. Навіть можна попросити, щоб занитували... давали більшо додаткових запитань...

— Е, ні, — аж смикнувся Олексій. — Додатковими запитаннями вони валять. Запитують таке, чого, мабуть, і самі не знають. Минулого року я їм так і сказав. Попросили написати реакцію, яка б довела присутність в новокаїні первісної аміногрупи.

— Хто ви? Ким працюєте? — запитав я.

— Працюю електрозварником у колгоспі, в майстерні. Ви не вірите, що в колгоспі є електрозварники?

— Чому ж по вірю.

— В майстерні. А прийдуть жнива, у літучку, і — з ранку до вечора по полях. Не тільки зварюю якісь там вузли. Гайки, болти, клавіші — все мое. — Хлопець подивився на мене. — Розумієте, я не люблю техніки. Не по мені ця робота. Платять там більше... Я буду лікарем. У вас яка лікарня? Ви ж лікар?

— Широкого профілю.

— Я буду рентгенологом. У нас у солі є рентген. Я прочитав книжку... І лікар мені пояснював. У моєї матері... рак легенів. Не змогли розпізнати.

Мене струснув дріж. Перед очима спалахнула пляма на знімку. Я тільки вдавав, що не надаю тому знімкові ніякісінького значення, що забув про нього. Я пам'ятав. Він висів, мол камінь над стежкою, як градова хмара на овиді, подорожній поспішає до села, він навіть мугиче пісеньку, він не оглядається, вдає, що не бачить хмари, намагається думати про інше, але щось у ньому весь час пам'ятає про неї.

Я відчув якось особливо співчуття до Олексія, і віп, мабуть, вибрав його з моїх очей, бо раптом тихо й довірливо запитав:

— А правда, що тепер так просто не поступають?

Я ни зміг витримати його погляду й відиіп ичі:

— Не знаю... Думаю, що неправда.

А сам і далі дивився вбік, і в моїй голові вертілося дивне колесо, схоже на поламану карусель з різнокольоровими вогнями: Правда. Неправда. Правда. Неправда. "Неправда", — раптом подумки вигукнув я.

Обличчя Олексія засвітилося надією.

— Я теж так думаю. Поступлю. Цього року поступлю. — Він підвівся. — Ну, піду... Там деякі дівчата непритомніють... Бувайте.

— Бажаю тобі удачі. Ну, ну, не соромся, посилай к чорту.

Олексій щось прошелестів сухими губами й пішов, широко розкидаючи ноги. Мені він здався зібраним з металевого конструктора. А потім майнула думка, чи щиро я бажаю йому поступити до інституту? Адже він — Едиків конкурент. Але чому не щиро? Місць там багато.

Місць там багато. На кожне — дванадцять чоловік.

Час плинув повільно. Край, крап, крап — як рідина з крапельниці. Або як кров з погано забинтованої рани. Розгорнув Маркеса — не читалося, гортав газети, спочатку прибіг спортивіні новини, далі — політичну інформацію, потроху забувся, занурився в складну міжнародну статтю, заплутався, задумався. Здавалося, нащо мені всі оті новини, Сальвадори і Фолклендські острови, Ірани і Іраки? Газети виходять сотні років, події міняються ка-лейдоскопічно, тільки найбільші відіб'ються одним рядком в історії, ще й той рядок мінятиметься кілька разів, й що воно дало всім отим людям, які, сидячи в Києві або Софії, переживали за ніколи не бачених ними бурів, гарібальдійців чи боліварців. Але так вже влаштований сііїт, так щеплені всі ми між собою, що нас тривожать долі подібних нам двоногих істот на далеких і близьких континентах. Світ з його дипломатичними хитрощами, ракетами, золотими копальнями Намібії і полпотівськими бандами давно втягнув мене в свою круговерть, і я вже й загину в ній, як муха у молочній лійці. І ось зараз я сам веду дипломатичні перемови з іранцями та іракцями, які, мовоіі на догоду

дідькові, знищують одні одних, влаштовую протиповітряні оборони остронів, і розглядаю в трофейний бінокль з гори, з бананової гущавини колону окупаційних машин на вузькій дорозі. Непрохані чи прохані граю змовників, що видають себе за конституційний, народний уряд, втелющилися па чужу землю і гвалтують її колесами танків. "По окупантах— вогонь!"

А тим часом я не забуваю, що діється зараз отам, за обкладеними білою плиткою стінами.

Маленький розчерк на аркушику з написом "Екзаменаційний листок" зараз мені важливіший, ніж доля того далекого острова і усіх нафтових запасів Ірану та Іраку разом узятих. Горять мільйоннотонні сховища, а ще дужче горить моє серце. Якийсь час я кручуся довкола лавиці, виходжу на вулицю й вертаюся назад. Мабуть, треба було мені кудись поїхати й вернутися сюди години чоре:і півтори. Але тепер — пізно. Центральною алеєю груикамп й поодинці проходять студенти. Групами — то, мабуть, старшокурсники — їдуть на практику або приїхали з практики; вони й виглядом відрізняються од абітурієнтів, розмовляють впевнено, вимахують руками, сміються.

Врешті моє око помічає на сходах знайому високу постать з білявими кучерями. Тенькає серце. Едик іде не швидко й не повільно, і по його обличчю не можна нічого відгадати. По Едикових губах блукав незрозуміла усмішка. Я пориваюся поглядом уперед, в моїх очах стоїть німе запитання, й він піднімає до рівня свого обличчя ліву руку й показує чотири пальці.

Четвірка.

— Що ж, не погано, — кажу.— Я сподівався гіршого.

Мені гірчить па душі. Од власного удаваного оптимізму, від брехні. Я сподівався на п'ятірку. Втрачено один бал!

Я не запитую Едика, чого він не знав, сподіваюся, розповість про те пізніше. Хоч, зрештою, яке це має значення?

Втомлені, чвалаємо до зупинки тролейбуса. В номері Едик просто в черевиках падає на ліжко й лежить, заклавши руки за голову. Це його улюблена поза. Він мовчить, а я мовби почуваюся в чомусь винуватим. Приношу з кулінарії смажених шніцелів, сирників, їмо їх уже холодними. І холодно в мене на душі. Я запиваю сирникн молоком, Едик молочних страв не любить. Потому Едик засипає, я теж лягаю на ліжко, розкриваю Маркеса, але прочитую тільки одну сторінку. В ліжку м'яко та гарно, сон зборює мене за кілька хвилин — далася безсонна піч.

Прокидаюся від телефонної тріскотняви. Дзвонить Аркадій Васильович.

— Ну як? Як настрій? Нічого, нічого. Йдемо вгору. Набирайтесь терпіння. Дорога довга. Пройшли підгір'я. І непогано пройшли. Чималенько альпіністів вернулося. Зрізалося і відстало чимало.

— Але є такі, що попереду,— обережно кажу я.

— Є. Не дуже багато. — Й раптом його голос міняється. — Та ви що, справді, розкисли? То я зараз прийду.

— Ні, ні, — поспішливо белькочу я. Мені зараз пе хочеться, щоб приїздив навіть Аркадій Васильович з його доброю усмішкою і спокійними глибокими очима. — Починаємо готуватися до наступного переходу.

— Готуйтеся. Прогляньте шанцевий інструмент. Той, який ми вам залишили.

— Дякую.

Мені иеприєм'на ця розмова змовників. Але я повинен бути тільки вдячний за неї. Безмежно вдячний.

Проте Едик сьогодні не має на задачі сили. Може, й правильно, я сам у день здачі екзамену не робив нічого. Нехай дивиться телевізор, відпочиває. А я прогуляюся до телефонної станції.

Цього разу мені довелося довгенько чекати в черзі. До того ж не додивився й першою поставив ювілейну монету, автомат проковтнув її, гавкнув і знову загудів. Потім не набирався помер. Нарешті пролунали довгі гудки. Вони здалися мені чимось схожими на вітальні гудки пароплава.

Наш червоний телефон дзеленчав, луна гасала по квартирі в пошуках своєї хазяйки й не знаходила її. У розпачі билася в шибки, в двері, мені стало її шкода, і я поклав трубку на важіль. Якби таке сталося колись, я дзвонив би знайомим, сусідам, переполохав би всіх, і зрештою... виставив би в смішному світі себе та Любу. Разів зо два таке й траплялося, і Люба круто відчитувала мене. Мені прикро, що її немає вдома, але я вже не думаю про те, що з нею сталося нещастя. Завтра вранці вона подзвонить сама. А я дзвонити більше не буду.

Повільно брів освітленою ліхтарями денного світла вулицею. Довкола вирував, сплескував сміхом, гомонів людський натовп. Я знову дивувався, що буденного дня, пізньої дощової пори на вулицях так людно. Прислухався до сміху, вглядався в обличчя, шукав у них якогось відгомону своїм думкам, своєму настрою й пе знаходив. Я плив, мов крапля олії па воді. Він був мені чужий, незрозумілий, цей натопи. Я здивувався, й аж трохи розгубився. Раптом я мовби пірнув кудись, в якийсь інший, віддзеркалений світ, силою волі затримався там і побачик цю вулицю з іще молодими каштанами, й себе без лисини та зморщок. Себе й інших хлопців — у широких штанях і довгих піджаках, бобках-естонках і клітчастих кашкетах, дівчат у довгих сукнях і чобітках-румунках. Моя свідомість немовби роздвоїлася, вона була там, зі мною колишнім, але й контролювалася мною ж з відстані у двадцять шість

років. То був мій натовп, і я був його. Я був його живою часткою, належав до нього, почувався злитним з чимось великим, цілим, безсмертним. Я чогось хотів від нього: любові, визнання, дружби. Я не міг уявити себе поза ним, бо, здавалося мені, він не зможе проіснувати без мене й дня, а тепер ось спробував уявити себе з цим новим натовпом, і не можу. Я для нього чужий і зайвий навіки, піду, як і прийшов, і піхто не помітить мого приходу та зникнення. Хіба мало приїжджих диваків блукає по цих вулицях!

Я розумію: вся справа в мені самому, в моїй уяві, в моєму настрої, тоді мене теж ніхто не знав, але тоді я міг підійти до будь-кого й заговорити з будь-ким, одержати згоду або відмову, але те й інше означало, що я свій і мною захоплюються, як своїм, і зневажають, як свого ж.

Я прийшов додому. Едик позіхав у кріслі перед телевізором. На килимі біля нього валялася купа качанів від яблук, кісточок абрикосів та черешень. Вдома на таке свинство я обов'язково обурююся, а тут мовчки зібрав у газету качани та кісточки й відніс у кошик для сміття. Мені захотілося пити. Вийняв із холодильника пляшку мінеральної води, почав відкривати, і в цю мить задзвонив телефон. Підняв трубку. Молодий дівчачий голос попросив Едика. Здогадався — дзвонила Катя. Вона дзвонить Едику кожного вечора.

Едик розмовляв ліниво, сонно. На якесь її запитання відповів: п'ять. Мабуть, вона запитала, як він склав хімію. Фарба ніяковості залила мені обличчя, хоч я й подумав: перед дівчиною, яку кохають, хочеться похвастатися; але, мені здається, і в такому випадку краще сказати правду.

Я знову спав у вітальні, але цього разу підіслав поролоновий матрац.

День шостий

Ох і обрид мені цей готель. А ще ж тільки шостий день. Я взагалі істота домашня й не люблю чужих займищ і пасовшц. Я не люблю людського тирла, тимчасовості, поспіху, хоч гам буваю поспішливий, петерилячий і нпвіть вибуховий. Мене пригнічує готельна, перемацана тисячами рук розкіш, оця висока, не сучасна, з пикатими, пузатими яігголятами (у небесних магазинах було вдосталь м'яса і ковбаси) стеля, надуті адміністратори й офіціанти, непривітні покоївки. Мене нудить од запаху поганої мастики, ресторанного борщу, що просмоктується навіть у номер, чужих чемоданів. Сьогодні ними заставлено весь вестибюль. Великі, важкі, імпозантні, вони здаються мені непроханими і нахабними. Як і люди, котрі їх пакували, а тепер товпляться біля столика адміністратора та біля сувенірного кіоска. Я не люблю й іноземців і намагаюся пе вступати з ними в контакти. Вловлюю в них щось чуже, далеке, від них вів пихою, холодністю, зверхністю, і я в свою чергу застібаюся перед ними на всі гудзики. Розумію, що мої враження оманливі, що скрізь, по всьому світу є хороші й погані люди, але нічого вдіяти з собою не можу. Всі іноземці уявляються мені неробами, людьми, які з нудьги тиняються з однієї країни в іншу, тиняються з лінощів, невміння знайти роботу своєму розуму, своїм рукам. Вчора у барі до мене підсів якийсь череватий канадець і почав окейкать, яке то зелене місто Київ, яка тут смачна горілка і які погані авто.

— Де пан тримає свої авта? — сікався він до мене.— І чи є в пана авто з автоматичною коробкою переключення швидкостей?

Я йому відказав, що пан здебільшого їздить в авто "швидкої допомоги", і якщо заокеанський пан по'паде туди, то особисто познайомиться з принципом управління наших машин, а також порадив частіше ходити пішки, бо в такому випадку людина краще зберігав статуру й більше бачить. Він скривився й сказав, що думка, мовляв, парадоксальна, але вона заслуговує на увагу.

Вранці я сходив на базар.

Я не вельми люблю тинятися по базарах, не люблю людського тлумиська, але мої очі мимоволі знаджують гори овочів та фруктів, я милуюся ними, як довершеними мистецькими витворами. Мене не перестає дивувати й дивуватиме до останнього дня нехитра сентенція, що на одному й тому ж шматкові землі з одинакових на вигляд зернин виростають отакі рішуче не схожі одно на одного дива: солодкі полуниці й кислуваті помідори, ніжні, з ледь вловимим запахом огірки й пекучий хрін, солодка морква й гірка, як сто чортів, редька, й вирощують їх однакові руки, споживають однакові роти, перетравлюють однакові шлунки, але в кінцевому рахунку один рот належить Ландау чи Тичині, а другий хижому, розбійному Крижу, моєму сусідові, що вже тричі відсидів за бандитизм і неробство.

...Червоні, як сонечко, помідори, й руки, що вкладають їх до кошиків. Руки спокійні, руки нервові, руки хижі. Я одвертаюся. Я теж щойно вкладав до кошика червоні сонця.

Повертаю до рядів, де продають сир. Едик сиру не їсть, а я снідаю чаєм з сиром. Для Едика я купив у крамниці комісійної торгівлі ковбаси.

Купуючи овочі та фрукти, я починаю торгуватися, я боюся, що наш банк може лопнути задовго до кінця екзаменаційного марафону. Диво як легко в буднях людина переходить лінію окопів і опиняється у таборі, в якому не сподівалася опинитися. По-перше, раніше я ніколи не торгувався на базарі, запитував ціну (і цим вже, як мені здавалося, показував, що я з тих покупців, які знають, де що коштує) і купував продукти, по-друге, я все життя стояв з тими, хто по той бік колгоспних прилавків. Я сам селюк, живу в сільській місцевості і знаю, як важко гарують люди на землі, навіть на тих своїх городах і в садках. З полуницями, які, на думку міського жителя, ростуть майже так само, як і суниці, ой скільки клопотів. Посадивши, випоївши водою, їх треба десять разів шарувати, проривати, підгодовувати. І коли який-небудь мініатюрний нафарбований ротик при мені кривиться й з обуренням говорить щось про селюків, "жлобів", я не мовчу теж.

Жлоби, вони є скрізь. Оті дядько й тітка, які продають величезні — кожна завбільшки в кулак — полуниці, то — жлоби, бо підживлюють полуниці фекаліями, видно з кольору ягід та кількох листочків у корзинах,— і ота фіфа — капелюшок з пером, губки червоною петелькою — теж жлобиха, бо аж сичала, торгуючись з високою тіткою за два бурячки, й купила три кілограми дорогих фекалійових полуниць.

І ось я упіймав себе на думці: гилять, кугути, за кілограм білого наливу по два карбованці! Та в мене вдома його, як кажуть тепер, навалом. Корзинами доводиться виносити до ями в кінці саду...

Отже, я па якийсь час опинився у протилежному таборі. Дивуватися нічого, ми завжди в якомусь таборі: молодих і старих, питущих і непитущих, тих, які курять, і тих, які не курять... порядних і непорядних.

Знову тягну свою сумку пішки на четвертий поверх — ліфт возить важкі валізи у супроводі швейцарів. Підходжу до нашого номера і чую за дверима регіт — чоловічий і жіночий. Ще раз обмацую очима синій ромбик з цифрою чотириста сімнадцять — чи не помилився. Ні, номер наш. Прочиняю двері. Посеред номера стоять Едик та незнайома дівчина й сміються. Помічаю на килимі щітку і пилосос. Ага, покоївка. Покоївочка. Товстенька, пухкенька, рум'янощока. "Пийте морквяний сік і ви матимете такі самі щоки". Тепер зі сніданком доведетьгя зачекати, адже ми користуємося контрабандою — вмикаємо кип'ятильник.

Дівчина (її звати Ліза, "Лисавета", проказав про себе) качається, мов колобочок, по номеру й подзвонює сміхом. Сміх у неї трохи верескливий, але приємний. І личко тож.

— У вас піколи це можна прибрати, ви вдома і вдо'ма. Наші дівчата вже кажуть: може, вони там самогон варять або гроші малюють.

Звертається мовби до нас обох, а очима так і пасе Едика. О, я гаразд розумію той погляд — кокетливий, хтивий, закличний. Добре, що Едик що таке теля, яко на цьому не тямиться.

— Варимо,— каже Едик і сміливо вмикає кип'ятильник. Я йду у ванну голитися.

— А якщо я донесу, — лукаво підлякує Едика Ліза.

— А от і не донесеш, — відказує Едик.

— А от і донесу. Що ти мені зробиш!

— А то вже моя справа.

— Не тільки твоя.

— Наша, — погоджується Едик.

Я голюся, дзижчить бритва, й вони думають, що мені нічого по чути. Ліза скрикує, і я мимоволі зупиняю бритву. "Ого, конфлікт переростає в договір про взаємну допомогу. З закликанням військ на чужу територію". Мені смішно, але я трохи й спантеличений, чимось мене Едик вдивував. Він здивував ще дужче, коли н зайшов до вітальні. Ліза стояла па стільці обличчям до вікна й намотаною на швабру ганчіркою знімала павутину над гардинами. Вона нахилилася вперед, туго випнувши для рівноваги іншу, не малих розмірів частину свого тіла.

— Послухай анекдот, — сказав Едик. — Йде по вулиці чоловік, а попереду нього — жінка. Він і каже: "Ох і зуби, ох і зуби". По кількох кроках знову: "Ох і зуби". Жінка не витримує, обертається й гукає: "Чого причепився, звідки ти бачиш мої зуби". — "Як же, щоб такий задок наїсти, треба мати добрі зуби..."

Едик і Ліза сміються. Вона не ображається. А мені став соромно. Здається, я не давав Едикові приводу розповідати в моїй присутності такі анекдоти.

Я нахмурююсь. На кілька хвилин у кімнаті западає непевна тиша. На підвіконні покашлює радіо, то замовкає зовсім, то щось шепеляво шепоче, у круглому отворі регулювання звуку іронічно водить довгими вусами тарган, здається, він принюхується до нових пожильців. Може, й справді вже пішов душок?

Лисавета пішла, ми поснідали і взялися до математики. Власне, взявся Едик, я в нього На підсобних роботах. Знайти синус, вирахувати кут, зробити арифметичні підрахунки. Математичні знання, а чи їх тлумачення в школі, розвиваються так шалено, що ми здаємося у порівнянні з сучасними учнями, як літаки "Блеріо" біля ЯКів та АНів. З Вовкою я дотупав до дев'ятого класу, а від Едика відстав у восьмому. І чому це Едикові забаглося піти на відділення, на якому ще й потрібно складати математику? Здасться, так йому радила Люба. А їй, очевидно, Аркадій Васильович. Хтось там у нього є дуже певний.

Едик кепкує наді мною, ганяє мене по воду та за черешнями, а мені й то робота. Час тягнеться, як розтоплена смола за підошвами.

Годині о шостій вечора в двері щось зашкрябало, мені здалося, що то шкрябає в кутку миша, а потім тихенько застукотіло, я пішов і відчипив. У коридорі стояв Онищенко. Євген Сидорович Онищенко був схожий па прохача. Він взагалі, як я вже казав, пряде свою ниточку тонко, подає голос рідко, а сьогодні ще й мав невеселий вигляд.

Ледве Опищонко переступив поріг, Едик підвівся, діловито склав папери й вийшов до спальні, щільно причинивши за собою двері. Мені здалося, в його очах зачаїлася якась загадка. А ще здалося, що ми з ним усе більше входимо у змову. Нехорошу змову, дужо нехорошу. Так входять... Ні, цур! — не треба. Починаю клепати па себе й на сина.

Я запросив Євгена Сидоровича до столу. Я не знав, діставати пляшку, чи ні. Мабуть, не діставати, але він може подумати, що я — скупердяй, що пе шаную його, якби це був Аркадій Васильович, то я б так не монявся, і я вистаппв па стіл коньяк. "Чого він ходить? — подумав. — Адже й чарка йому не вельми до смаку. Так наказав йому Аркадій Васильович?" Розмова волоклася, неначе тачка з поламаним колесом. Я щось запитував, Онищенко відповідав або й не відповідав, а тільки схитував головою, він мовби дивився на мене й повз мене, лихо, а не бесіда. Маленький, чорненький, вія скидався па побитого цуцика.

Я запитав його про дослідну роботу в інституті, й Онищенко знову похитав головою.

— Я не лікар. Я викладач іноземної мови. Працюю в медінституті — оце й увесь зв'язок з медициною. Я її, сказати правду, боюся.

— Чого її боятися?

— Тепер страшна медицина. Тільки що — під ніж або починають шепотітися, поставлять гачечок у лікувальній картці, пошлють на всілякі перевірки. Ось як у мене...— Його очі блищала, як у хворого ведмедика, так я подумав, хоч і не знаю, чи блищать у хворих ведмедів очі.

— Що ж у вас?..

— Пішов до хірурга, а він... записав щось. І сказав, аби прийшов через тиждень. Я прийшов через тиждень, він подивився й сказав: прийдіть ще через тиждень... Ось так. А я йду, і коліна мені тремтять.

— На що ж скаржитесь? — несподівано запитую голосом, яким не користуюся вже шостий день.

— Гуля. Під лівою лопаткою. Я відставив склянку з коньяком.

— Скидайте сорочку.

— Ви... ви ж не хірург.

— У нас лікарня широкого профілю. Я цих ґуль перем'яв у руках більше., ніж груш. Скидайте, скидайте, не соромтеся.

Боязко оглядаючись, Опищенко роздягнувся до пояса. Тепер він був ще дужче схожий на барильце. Я придавив середніх, з волоський горіх, розмірів гострувату гулю.

— Одягайтеся.

Загнані вглиб, круглі очі дивилися на мене злякано.

— Ну що?

— Нічого. Звичайна фіброма. Дужо чітко відмежована від основної тканини, їх має безліч людей. Якби це в нашій лікарні, ми б прибрали її хоч у цю мить, через два дні ви забули б, що вона у вас і була.

— Ви хочете мене втішити, заспокоїти?

— Ходімо завтра разом до будь-якого хірурга. Віп зробить це при мені. Фіброма просто під шкірою.

— Не лягаючи в лікарню?

— Не лягаючи.

Чорні очі печального ведмедика спалахнули радістю.

— А якщо не різати?

— Носіть на здоров'я. Але вона може рости. Нащо вона вам?

— Я почекаю, поки підросте.— Ось зараз він заусміхається, а вийшовши від мене, може, й застрибає на одній нозі. Він і свою гулю пам'ятатиме тільки по тій радості, яка щойно прийшла до нього... А я... а я від думок про рентгенівський знімок, чорний рентгенівський знімок у чорному портфелі вже не відкараскаюся.

Я чомусь розсердився на Євгена Сидоровича. А він з насолодою, цмулячи крізь тонко складені губи, випив коньяк і з таким смаком гризонув яблуко, аж зернятко вилетіло та вдарилося об шибку вікна.

На мить я відчув полегшення, мовби звільнився від залежності од Євгена Сидоровича. Звільнився розрахувавшись. Так, у світі багато чого тримається на взаєморозра-хунку. В медицині теж. Лікар за винагороду старається. Додаткові аналізи... додаткове лікування. Одначе, на щастя, тримається за все. Якби на тому — кришка б усьому. Хм. На чому ж? На душі? Та на ній. Всі ми, лікарі, люди. Всі потроху байдужіємо, втомлюємося. Але й серед нас... Та хоча б і в моїй лікарні... Зіна Козленко. Своїх дітей я водив тільки до неї. "Зараз ми послухаємо тата. Ось так. А тепер — Едика". Діти в неї ніколи не плачуть, їй вже шістдесят два. А вона все така ж. Переймається кожною дитиною, кожною болячкою. А я ось... Чоловік виповів свій найбільший страх, а мені хоча б щось стрепенулося в серці. Бо не вірю в той страх? Чи власна небезпека знекровила всі інші? Чи надто мені не симпатичний цей клієнт? Але чому?

Євген Сидорович догриз яблуко й підвівся.

— Я чого до вас приходив, — тепер він знову говорив тихенько, але не тягнув голосу, а приглушив його до шепоту: — Даєте мені ручку... Одразу після екзамену.

— Яку ручку? — не одразу зрозумів я.

— Ну, ту... Якою ваш син писатиме твір. — Онищенко не дивився на мене. А мене враз обсипало жаром. Ну ось... і все оголилося до короткого замикання.

Мені й справді здавалося, що я тримаю в руці обірваний оголений дріт. Випадково вимкнули струм, ось зараз увімкнуть... Я розумію, він не зможе переписати тією ручкою твір. А от виправити якусь кому. Поставити знак запитання чи оклику... Ну, подумаєш, кома! Суща дрібниця. Машосюсіпька крива паличка... Але... од якої, може, залежить ціла людська доля. Едикова доля. І моя теж. І Любина.

А може, ще чиясь?

Хух, як душно. Вийти б па повітря, витурити оцю чорну мишу і вшити. Чого вони стараються? Що хочуть мати? Нічого вони з мене не матимуть. І знають це. Хабара я їм не даватиму. Й нічого іншого в мене немає. Просто вони добрі люди. Тепер усі так роблять. Хтось комусь допомагає. Оце і є та сув'язь... Я ось допоміг йому... Розраяв.

Я знаю, що це зовсім не та сув'язь. Зпню, що обманюю себе. Але не тільки по можу вигнати цього маленького чоловічка, а й не можу відмовити йому в його дивному проханні.

В цю мить хтось упевнено, хоч і по голосно, стукає в дворі. Входить Роговий. Вітається зі мною, щось запитує в Онищенка, той відповідає. Я по зрозумів, про що вони говорять. Ми знову сідаємо за стіл. Я — з одного боку, Роговий і Опищепко — з другого. Роголий знову щось буркає Онищенку, той витягує шию і згідливе киває головою. Вони мені нагадують бегемота і оту пташку, забув, як вона називається, що стрибає по бегемотовій спині і викльовує із складок його шкіри кліщів.

Я похапцем випиваю коньяк, похлинаюся й довго не можу відкашлятися. І весь цей час спиною, потилицею почуваю в сусідній кімнаті Едика. Як я візьму в нього ручку? Якось виманю? Скажу, що хочу

написати листа? А може, просто сказати правду, для чого вона мені потрібна? Він дасть. Дасть без вагання.

Я жахаюся. Не знаю, звідки взялася така впевненість. Я не вірю сам собі.

Гості затрималися недовго. Я пішов їх провести. Біля дверей готелю Роговий повернув ліворуч, Опищенко — праворуч. Я пішов із Роговим. Якийсь час йшли мовчки. Місто було похмуре, мрячив дощ, під йогами блищали калюжі. В калюжах погойдувалися жовті кулі ліхтарів. Я спіткнувся, наступив па одну кулю й забризкав холошу штанів Аркадія Васильовича. Він струснув її двома пальцями. Нас обох пригнічувала мовчанка, й, мабуть, через те Аркадій Васильович заговорив. Він розповідав мені про місто, його вулиці, площі, будинки. Він добре знав архітектуру міста, але пе виставляв свої знання напоказ, навпаки, трішки навіть іронізував над собою і підроблявся під дилетанта.

— Мені цей будинок видається звичайнісіньким. А всі кажуть — стиль. Пригляньтеся уважніше — третій поверх надбудовано пізніше, через тридцять років, але навіть найбільші спеціалісти по помічають цього. І ось ми кажемо — вік. Стиль такого-то віку. Справді, кожей з нас скаже, коли збудовані будинки на Хрещатику. А коли збудовано цей будинок — вгадати не просто. Він міг бути збудований триста років тому, двісті, сто, вчора...

Аркадій Васильович говорив розважливо, спокійно, і щось заспокоювалося, упокорювалося в моїй душі. Роговий мені подобався все дужче й дужче. Ми зашили в кафе — Аркадій Васильович запропонував випити кави. Я не п'ю на ніч каву, якщо я вип'ю, то не засну до ранку, але Аркадію Васильовичу я в цьому по зізнався. Щоправда, я випив її дуже мало, тільки вдавав, що п'ю. В кав'ярні було тісно, ми примостилися в самому кутку, а потім нас і геть відтіснили, біля пас вимахувало руками якихось два підозрілих типи, розігріті коньяком і кавою до високих градусів, один з них весь час поривався до пас, тицяв коротким оклецькувати'м пальцем в груди то мені, то Роговому, Аркадій

Васильович щоразу тихо, але владно його зупиняв, і той повертав обличчя до свого друга. Посміхався до нього, а потім повертав. І підпилий тин не ображався, пе бунтував. Мені остирився той п'яничка, хотілося загилити його по потилиці чи принаймні перейти до іншого столика, а Рогового він чомусь не дратував. Я подумав, що його дуже важко вивести з рівноваги, а якщо хтось виведе, то, як кажуть нині, не позаздриш. Зненацька обоє алкашів разом закурили й вийшли з кафе. Вільну площу одразу окупувало троє неначе підібраних по ранжиру чоловіків — високий, нижчий, ще нижчий. Один з них дістав з портфеля пляшку горілки, вони розлили її в склянки. Але пе пили, розмовляли, понахилявши вперед голови. До мене долітали тільки окремі слова: "Двадцять чотири... в касу... з тобою".

— Мабуть, пішли, — сказав Аркадій Васильович. — Ці — значно гірші. То були звичайні алкаші. А ці обмізковують мокре дільце.

— Ви володієте даром проникати в чужі думки?

— Володію.

— Тоді можете відгадати, що думаю зараз я.

— Страждаєте. Спробуйте... подивитися на все простіше.— А сам чомусь відводить погляд. Тільки це мепі незрозуміле в Роговому — він весь час уникає дивитися мені в очі. А вони у нього гарні, темно-каштанові, імлисті, такі очі подобаються жінкам.

Аркадій Васильович не дозволив мені заплатити за коньяк та каву.

— А ви що, ніколи не страждаєте? — сказав я на вулиці.

— Страждаю. Але... Не через дрібниці.

— А звідки ви знаєте, що я страждаю через дрібниці? Ви не вгадали. А ось я можу відгадати, що не дає спокою вам...— Мабуть, вперше він здивувався, й зупинився.— Так от, слухайте. Ви — розумна і, мабуть, талановита людина. І, пробачте, протираєте штани в канцелярії. У вас щось не вдалося. Ви були лікарем... і десь спартачили.

Не знаю, чого мене понесло на такі віражі. Мабуть, мені не слід стільки пити коньяку.

— Ви не вгадали. Лікар з мене не вийшов, це правда, але я побачив це на самому початку. Так що я — типовий адміністратор. І не всім же бути міністрами. Якби всі люди страждали від цього, вони б перевішалися або поперерізали одне одному горлянки. До того ж там, нагорі, більші протяги. Так що своїм службовим становищем я задоволений. І комплексів не маю. А ось тут я живу. — Аркадій Васильович показав на високий старий будинок з колонами й фронтоном.— Ото мої вікна. Зайдете?

Вікна чомусь були темні. Я запитав його про це. Вгп відказав не одразу.

— Дружина... Ну, вона лікується. А діти в баби, в селі.

— Що в дружини?..

— Задавнена хвороба.

Він не хотів говорити на цю тему.

Я подякував за запрошення, попрощався й пішов. Думав про Аркадія Васильовича. Хто він такий? Що за чоловік? Він не захотів говорити про дружину. Вона або тяжко хвора, або вони з нею не живуть.

По дорозі до готелю знову обмірковую моральний бін оцих моїх походеньок. Знаю, добре знаю, що йду на червоне світло, а отже, йду й приймаю Рогового та Онищенка в себе. Кілометри обмильної філософії, кілометри попсованих дротів, а суть, врешті, одна. І я її жодного разу не висловив категорично. І, мабуть, не висловлю. Як по висловлюють тисячі й тисячі людей, мільйони й мільйони. Ще ніхто не зізнався на землі, що він чинить непорядок. Мабуть, жодна людина по прожила на світі, щоб по зірвати, бодай помилково, бодай бездумно хоч одного колосочка на чужому полі. От маєте перше виправдання. Далі можна знайти інші, більші, послатися на чиїсь приклади. Шкала ця — безкінечна, і сказати напевне, в якому місці ти стоїш між нулем і безкінечністю, просто неможливо. А все-таки хоч приблизно?

Вперше ти оце так відверто ступаєш за демаркаційну лінію чи не вперше? Ну, не бійся, подивися чесно в очі правді. Ось хоча б таке: у тебе в клініці сотні хворих. За найвищими людськими законами ти мав би однаково лікувати всіх. Для тебе не повинно бути — кращий і гірший спеціаліст, начальник і рядовий товариш і незнайома людина. А насправді? Чи можеш ти лікувати всіх однаково? Є дефіцитні ліки, які дорого коштують і які важко дістати, всім ти їх дати не можеш. Кому вони потрапляють: хто потрібніший суспільству, у кого більший блат, кому симпатизуєш сам чи від кого залежніший? На твоїх плечах цей вантаж, який може зігнути до землі чемпіона з штанги.

Я несамохіть підводжу голову: може, в чомусь і помиляюся, але несу цей вантаж чесно. В чомусь я відступаю від отого вселенського правила — любити всіх однаково й страждати за всіх однаково: матері, в якої діти, інвалідові війни — ті ж ліки насамперед, побільшена увага також батькові, який годує велику сім'ю, юнакові, що тільки вступив у життя... Либонь, я роблю тут щось і неправильно, але докорів сумління не відчуваю. Можливо, якби я вірив у бога, для якого всі люди рівні і який один знає, хто йому бажаніший, я робив би інакше. Але в бога я не вірю (проте не люблю тих, які насміхаються над людьми релігійними) й звітуюся тільки перед власною совістю. Тут, здається, все гаразд. Я це отримав завдяки своїй професії жодного метра, жодного кілограма

дефіциту в крамниці чи продмазі, і ніяких інших вигод особисто для себе чи для моєї родини. Я того не маю, хоч у місті й справді є чимало людей, які не залежать від мене, але бояться мене. Суми і тюрми, а ще лікарні не зарікається ніхто. Принцип "знайся кінь з конем" я також не сповідаю. Хоч нині це прислів'я дехто знову оживляє. Отже, там моя совість не квилить. А ось тут? А ось тут чимось я вже поступився. Але намагатимусь не заходити за демаркаційну лінію далі.

Вдома застаю розпанікованого Едика. Він не може розв'язати дві задачі. Два типи задач. До однієї взагалі не зиае як підступитися.

— Хотів їй продиктувати, щоб вона сходила до Миколи Стратоновича, а її немає, — казав він, зле поблискуючи голубими очима.— Де вона шльондрається!

Микола Стратонович — вчитель математики, у якого Едик брав уроки. Едик зорієнтувався швидко й правильно, а от щодо Люби...

Ми подзвонили додому ще раз об одинадцятій. Телефон не відповідав.

— Нічого, я подзвоню удосвіта, — заспокоював Едика. — В нас у запасі ще цілий день.

— Ось я приїду додому, я їй видам, — пообіцяв Едик.

Я лежав на своєму матраці біля вікна й дивився на химерну квітку, яку витворило на стелі світло вуличного ліхтаря. Три великі пелюстки, і три маленькі, і два кружечки посередині. Я таку кв'ітку десь бачив, але не пригадаю, до. Здасться, в якомусь розарії чи дендрарії. Принаймні по в своєму саду і не серед квітів, які ростуть у вазонах нашої квартири.

У вазонах, які стоять в нашій квартирі. У вазонах... "Вона десь шльондрається". Боже, яко страшне слово з вуст сина!

Але ж хіба не справедливо? Хіба не час тобі відкрито подивитися в очі правді? Нащо ти її примазуєш, приплішовуєш, як погані майстри тріщину на будинку? "Життя дало тріщину". Вульгарна, збита фраза. Але знову ж — так воно й є. Тріщина появилася років два тому. Ні, по-справжньому — рік. Коли приїхав цей... капловухий... Полоса. Ні, капловухий — ти сам. А Полоса — хитрий, авантюристичний, хвастовитий, самовпевнений. І... веселий, дотепний. Куди подінешся від правди — це так. Люба й раніше ходила до свого залізничного хору. А з його приїздом... почала бігати. Щоправда, хор загримів. На всю область. І загриміло твоє життя. "Ви — П'єха. У вас — талант". А вона, дурепа, вірить. Ще й виявився я у всьому винуватим. Буцімто це під моїм впливом поступила па заочне відділення фармацевтичного інституту. "Ти мене втягнув у свою медицину". Але ж вона не збиралася поступати до консерваторії. І взагалі нікуди не збиралася поступати після десятого класу. Умовив. Сидів з нею ночами над підручниками. "Ти загубив, убив у мені талант. Талант солістки. Але я й зараз... Під таким досвідченим керівництвом..."

Здуріла жінка. В сорок п'ять років здуріла... Хоч, якщо сказати правду, рецидиви помічав і раніше. Але глибоко приховані.

У неї все глибоко приховане. Жодна людина в світі не розгадає моєї Люби. Й не розгадає ніколи. Я з жахом, із справжнім жахом здираю з очей полуду. Всі, рішуче всі бачать в ній іншу жінку. Завідуючу залізничної аптеки Любов Степанівну Кириченко, струнку, тонку станом, квітучу жінку, жінку коректну, інтелігентну, ввічливу й спочутливу та добру. Вона вміє спаралізувати нахабу одним слоном, иднилі поглядим, вона відтручає, пе підпускає до себе всю ту мерзоту й па крок, і водночас попа так защебече, з такою самовідданістю кинеться виконувати терміново замовлення, що всі мої знайомі засипають мене дифірамбами на її адресу. Всі мої приятелі заздрять мені, Люба кожному знайде привітно слово, порадить прочитати цікаву книжку, розпитає про здоров'я дружини та дітей. Вона сама вірить у свою доброту, щирість і справедливість. Їй ніколи не доводилося жити на біді та лободі, стояти на гострому прузі. Кілька разів ставала на менших пружках. І тоді вилазило назовні все те, що було приховане під позолотою. Випливали назовні

мстивість і чварливість, навіть підступність, погорда, схильність обмовляти людей. Обмовляти переді мпою і перед своїм начальством. Я не раз утримував її від цього.

Коли вона зривалася, то не милувала ні правого, ні винуватого. Ті бурі гриміли тільки в нашому домі, через дах вони не перехлюпували. Минала гроза, й вона знову одягала шати люб'язності, доброти, спочутливості. Ні, не одягала... Вона справді вірить, що — добра, щира, хоч і строга. Мабуть, я надто причіплнвий до неї нині. Я знервований, розтривожений ревністю й зараз можу виступити тільки прокурором, суджу за зачиненими дверима, без адвокатів і свідків. Бо чому б тоді я з нею живу! Чому ми не розлучимося?

Чому живу? Не знаю. І чому не розлучаємося — теж. І, мабуть, вже не розлучимося. Я люблю її за все. За рвійність, гостроту, навіть за лукавство і мінливість. Я все розумію, але не можу нічого вдіяти з собою. Колись я сподівався, що перевиховаю її. Тоді я був молодий і наївний, я не знав, що найміцпіший на землі сплав — людська душа — не піддасться перековці. Тепер я переконую себе, що оцей її шал — випадковіш і скороминучий. Якби таке сталося на початку нашого життя, я не вагався б і хвилини.. Тоді я кохав її шалено, й ревнував так само шалено, і якби не вбив, то розлучився б напевно. А тепер я вже, як той корч, що обріс молодими пагонами, мохом і грибами. Здвигни його, порушиш і молоду порість, а сам корч струхлявіє дуже швидко.

Розмірковую так, а щось пече в голові, неначе туди хтось увіткнув розпечений цвях, і важкі неприємні струми пробігають по тілу.

Клята кава. Я мало її випив, але тепер не засну до ранку. Буду качатися на оцій своїй твердій постелі, й мучитися, і гніватися, й проклинати. Й спозиратиму фантастичну квітку на стелі, яка видається мені примарною, спроектованою з іншого світу. Вона палахкотить хворобливим світлом — ліхтарі погасли, а неподалік на даху реклама, її пелюстки схожі на щупальці. Ох, як далеко до тої години:, коли вона почне гаснути, втрачати кров'янисті барви. Яка довга й глуха ніч повисла

над містом. Такою вона здається безнадійно хворим людям, назавжди прикутим до ліжка. Пам'ятай про це, Вікторе Івановичу, ти — лікар.

Яка глибока і грузька яма спогадів. Це звалище, куди скидають всілякий мотлох і найдорожчі речі. І як важко борсатися на її дні.

Намагаюся пригадати, чи все залишив у порядку в клініці. Перебираю думкою знайомих співробітників: чи кого не заїв, чи не перейшов кому дорогу... Не перейшов дорогу... Може, кому й перейшов. Претендентів на посаду головлікаря було чимало. Я цієї посади не домагався.

Нещодавно виніс догану одному лікарю. Але я; справжнє ледащо. Звільнив з роботи шофера — качав бензин з машини "швидкої допомоги". Поїхала "швидка допомога" по хворого й зупинилася на півдорозі. Того негідника не звільняти з роботи, а судити треба було.

Півмісяця тому розбирав аморальну справу. І він, і вона — обоє наші лікарі. Знюхалися на нічних чергуваннях. (Ловлю себе на тому, що вживаю таке непристойне слово, однак повторюю його з насолодою). Він — красень, вона — общипана самиця. В обох — сім'ї. Я намагався присоромити їх. А в душі гордував ними, підносився над ними.

Ні, цур, ніяких лікарських справ. Думатиму про великих мореплавців, попливу з ними відкривати невідомі землі. Тільки шкода, що таких земель вже немає. І плавба моя сьогодні не вдається. А ніч глуха й довга, як одеські катакомби, куді; ходив на екскурсію позаминулого року. Я лежу з заплющеними очима й, мені здається, ні про що не думаю. Насправді ж перебираю в голові події минулого дня. Паралельно тчеться інша думка, інший сюжет, багаторазово розроблений. Я плину річищем того сюжету й плину досить упевнено, течія несе мене сама, а подробиці дня — то деревця й кущики па берегах тієї ріки.

Зафіксовую себе вже на відтинку: йду довгою-предовгою чорною ущелиною коридора, такою глухою і глибокою, що серце стискається в

маленьку грудочку. "Він проходить тут кожного дня. Де в нього береться снага?" — думаю. За моєю спиною чорніє провалля дверей, а за ними — велетенські печери аудиторій, залів і переходів, там тиша дрімає, неначе голодний звір, що чигає на здобич. Вона ковтає кроки, ніби волохата потвора дрібну звірину. Свічка, яку тримаю в руці, пробиває пітьму на два-три кроки, далі стіною стоїть зловісна темрява, надто зловісна вона чомусь угорі під склепінням. Я запам'ятав його за дня, воно нагадує мені кришку трупи, коли б дивитися на неї зсередини.

Я ніколи й ніде не бачив такого довгого вузького й високого коридора, я проходив по ньому багато разів, і кожного разу, вступаючи до нього, ставав маленьким і сумирним, ще й страхітливо відчував свою смертність. Проте сьогодні я йшов жортовно, без страху.

Оцей нічний похід, оця фантазія, оця мрія (адже папіті. у напівсонному маренні я знаю, що це мрія, спрямована назад, такою мірою виболіла, що стала майже реальністю, вона почалася з оцього коридора, побаченого під час відвідин заповітної квартири-музею. Білою кішкою в темряві кидається думка: "Чому піхто пе потурбувався, аби поселити його в звичайній квартирі? Адже тут неймовірно холодно й самотньо".

Коридор вже тоді видавався мені дорогою в потойбіччя, й терпко, до болю хотілося вивести великого бранця з холодної келії-квартири на волю. Мені здалося, що н можу це зробити, зобов'язаний зробити, адже він не встиг звершити всього, що судилося його генію, не встиг вивести тих, для кого жив, з ущелипи, куди їх загнала доля, хоч і так зробив безмежно багато: ніхто в світі не зробив стільки для свого народу — він став його совістю, його скрижалями, мірилом всіх його чеснот і прагнень. Він підняв дух мільйонів своїх братів, показавши, що точнісінько такий, як і вони, з тієї ж крові й плоті, думи і пісні, з тієї ж чудової мови, і якщо зміг дійти до найвищих світових вершин, то й вони достойні того.

І тепер він помирає в кіпці цієї довгої вузької ущелини, не звершивши того,, останнього, па що має повноваження від долі, а я йду до нього, аби

доточити йому час на те. Хоч хто я такий — звичайнісінький чоловічок, середньої руки лікар, якому, одначе, вдалося прорватися крізь столітню товщу; так буває при блуканні в темному підземеллі, — комусь одному, хто відбився від гурту, випадково вдається натрапити на лаз, який веде до сонця. А може, й не випадково: нікого ближчого за нього в мене немає. Глухо відлунюють кроки. Ноги стали важкі, я ледве відриваю їх від камінних плит. Ось внутрішня академічна церква — велетенська зала, готова прийняти його тіло. Гурт тіней товпиться за порогом церкви. Вони вже від-плакали його. Я впізнаю їх по портретах, вміщених у Шевченківському словнику: Лазаревський, Маркович, Курочкін, Костомаров. Пані Білозерська витирає хусточкою очі... Вони нічого пе знають, вони ніколи не побачать моєї зігнутої з лікарським чемоданчиком у руці постаті. Якби вони мене побачили, я пе дійшов би до нього. Можливо, я не дійду й так.

Не витримує моє серце. Але я вперто прошкую в темряві, я давно збагнув: оцей мій похід призначений мені Долею, можливо, тільки для нього я й народився. Кожен для чогось народжується в світі.

Хистке полум'я свічки висвітлило двері ліворуч. Я зупинився., перевів подих. Обережно, без скрипу прочинив двері, ступив крок уперед і одразу ж, повернув ліворуч. Якби я не бував тут раніше, либонь, зроду не відшукав би цих сходів і не зійшов по цих нагору, такі вони вузькі та круті. Сходи скриплять, сходи стогнуть, сходи плачуть і зітхають. Він упаде на них, прямуючи до мольберта, впаде й помре... якщо я не врятую його. Я зпаю: він ночами не спить, страшний біль у грудях змагає його, він сидить на ліжку, увіп'явшись руками в матрац, і тихо зітхає. Про що він думає? Які видіння тривожать його геніальну уяву? Того я не годен відгадати. Він — геній, я — простий поліський лікар. Я не пережив того, що пережив він, я не долинув до жодної з тих верховин, до яких дотягнувся він. Я знаю думки тільки звичайних хворих, передсмертні думки, ті люди, наче вирвапі з корінням дерева,— живо листя на мертвому стовбурі. Я боюся налякати його, але він., либонь, не з полохливих. Про всяк випадок кидаю знизу вгору:

— Батьку Тарасе, це до вас лікар.

Ставлю свою свічку поруч з його свічкою на малесень кому столику. Два язички полум'я з двох століть освітлю ють темну лису голову з розкучманою, побитою сивинок бородою, високе чоло, обличчя. Воно таке марне, що в ме не на серці закипають сльози. Жодної кровиночки в ньому, а очі згорьо'вані, глибокі, що, здається, дивляться з того світу. "Чому, чому ніхто з вас не заглянув у них закоханим поглядом? — вирива ється раптом з моєї душі.— Ні ти, Закревська, ні ти, Забаржада, ні ти, Ликеро Полусмакова? Може б, тоді він но лежав отут самотній на холодній постелі!"

— Лікар, кажете? Звечора був у мене Барі... І Круневич навідував. Дали ось пігулки... А вони не допомагають. І ніщо вже не допомагає. — Він кашляє, і в його грудях булькоче, неначе в пропалених ковальських міхах. — Якби якось дотягнути до весни, щоб на Україну. Дихнути повітрям, настояним на вишневому квіті... Так, здається, й ожив би. А ліки... Мені вже вони не допоможуть.

— Я інший лікар... І ліки мої інші. — Я не можу йому пояснити, хто я такий і звідки я, та й він не зрозуміє, не зрозуміє навіть за всієї своєї геніальності, а мепі конче потрібно вселити в нього віру й розпочати лікування, застосу вавши могутні лікувальні засоби мого навального віку. Мені потрібно збурити його, роздмухати іскри геніальної уяви, інтелекту, які згасають, неначе жарипи на вітрі. Холодний попіл байдужості поймає його очі. Людина, яка сидить навпроти мене, зовсім не та, якою її знали друзі та недруги впродовж років. То було палахке полум'я, яке гріло й спопеляло, не залишало байдужим нікого, то була світла невтримна ріка, яка вигравала всіма барвами й ва лила в бурю круті береги. А це сидів на ліжку чоловік, увесь поглинутий хворобою, задуманий і задивлений кудись туди, до тіні лягають одна на одну, неначе чорні шматки оксамиту, де немає пі вітру, ні сонця, ні солодких літніх дощів, де не чути плачу дитяти, гудіння хрущів, співу молодої матері і переможних козацьких погуків.

— На Україні сонце тепле...— тихо прошепотів він. Я тамую сльози і прошу дозволу оглянути його. Він покірно погоджується, я припадаю вухом до його грудей. Якийсь час нічого не чую, мені заважає хвилювання — адже це його груди, його серце! Катоване найжорстокішима катами віку, воно б'ється кволо й глухо. А все ж це його серце! Воно вмістило стільки болій, що и моему віці вистачило б на інфаркт для мільйона. Воно вмістило стільки гніву, що в моєму віці вистачило б на п'ятдесят мільйонів.

— Болить. Тут болить, — каже він і кладе на груди руку.— Увесь вік боліло, але — не так.

Гарячий дріж струшує мені плечі. Приглашую його; бо зараз не маю права на співчуття, розчулення, нині — я тільки лікар, той біль і в мені, і и усіх нас, але зараз він заважає слухати поетове серце.

— Вловлюю шуми. Оцей ви нажили данно, що мандруючи а Галайдою, оцей — в польоті над холодним Сибіром, оцей — у казематі, а оцей — у Кос-Аралі. Тих шумів і болей зняти не годен, але є такі, що можу погамувати. Випийте ось ці краплі, й вам перестане боліти. Й ви заснете.

Він недовірливо дивиться на слоїк у моїх руках. Одначе покірно ковтає ліки. Вони починають діяти дуже швидко. Тарасове обличчя світлішає, дихання стає рівнішим, глибшим. Він здивовано мружиться на мене. Я гамую биття власного серця. Мені стільки потрібно йому сказати. Стільки запитати... Але це — потім, потім. Матимнмо безмір часу. Я приходитиму до нього кожного дня. Він лежатиме в ліжку, і ми розмовлятимемо, розмовлятимемо.

— Справді, мені покращало. Звідки ти, чоловіче? — теплі вогники сяють у його очах.

— Звідти. З України.

— З України? — хрипке дихання зривається з його вуст.— І як там?.. Сонечко сяє?.. Козацтво гуляє? Мова розквітає? Розкажи мені про неї.

— Завтра я розповім багато-багато.

— Ні, розкажи тепер. Яка вона... нині?

Я дивуюся, що він про все здогадався. Яким чином? Звідки? Он як спалахнули його очі.

Одначе ліки нашого віку діють навальне. Я тихо починаю розповідати йому про Ревучого, про зелені діброви, про тополі, що неначе сторожа стали за Оглавом, про соловейка, який витьохкує на калині, — про всо те, що прочитав у його безсмертних поезіях, — тільки про те, — а вій слухає немов з далекого далеку.

— Сон... Ще один сон, — шепочуть його спраглі вуста. Він засинає з усмішкою на них.

А я ще якийсь час сиджу в узголов'ї, втупившії погляд у чорну безодню ночі. За вікном стогне вітер, і тріскається на Неві крига, колюча снігова крупа тарабанить по шибках. Там, за вікном, безпросвітна ніч, нанизані на швайку Петропавловської дзвініці хмари, рівна стріла Невського, по якому крізь сиву хурію мчить у безвість кур'єр. Десь там, на Чорному морі, на білому камені висаджує свій зелений десант весна, а тут впродовж набережної течуть білі снігові змії, й крижини на Неві стають сторчма, її так замерзають, і на ті блискучі злами вранці сяде воронця та закаркає на негоду. Вітер забиває крупу у вікно, вона лягає гострим, схожим на домовину, заметиком і не тане. Я думаю про те, що завтра конче мушу знайти затишну і теплу квартиру для мого пацієнта, інакше він помре в цій холодній, велетенській, схожій на єгипетську піраміду, кам'яниці й ніякі ліки йому не допоможуть. Думаю, як повезу його на Україну. Вже, здається, можна буде їхати на поштових, а не па перекладних.

Я гашу його свічку, беру в руки свою і поволі спускаюся по сходах. Вони неймовірно круті й такі вузькі, що по вміщається па сходинках нога. Не дивно, що він...

В цю мить я відчуваю, як моя права нога втрачає опору, спалахує перед очима свічка. І я лечу в грузьку пітьму. Скрикую й прокидаюся. Й потім довго лежу з розплющеними очима. Здебільшого я чомусь прокидаюся само в цьому місці. На тій самій сходинці, на якій спіткнувся він. Хоч, якщо сказати правду, це й не сон, швидше це марення. Ні, й не марення. Це таки мрія... Повернута назад. Я свідомо й палко розробляю цей сюжет. Якби я мав письменницький хист, я написав би цілу повість. І виповів би в ній все-все. Й те, як ми їхали на Україну, і як збудували на Угорському, неподалік від Аскольдової могили, два будиночки, один схожий на фінський, а другий — за його, Тарасовим, малюнком, і як жили там, і як ходили один до одного в гості. І навіть як вудили разом рибу. Заповзятий рибалка, я захопив цією пристрастю і його. Особливо гарно нам малося в одному, облюбованому мною ще до того, як Дніпро затопило Київське море, місці. Я не пам'ятаю кращих луків — широких, як море, барвистих, як вінок на голові нареченої, кращого Дніпра — повноводого, задумливого, світлого, такого високого неба, з якого потоками спадає жайворонків спів і на широке плесо осідає сонячний пилок. Ми брели в травах, а вони хилилися й круто, неначе дикі коні, вигинали високі гриви, й падали долу, й тоді нам здавалося, ніби щось невидиме біжить по них. А потім ми лежали на горбочку під кущем таволги, дивилися на Дніпро й розмовляли. Скільки ж то перебалакали всього! А про що говорили — відомо, як казали в давнину, лише богові та нам двом.

Свій сюжет, свою мрію я переповів дуже коротко, він має безліч відгалужень і варіантів, але завжди закінчується вибухом, тріумфом, торжеством того, за що страждало поетове серце. Його хвороба у наш час описана в численних статтях і навіть книжках, але жодна книжка безсила пояснити, чим же ще, окрім звичайної людської крові, воно було наповнене: мабуть, то найбільша таїна світу, можливо, завдяки тій таїні усі ми живемо й посуваємося кудись. Одначе до тріумфу я чомусь

доходжу дуже рідко, то вже стає на заваді мій лікарський реалізм; та й вельми довга до того дорога, наша розмова течеться безкінечно.

Мені її вистачить до світанку.

День сьомий і восьмий

Я прокинувся розбитий, втомлений, із дзвоном у вухах. Неприємна це річ — дзвін у вухах, — хоч Сенека й прославив його у віршах. Замовив термінову розмову, з'єднали через двадцять хвилин. Люба була, що ясочка.

— Мої дорогенькі, мої нещасні, як ви там? Вітьок, ти дуже втомився?

— Де ти була вчора увечері?

— На репетиції. Готуємо нову програму.

— А позавчора? А позапозавчора?

— Всі вечори на репетиціях. Я так стомлююся, так стомлююся... Григорій Кирилович каже...

— Нас не цікавить, що каже Григорій Кирилович, — грубо перебив я. — Един хотів (підключаю Едика), щоб ти сходила до Миколи Стратоновича і щоб він розв'язав нам задачу. Дві задачі. Бери ручку та папір. Швидко. Записуй. І подзвони нам одразу.

Я продиктував задачі й поклав трубку. Люба подзвонила через дві години. Відповіді записував Едик.

Решту дня я займався господарством. Прибрав у кімнаті (Едик кидає речі куди попало, потрібно спеціальну покоївку, щоб доглядала за ним), у

холодильнику, вистояв у черзі півкілограма ковбаси, купив чаю, кави, молока та кефіру, сходив до перукарні, бо заріс, як парафіяльний дячок.

В перукарні я дав карбованець "на чай" — нехай знають провінцію! Повертаючись до готелю, на розі, за газетним кіоском, трохи не зіштовхнувся з чоловіком у білому халаті біля вагів. Лівий рукав у нього був заткнутий у кишеню. Звичайні ваги на міській вулиці, щоб кожен міг перевірити, чи не набирає зайві кілограми. Ще он висить силомір — вимірювати мускульну силу.

Білі ваги і білий вагар нагадали щось, чорний жучок випустив кігтики. Не жучок, а жук! У моїй уяві він асоціюється з великим потворним жуком-рогачем. В дитинстві нам казали, що віп душить курчат. Дурпипя, звичайно, али ми вірили.

Ні, ні, й оцей жук — дурниця. Та й мені немає коли про таке думати. Ось зараз сам собі доведу, що отой жук — звичайна помисливість.

Я став на ваги. Сімдесят п'ять.

Нервуюся. І харчування не регулярне.

А кігтик угруз глибше. І вже більше не ховався.

Зненацька відчув втому. Опустився на лавочку під молоденьким каштаном. Тут сиділи дві жінки й чоловік, з вигляду — теж приїжджі. Тільки це — великі котики, і по-провінційному не модні черевики — й зафіксувала увага, зафіксувала майже механічно — мої теж не модні. А думка буравилася кудись глибше. До серцевини, яка дуже часто виявляється трухлявою. Що ж, мабуть, настав час підбити хоч якийсь баланс: плюс, мінус. І що залишу в остачі? Читав не раз, що саме цим найдужче переймаються люди в отакому ось, як моє, становищі. Чомусь не переймаюся.

"Ми — тільки порох і тінь". І нічого я не залишу. Тобто не залишу на особистому балансі ніяких накопичень. Збудував новий корпус лікарні, розпочав ще один, але ж будували її будуємо ми разом! Промацав кільканадцять тисяч пульсів і ті писав кілька бочок ліків... їх прослухав би й виписав хтось інший. Може, я прослухав трохи краще за декого? Можливо. Признатися, навіть тепер приємно думати, що виконано гибіль всякої роботи, і викопано добро. Боргів я но лишаю. Колись, добігаючи думкою до захованого в імлі останнього дня, коли чорний вітор здмухне із гілки останній пожовклий листочок, я теж думав про пагінці. Втішався синами... Тепер ось... чомусь не хочеться думати й про це. Одначе довести до кінця розпочато мушу, інших великих справ у мене немая.

Едик лежачи — ноги на спинці ліжка — розв'язував задачі. Я строго перевірив, чи всі, визначені на сьогодні, задачі й приклади він розв'язав. Я бачив, що своїми перевірками, своїми нотаціями ("вчи, вчи") настирився йому, що він позасвідоме може зненавидіти мене за це, але не зважаю. Нехай ліпше... ненавидить і поступить, аніж пе поступить і любитиме. Та й ненависть від невдачі все одно проллється на мене. Я це почуваю.

Але й Едик сутужив з усіх сил, я бачив у його очах незнану раніше твердість, затятість, розуміння відповідальності моменту. Я вловлюю це з його очей, мені навіть трохи його шкода, але... шкода й ще чогось. Мені страшно, якщо він не поступить, і соромно, якщо поступить.

Стою на порозі вітальні й розмірковую отако, й здається мені: щось у моїх міркуваннях правильне, а щось неправильне. Мені мовби щось одкрилося, в тому, що мене оточує, але одкрився тільки красчок запони, хтось мені шепоче — ступи ще крок, шарпони, а я чомусь не зважуюся.

Я проганяю ту думку й надолужую роботою. Я взагалі працьовитий, як чорт, це не хвастощі, не похвальба, будь-яку роботу я виконую сумлінно і почуваюся кепсько, поки не завершу її. Для мене результат важить дуже багато, але не тільки він. Я не хочу сказати, що робота завжди приносить мені насолоду й що працювати для мене — найприродніший стан, не можу також сказати, що я виконую роботу од

свідомості принести користь суспільству (хоч в кінцевому рахунку і цей момент дуже важливий), я таки роблю для себе, для себе й своєї родини, але нічого більшого в житті я не знаю, а знаю інше — тільки робота тримає нас на світі, тільки завдяки їй ми тримаємося купи. Ми часом і втомлюємося на ній, і проклинаємо її, й приїдається вона, — ох, приїдається на світі все, навіть звання академіків і маршалів, нудьга губить на землі дев'ять десятих добрих починань, — але чогось іншого ми не маємо й ніколи не матимемо. Мені вельми приємно, коли, наприклад, вдалося додумати щось, над чим довго морокували в лікарці всі разом, і не тільки від тієї поваги, яку вичитую в очах колег, ще мені приємніше (хоч це буває й рідко) прийти додому раніше за всіх, приготувати обід, помити на кухні та в коридорі, а самому скромненько сісти десь у кутку із течкою і вдавати, буцім заглиблений у читання паперів. "Ой, як смачно пахпе! — Люба. — Що це, смаженя?" — "Ану тягни її на стіл", — Едик. "Нашому батькові йти б у кухарі. Його ресторан процвітав би", — невістка. Й тече, розтікається по душі єлей, хоч я й далі вдаю заклопотаного, махаю рукою: "Ах, відчепіться". То дуже приємні хвилини. Але ось зараз я передумую їх, передумую холодно й не знаходжу, розумом но знаходжу її них тієї втіхи, яку знаходив раніше. Звичайно, потрібно робити людям добро, близьким — насамперед. Але чи потрібно присвячувати їм усе своє життя до решти? Сакраментальне питання. Вдома за стіною живе мій товариш і колега, завідуючий отоляринголоґічного відділення, у цього — внук, вони з дружиною побожеволіли на ньому й віддають себе тільки йому. Внук — справді втішний, і потрібпіший дідові та бабі більше, ніж батькам (батьки зайняті собою і іншими особами протилежної статі), але вони ну просто пластаються перед ним. А він виросте... Виросте й стане ледацюгою, сутяжником, а то й бандюгою. Куди вбули ваші ще но зовсім похилі літа, енергія, сили? Адже ви могли насолоджуватися життям — ходити в гості й приймати гостей, подорожувати, як подорожують всі оці іноземці, садити квіточки й милуватися ними і просто робити щось хороше. Звичайно, тішити внука — теж насолода. Та й так уже запрограмувала природа, що нам це більше до серця, ніж порожні мандрівки. Але теоретично...

Теоретично — кобила, а практично — не везе. Я почуваю, що сам люблю внука, якого... в мене ще немає.

Дітей, а значить внуків не хочуть з багатьох причин. Є люди, які бояться взяти в себе ще чиюсь долю, нести її в собі. Вони ледве впоруються зі своєю. Такі люди не можуть бути лікарями, на лікарях завжди висять десятки доль. Ну, таким ще можна пробачити їхній егоїзм. Він — зі страху.

Є на світі люди, які живуть тільки для себе. Хапають усе, що трапляється під руку, гризуть, кусають., надкушують, лижуть, топчуть у себе й під себе і біжать галасвіта, не знати куди. Вони женяться й переженюються, і їм не болять покинуті діти, не сняться ночами, не простягають до них рученята, вони намагаються й аліменти на них не платити, і тратити все, що заробляють з необхідності та крадуть по спритності, на себе та на тимчасових партнерів або партнерок. Лихо, біда — таких спритників стає все більше й більше. І ніякі лекції — мільярди мільярдів слів, ніякі книжки — гори книжок,— не можуть утримати їх від підлоти. Я не осуджую тих, у кого не вдалося життя, я осуджую споживачів насолод. Вони гублять людський рід.

За вечерею Едик раптом мені каже:

— В комісійному на Свердлова продасться радіомаганітофон. Байфонік. Байфопічна музика.

— Звідки ти зпаєш? — дивуюся я.

— Йшов з консультації, бачив. А під магазином хлопці торгують музикою. Платівками із різними записами. Обалдіти можна, — і враз посміхнувся.— Юринди усілякої там теж чимало. Ловлять на гачок простачків.

— А що таке байфонічна музика?

— Та... Ну й мастадонт ти. Об'ємна. Купиш, як поступлю?

— Ще треба поступити. Та й він, мабуть, коштує шалені гроші.

— Дорога штукенція. В гуртожитку можуть украсти. Ні, не треба.

Він уже впевнений, що поступить.

— Поступиш, закінчиш, заробиш гроші й купиш, — невідь звідки піднімається в мені протест.

Едик дивиться на мене з усмішкою. Тепер це зовсім інша усмішка. Скільки в нього її відозмін? Враз його обличчя стає серйозним.

— Та ти, мабуть, маєш мене за примітива. Я таким жучком, як цей Сидорович, не стану. І таким, як Васильович. Хоч цей і кращий.

Отже, Едик їх осуджує. За віщо він їх осуджує? За те, що не стали хорошими фахівцями своєї справи, видатними людьми, за те, що не зробили кар'єри, лишилися на нижніх приступках сходів, які ведуть угору, за тс, що вони... Ні, за те він їх не осуджує. В цьому я вже майже переконаний.

Яким же ти будеш? — зринає в мені запитання.— Скільки сходинок ти здолаєш? О, ти, мабуть, здолаєш багато, зійдеш високо. Я бачу впевненість у твоїх очах, якусь важку твердість і затятість. Впевненість і затятість — це добре. Впевненість і затятість... Ти почнеш брати сходинки ще у вузі. Я читаю це по твоїх очах, хоч і по знаю, звідки це в тобі. Ти не будеш оглядатися й розглядатися по боках. Вгору і вгору. Звідки це в тобі? Невже під мене? Адже я також мріяв про високі гори. Одначе, мені здається, мріяв трохи не так.

Я відриваю погляд од вікна, струшую головою і неначе прокидаюся. Ну й розгулялася ж у мене фантазія!

Дзвонить телефон. Трубку бере Едик. Тиче пальцем собі в груди, мовляв, це мені. "А то ще б кому", — думаю я. Дзвонить Катя. Я вихожу до спальні. Туди долинають тільки окремі слова. "Слухаю, заєць... Пам'ятаю, моя дорога... Скільки їх? Золотенька".

Я думаю про те, що багато слів утратило свій первісний зміст, що вимовляють їх легко, майже бездумно, й так само легко, як пір'я, як пух вони пролітають над нами. Мепі вдається, ми позичили їх через кіно, через книжки в далеких країнах. "Дорога, дорогий" у Хемінгуея чи Ремарка нічого не означають, це ніби "Ей, ти", або "шановний". Очі кажуть одне, а губи інше, й це вже стало звичкою, сутністю душі. У нас ці слова мали ціну дуже високу. Я так і не вимовив їх батькові та матері, хоч це й справді найдорожчі для мене люди, коли я думаю про них, воші в моєму серці, але випустити їх з губів я соромлюся, і тато та мама знають це. Та й цей закрій пішов од них, вони мене теж ніколи не називали "дорогим", "золотесеньким", "котиком" чи "зайчиком", здебільшого навпаки — "басурманом", "тюхтієм" або "зірвиголовою", ось тоді й для них слова втрачали первородний зміст, вони в них не вірили, і жодного разу не крикнули "будь ти проклятий" чи "щоб ти здох", бо то — насправжки, то е — прокляття, якого вони не пробачили б собі. А моя дружина перекидається із синами цими словами, мов крем'яхами, у гніві нона вигукує ще й по таке. Навіть у хвилини своєї найбільшої закоханості я не сказав Любі "дорога", "найдорожча", я неначе розумів, що тоді доведеться казати їх все життя, а цього я не міг. Іноді мені здається, що нині взагалі дуже багато слів втратило своє первісне значення а чи страшенно полегшали. Ми нагортаємо цих слів цілі бархани, вдома, па роботі, з трибуни. Ну хто сьогодні вірить, що порошок для миття ванн, унітазів та раковин справді "Універсальний", та ще й "супер", що нова зубна паста — "Екстра", що пральний порошок щось має від лотосу, а мастика для підлоги від іншої найціннішої квітки — едельвейса. А що ми залишаємо нащадкам, як називатимуть вони свої мастики та вакси — надекстрами? Сексбомба, супоркохання, а вони й на поганеньке залицяння не тягнуть. Надшвидкість, супербомба... Отут вже не хочеться розпросторюватися мріями у майбутнє. Бо надшвидкість — це й швидко спалена нафта, швидко зрізаний ліс, дочасно розсмикані нерви. Ні, не

можна так легковажно кидатися словами, надто вони девальвуються в наш час. Як ті ж значки, які колись я збирав сам, художні чеканки — зробили штамп й завалили ними всі крамнички. Всесвіт, космос, безмежність — з усіма цими словами ми стали на "ти". Комашка, яка сидигь на раптові черевика пасажира трансатлантичного лайнера, на "ти" з лайнером.

Едик скінчив розмову. Я вийшов до вітальні. Син тримав у руках папірець, на ньому були записані якісь літери та цифри.

— Наших аж семеро поступає в Києві, — повідомляв він. — І Борис — теж. Передумав. Хотів у Харків... Тут у нього тітка.

З Борисом Едик дружив. Не дружив — приятелював. Справжніх друзів у нього не було. Це вельми мене дивувало. Я не міг без них прожити й одного дня. Ми разом розв'язували задачі, різалися в шахи, ходили на лижах у ліс, сварилися й мирилися. Прийшов з школи, поїв не поїв, за книжки, за шапку — й гайда. Мати: "Куди ти?"— "До хлопців". — "Давно бачилися?" Або: "Їж, їж, чого задираєш голову. Нікуди твій Микола не дінеться. Нехай посвистить". Бувало, ми загиджувалися за шахами або книжками допізна, й тоді батько або мати приходили заганяти мене додому. Траплялося, я й заночовував у когось. Або хтось із хлопців заночовував у нас. Які то були вечори! Ми залазили на піч (а то ще й завішували її), ставили каганчик на комин, і шепотілися, й пирскали в кулаки, й верещали, і мати, бувало, втихомирювала нас віником. А вночі — заблукували на печі. То якась мана, таємниця: цілі покоління майбутніх орачів, воїнів, пілотів, геологів заблукували на печі.

До Едика хлопці приходили вряди-годи. Вмикали магнітофон, про щось ліниво перемовлялися. Це — взимку і восени. На літо вони взагалі розліталися, як горобці. Хіба що заникне Борис.

Я не вельми часто бував у школі, в якій вчився Едик. І знаю не всіх його однокласників. Вчителі кажуть: сильний клас. Четверо медалістів.

Три чистих і один не чистий. У сина начальника райсобезу медаль не чиста. Директор школи в цьому році виходить на пенсію. Про це мені зі сміхом розповідали на випускному вечорі. За столом поруч зі мною сидів заступник завідуючого міськздо-роввідділу Прокопчак, батько ще одного Едикового приятеля — Ігоря. Він намалював майбутнє свого сина так упевнено і ясно, що я здивувався й подумав: а що ж робити самому Ігореві. Ігор поступав до фізкультурного інституту (ще в першому класі батьки віддали його в групу до відомого тренера по стрільбі з лука, нині Ігор — кандидат у майстри спорту), на другому курзі вішає лук на цвях і переходить на факультет лікувальної фізкультури. По його закінченні — поступає до аспірантури, тему дисертації батько вже намітив. Там взагалі найлегше захиститися. Потім він поступає на роботу до травматологічного інституту. Потім...

На вечорі не було спиртного, але ми випили перед цим, і, мабуть, тому я запитав у Прокопчака, чи не знає він, у якій домовині поховають Ігоря. Після того Прокопчак зі мною перестав вітатися.

Я думав, що Едик зараз почне дзвонити хлопцям, і примостився з книжкою біля торшера. Нехай подзвонить, а потім ми підемо на прогулянку.

Едик нікому не дзвонив. Він складав акуратними квадратиками аркуші, на яких були розв'язані задачі.

— Нащо ти їх складаєш? Ти розумієш, якщо тебе впіймають із шпаргалкою... Та й просто... Я за свій вік жодного разу не скористався шпаргалкою.

— Навпаки, колись тільки й користувались шпорами.

— Ти не віриш?

— Гаразд, та... Не пускай даремно пар. Я їх не витягатиму.

— Для чого ж тоді заготовляєш?

— Так, для страховки. Почуваєшся певніше.

Мені прикро, що мій син не розуміє, що користуватися шпаргалками — аморально. Окрім того, я потерпаю, що одним отаким папірцем він може зруйнувати все. Але не можу ж я сказати йому цього. Едик дивився на мене. Здається, він щось зрозумів. Хоч не знаю, що саме.

— Я їх не вийматиму, — ще раз каже він. Ми стояли з ним на високому березі Дніпра в парку Слави й дивилися в сизу далечінь. Міріадами білих і жовтих вогнів сяяли внизу молоді житлові масиви, горіли червоні й сині рядки реклам та гасел на готелях та інших високих будинках, звивалася по мосту гусениця поїзда метро, витріщалася незмигними баньками-фарами. Внизу, од дороги, повівало випарами автомобільних газів. Люди, які стояли біля пас, говорили про лінію метро в кінці мосту, віхто не знав, чому вона звивається, а не йде прямо вздовж дороги. Я не знав теж. І не намагався розгадати цю загадку. Мої думки були далеко-далеко, десь там, в поліській стороні, куди стелеться асфальтова траса. Там стоять важкі дубові гаї і дивляться в небо синіми очима плес зарослі очеретом і ситнягом болота. Останні чисті очі планети. Там під ногами вгинається, пружинить древній мох і трубить в свою не позичену дуду одуд: "Ху-ду-ду, ху-ду-ду!" До тих боліт не ведуть асфальтовані стежки й не всі галявини в лісі обтоптані. Ми ще не все вибрали звідти. Ще не передихали, не перегнали по кілька разів через легені повітря (оцим повітрям, яким дихаю зараз я, дихали ота он красуня, і отой алкаш із сизим носо'м, і отой астматичний дід з бородавкою під бровою), ще не вибрали очима з листя зелену ярість кольорів, не закоптили зорі над своєю головою. Ми чудуємося власним відкриттям, охкаємо й охкаємо біля пової форми кузова автомобіля, а там мільйони літ стоїть у болоті качалочка й висить на гілці жолудь, просто й ніжно окреслений довершеною рукою природи.

Може, змінити форму жолудя?

На яку?

Там, за сизою імлою, моє соло, моє місто, моя улюблена робота, мій дім, мої книги... Я кожного дня думаю про свою роботу. Зараз літо, у розпалі ремонтні роботи... Ми перебудовуємо, робимо нову під'їзну дорогу. Як вони без мене обходяться? Нині доводиться все вибивати — кожен кілограм цвяхів, кожен центнер асфальту...

І знову входжу до свого будинку, до свого затишного кабінету.

А може, це не твій дім? — знагла б'є у мозок підступна думка.

Втікаю од неї, переводжу погляд на Едика. Він стоїть, зіпершись обома руками на кам'яний бордюр, його ледь підведене вгору обличчя мовби закам'яніло, погляд пронизує далечінь, в очах відбилися розсипи вогнів, і Дніпро, й місто з жовтими ліхтарями. І в той же час мені здається — Едик не бачить нічого. Зненацька мені на думку спливає "Батечко Горіо", кінцівка твору, де Растіньяк кидає згори виклик Парижу: "Я або ти". Може, й Едик... Щось мені підказує, що він не прости милується ятривом вогнів. Я знаю — син честолюбний неймовірно.

Свого часу я часто стояв на київських горбах.. Це взагалі улюблені місця студентів. Проте більшість шукав тут знайомств із дівчатами, а не мети життя. І рідко хто думає про той виклик. У мене теж не вистачило сміливості на нього. То був напіввиклик. І місто відчуло це й відкинуло мене на далеку периферію.

А справді, що коли б я кинув цей виклик на всю силу? Зміг би приборкати це схарапуджене місто? Для цього є два шляхи: безоглядна сміливість, титанічна праця й талант, і... невпинна робота гострими ліктями, вдавана смиренність текучої душі. Текучої, як кульова блискавка. Адже вона може просмоктуватись навіть у дірки для ключів. Я не мав такої душі й не мав таланту та сили на титанічну працю.

Я ніби й не невдаха. Хоч саме невдахи найдужче хвилюють мене. Звичайно, не ті, які все життя прокачалися на канапі з книгою в руках, ліниво мріючи про відкриття давно відкритого. Мене хвилюють такі люди, нк Шеклтон і Левандевський. Котрі в тяжкій борні з примхами долі по досягли півградуса до омріяної точки й залишилися для нащадків майже невідомими. Хтось інший обігнав їх на нівградуса. Може, це якесь самовиправдання? Ні. Я на ті півградуса не важився. Просто дуже кривдно, коли по збувається мрія. Хоч... Найбільша досягнута мрія — це неначе черевики, які вдалося вихопити з черги, а вонії, виявилося, тиспуть. Мрія, яка збулася, втрачає запахії й кольори. А от коли вона не збулася...

Повертаючись думкою до Едика, неясно відчуваю, що в ньому теж немає отого титанічного заряду, який кидає, ціною життя, на штурм останнього півградуса. Й тому мене не радує його можливий виклик.

День дев'ятий

Знову сиджу на лавочці біля інституту. Провівши Едика, я поїхав у готель, а потім вернувся сюди. Добро, що на цю лавочку не посягає ще хтось із батьків. Здебільш вони тирлуються на майданчику біля сходів. Є тут поваж ні мотрони з високими зачісками і сільські тітусі в накинутих на плечі квітчастих, гарусових хустках (переважно головихи) та безліч усілякого іншого люду. Одного абітурієнта підвозить чорна "Волга", й з неї біла ручка з блискучою каблучкою заспокійливо махає абітурієнтові. В цю мить ми всі солідаризуємося між собою проти цієї ручки.

Зараз — без чверті година. Едик сказав, що складатиме екзамен десь під кінець. Прочитав одну газету, взявся за іншу, заглибився в статтю під рубрикою "В сімейному колі", як раптом на газету упала нечітка тінь. Підзоджу голову, переді мною — Онищенко. Це зовсім не той чоловічок, який сидів у мене в готелі. Він і далі снує свою ниточку, але снує дуже міцно. Він вимахує руками, його очиці блищать.

— Неймовірна несподіванка! Виявляється, і у вас тут є дуже близькі друзі. Ні, ні... Нехай покортить. Хвилинку покортить. Я зараз, миттю...

Він зникає, а за хвилину з'являється в кінці алеї з супроводі якоїсь жінки. У неї чорне, майже квадратне обличчя, монгольського прорізу очі, монгольський ніс, тверда чоловіча хода. Не просто тверда, а якась особлива, вона підкидає високо вгору коліна й аж підскакує, неначе іде верхи.

Я вгадую в цій жінці знайомі риси, до болю знайомі... Й не можу відгадати.

Євген Сидорович випереджав жінку на три кроки й шепоче: "Раїса Тирса". Він або прочитав по моїх очах, що я не впізнаю жінку, або побоявся, що не впізнаю.

— Райко! — кидаюся я вперед, викрикуючи це ім'я з перебільшеним ентузіазмом, штучно перебільшеним, аж трохи фальшивим, і мені стає соромно.— Райко, — кажу вже трохи спокійніше.

— Віхтор! (у нас у селі кажуть Віхтор) — лупить мене кулаком у груди й обмацує за плечі — так обмацують доброго, загубленого, а тепер знайденого коня.

Навіть коли б Онищенко не сказав, хто це, після цього гупання я впізнав би її обов'язково. Це — Раїса Тирса, Райка; наші городи, городи наших батьків на Полинному лежали од віку поруч, і ми з нею перекидалися в просяній соломі, а потім знову стягували солому на купу, щоб не влетіло од батьків, і крали на сусідських городах огірки, і ловили в гарбузових чашечках бджіл.

Райка, комсорг нашого класу, не скромниця й зубрильниця, а заводійка, призвідця до багатьох кабепгів, наша суддя і наша, хлопчача, суперниця на кросах, лазінню по канату, а також за шаховою дошкою.

Вона справді мала хлопчачу вдачу, ще й вдачу запеклу, затяту, даремно нікого не кривдила, але й не давала скривдити себе. Вона водила нас на буряки та картоплю — тоді в школі навчання починалося аж у листопаді, — на заготівлю дров для школи (дрова заготовляли самі учні), й одного разу вивела з лісу всі три старші класи, вивела після того, як ми проблукали в тумані кілька годин, і потомилися страшенно, й настав холодний осінній вечір, і розгубилися вчптелі. Вона відтрутила фізрука та директора школи, стала на чолі вже не колони, а натовпу й повела за собою старою, заростою чагарниками просікою.

Вона знала, що некрасива, але не журилася тим. Принаймні вдавала, що не журиться, ще й піджартовувала над собою. Вопа товаришувала з нами, хлопцями, аж до закінчення школи, й жоден з нас ніколи не провів її додому як дівчину. Проводили тільки як товариша. І я теж так само проводив її, намагався не згадувати, як ми борюкалися в просяній соломі. Я дружив з іншою дівчиною, і Райка схвалювала мій вибір. Який же тісний світ!

Райка чомусь поступила не до інституту, а до педтехнікуму, по його закінченні вчителювала и Ніжині, а потім, казали, вийшла заміж за льотчика й полетіла чи поїхала з ним па Далекій Схід, а далі її слід для мене загубився. Хтось колись казав, буцім її чоловіка перекинули в Одеську область. І ось вона стоїть переді мною. Але як же вона постаріла! Як огрубіло її обличчя. Що було в її обличчі хлопчачого, перетворилося на дядьківське, й стало воно ще квадратнішим, й покосішали очі, осінні сиві роси уже впали на її волосся, але вона його не фарбувала. Від колишньої Райки в ній лишилися сміх і та ж відкритість погляду та зелені іскорки в очах.

— Віктор (уже не Віхтор), барбос, скільки ж це ми а тобою не бачилися? Ой, а потовстів як! Був же, як очеретина. Жінка загодовує? А я свого тримаю на режимі. Двоє хлопців? Поступає який, менший? А в мене — дівки. Бракороб попався чоловік. І такий плохий... Все в лопухах ховається. — Вона засміялася. — Жартую. Може, породичаємося? У мене дівка — перший сорт, у тебе парубок. — Вона поглянула на годинник. —

Вітька, чорт, я сважено поспішаю. Ось телефон і адреса, — вона висмикнула з сумки блокнот і рвонула аркуш. — Дзвони й заходь. Приходь обов'язково. Ти тут надовго? До кінця екзаменів? Чудово.. Два дні ще в мене будуть скажені, а тоді розвантажуся. Давай лапу. Побігла.

У Райки слова з ділом не розходяться — вона справді побігла. Я дивився їй услід і намагався оговтатися після шквалу. Я сам, як кажуть у нас у селі, швидкий Берко, але й мені такий темп понад силу.

— Раїса Архипівна — голова предметної комісії по літературі, — багатозначно повідомив Онищенко.

Я був затурканий, але те, що віц сказав, осягнув одразу. Отже, за один екзамен можна не переживати. Теплий струмінець ворухнувся у грудях.

Раїса Тирса! Чи то пак, Попова. Попова — її прізвище по чоловіку. Живе на Борщагівському масиві. Це десь далеко. Але треба поїхати. Цікаво, у яких вихорах обкрутило її життя. Певно, побачила сиіту. Й закінчила інститут або університет. Українське відділення філології. Чоловік, мабуть, уже на пенсії, їх, льотчиків, рано відправляють на пенсію.

Мене й самого потрібно відправити на пенсію. Які дурниці беруться до голови! В моїй голові застряла якась думочка, і я не можу вхопити її, вона вислизає, як цвях без головки.

— Скажіть, що з дружиною Аркадія Васильовича?

Онищенко мнеться.

— Параліч. Вже четвертий рік у лікарні. Там — безнадійно... Возив у Москву і Ленінград. Так що...

Він гадає, я запитував на той предмет, чи не забрати її до нашої лікарні.

З інститутських дверей виходили студенти. Переступаючи одразу по кілька сходинок, крокував Олексій Дігтяр. Високий, тонкий, — складапий метр, незалежний і самотній. Інші абітурієнти перемовлялися між собою, зупинялися, креслили щось на папері, він обминав їх, як стовпці. Самотньо йшов і мій Едик. Ішов спокійно, на його красивих губах лежала втомлена незрозуміла мені посмішка.

Я відчув, що теж посміхаюся, але якось дурникувато й злякано, в мене враз змокріли чоло та верхня губа й колючий холодок поповз від коміра внцз по спині. І тільки коли Едик схитнув головою, я зрозумів, що й цей екзамен він склав на чотири. Оіищенко показав великий палець. Це має означати, що все йде, як і мало йти.

На Едиковому чолі — глибока, незнайома мені задума.

— Попався дужо важкий білет. Я відповідав добре... Ні, все правильно — четвірка. Просто неймовірно важкий білет.

Мені здасться, Едик когось грає. Грає серйозного, зібраного хлопця. Але він серйозний і так. Та й перед ким тут грати — перед Онищенком! А може, ця задума-гра на його чолі що після екзамену?

Опищопко пішов, дрібно пиробнраючн ногами. Ми пішли в протилежний бік.

Пообідали в кафе, далі Едіїка звабила реклама фільму з дженджуристим ковбоєм на осатанілому копі.

— Треба розвіятися, — тверезо й розважливо сказав Едик. — Я знаю, що це єрунда, але хоч посміюся.

Едик уміє знаходити в серйозному смішне. Я не вмію, и через те пішов додому.

Я знову проходжу повз камінночолих швейцарів, мені здасться, вони поглядають на мене, як на потенційного злочинця. Черюві на поверсі теж щоразу промацують мене поглядами й вимогливо просять:

— Покажіть візитку. Ви з якого номера?

Разом з ключем чергова дає мені листа. Це для мене — повна несподіванка. Ще й на конверті не зазначено зворотну адресу.

Ледве нерестунаю доріг номера, нетерпляче розриваю конверт. Торопію ще дужче: впізнаю нерівний, ламаний Вовчий почерк. Здається, це — вперше я одержую від нього лист взагалі. Що ж його спонукало написати, яка невідкладна потреба водила його рукою?

Починаю продиратися крізь частокіл коструватих літер.

"Дорогий тату!

Як ти там, у Києві, живеш? Чи хороший у вас готель, до ви харчуєтеся? Мені здається, ти не вмієш влаштовувати свій побут, не вмієш турбуватися про себе. Подумай про себе. Марафон у вас чималенький. І взагалі, ти там не дуже викладайся, не лягай кістьми. Бо... може, воно й ні до чого. А власних здоров'я і нервів не повернеш. Я вже сам глава сім'ї й можу давати поради з висоти свого сімейного становища. Звичайно, ти можеш послатися на свій більший у кільканадцять разів досвід. Але він не завжди визначає все. Іноді з ближчої відстані видно більше, ніж з далекої. До того ж я можу подивитися на справу ще з одного боку: я — твій син, який завдав тобі немало прикрощів. І хто знає, чи не завдам ще. То якщо розпорошуватимеш на нас свої нерви, їх тобі вистачить ненадовго. Ось так.

В мене все гаразд. Гиркаемося з Асею, вона мною керує і шпетить мене немилосердно за діло й без діла, а я тільки раз заїхав їй у зуби. Погрожувала піти до батьків, але не пішла. Живемо ми з нею весело й дружно, за два місяці зібралося пляшок, що в коридорі і в кухні немає як пройти. Потрібно або віднести їх на приймальний пункт, або покинути нити. Скорше — друге. Просто наш медовий рік затягнувся, хоч не такий вже він і медовий. Проте за нас не хвилюйся, сподіваюся, дамо собі лад самі! Думай більше про себе. Відвідуй кіно і театри, добре харчуйся, багато спи і пий соки. Передай вітання Едикові, скажи йому, що Александр Македонський і Юлій Цезар почувалися дуже нещасними людьми.

Цілую, твій син Володимир".

Я довго сидів у кріслі непорушпо. Отакий у мене нахаба син — прислав листа, в якому пише, що завдав мені чимало прикрощів і може завдати ще. І взагалі, в листі чимало вульгарного ("не лягай кістьми", "не накладайся") й такого, чого я своїм батькам не написав би. А водночас щось є в листі таке, що зворушило мене. Насамперед оце прямолінійно-примітивне піклування про мою персону. За все моє життя ніхто (навіть батьки) не радив мені, щоб я вчасно їв і достатньо розважався, спав і пив соки. Ну, це можна сприйняти й ва невдатний жарт. Але я вловлюю в листі й справжній неспокій, якусь засторогу, якусь пораду, мені здається, Вовка знає щось таке, чого не знаю я, хоче мені допомогти.

Ось: дожився — син радить, як жити в світі. Чому він мені радить? Для чого написав цього листа? Не знаю. Я нічого по знаю. Мені гарно від цього листа й чомусь тривожно. Аж тепер збагнув до кіпця одвічну сентенцію про великих і малих дітей та велике й мале лихо. Збагнув шкурою. Хоч і малими дітьми я гаразд не натішився. Робота й робота, наради та засідання, відрядження та конференції. Що мої діти перейняли од мене? Чого я їх навчив? Як рано вставати, як сіяти-орати, як шанувати старших?

Найбільше мені в пам'яті відпустки. Особливо одна, яку провели на березі Десни. Хоч найняли кімнату в діда та баби, але поставили в кінці городу над затокою-озером намет і спали там, рано-вранці я будив хлопців на рибу, звечора вони просили взяти їх із собою, а вдосвіта не хотіли вставати, сиділи в човні заспані та сердиті, але сходило сонечко, пригрівало, й спивало з їхніх личок сон та вовкодухість, і наливало щічки рум'янцями, а очі рибальським завзяттям. Ми ловили карасів, пліток і краснопірок, я поставив справу так, що буцім мали забезпечити себе і маму харчами, хлопці перейнялися цією ідеєю й збирали ягоди та гриби, ловили рибу заповзято. Ті рибальські ранки на озері й досі в моєму серці. Ми прив'язували човна до очерету, вудки закидали під латаття, і в шестеро очей пильно стежили за поплавками. Кому пощастить першому... Але то не були справжні ревнощі — рибу вкидали до однієї сітки. Ті ранки особливо зріднили мене з синами. А потім ми варили під осокорами юшку й тут же, під осокорами, лягали на сіні спати й спали до обіду. Після обіду йшли до лісу або купалися на річці. Купалися всі разом, і плавали наввипередки, й бризкалися водою, і Люба розбороняла нас. Це було особливо хороше, коли вона вдавапо-грізно утихомирювала наші бунти. Вечорами читали або грали в карти — в дурня. І все мріяли впіймати сома, ставили приладу, але не впіймали.

Мабуть, це теж своєрідний егоїзм, але я почувався до кінця затніпио тільки тоді, коли зі мною були діти та Люба. Мені тоді смакувала їжа, й читалися книжки, і спи снилися лігкі та приємні. Так, так, тут мають вагу не якісь доброчинності, а егоїзм. Я завжди привожу з відря джень дружині та дітям подарунки, бо люблю, як вони охають та ахають й обціловують мене, я насолоджуюся і втішаюся таким чином і тоді здаюся собі кращим, ніж к насправці; мені й страва не лізе в горло поза домівкою — всіляке заласся: бутерброди з ікрою та червоною рибою,— бо зі мною не ласують Люба, Вовка та Едик. Люба радіє тим подарункам, либонь, дужче, ніж хлопці, і потому нона вночі особливо щедра зі мною. Отже, купую я всілякі речі не з великої щедрості. Навпаки, чоловік я скупий, знаю за собою цей гріх, але й боротися проти цього не хочу. Я не знаю, звідки це в мені, мабуть, од батьків, ощадливих та невибагливих до їжі та одягу.

Я важко розлучаюся зі своїми старими костюмами, мені муляє непотрібна річ у квартирі, мені болить неспожита та перепсована їжа. Й купую я здебільшого речі дешеві, хоч і розумію, що це неправильно. Мабуть, знову ж таки це — відгомін далеких голодних років. Я з них вискочив, а вони з мене — ні. Я весь час уловлюю в собі звички селюка, я чимось дуже схожий на свого батька, який і досі повчає мене з кожної нагоди, хоч не може не розуміти, що на всесвітніх перегонах я залишив його далеко позаду. Принаймні про це йому нагадують і мої невеликі (тридцять карбованців) щомісячні грошові перекази. Спочатку я просто привозив їм гроші або якісь речі, але що можна подарувати сімдесятилітнім батькам? Кролячу шапку, кожушану жилетку, хустку або капці? Та й потім помітив, що інтервали між моїми поїздками в село стають все більші й все дужче бракує грошей у сім'ї, і я вирішив раз і назавжди встановити твердий ліміт, хоч Люба після першого нерсказу не розмовляла зі мною два тижні. Але ж ми так само посилаємо двадцять карбованців її матері.

Я давно впевнився: людська скупість не має меж, як і людська вдячність. Років десять тому я допоміг поступити до залізничного технікуму Любиному племінникові й трохи допомагав йому грішми. І ось він вже років п'ять просто тероризує нас — взяв собі за обов'язок привозити з усіх поїздок нам подарунки у вигляді бухарських динь, чернігівської картоплі, молдавського винограду. Він вже давно "перекрив" усю нашу маленьку допомогу й знає, що ми багатші за нього, а отже, й досі почувається нашим невідплатним боржником.

Я ще раз перечитав листа, й знову мені повіяло попід серцем теплим вітерцем і водночас щось налякало. Я згорнув листа вчетверо, сховав до внутрішньої кишені піджака. Я чомусь вирішив не показувати його Едику. Й вирішив більше не вертатися сьогодні до листа думкою.

Сідаю в крісло, беру в руки книжку. Коли вже я домучу цього Маркеса. Томик грубенький. І для чого я мучуся? Щоб довести собі, що я не пайдурніший на планеті? А чи для того, щоб не видаватися бовтюхом у товаристві, де заходить мова про літературу? Не подобається мені

Маркес. Іноді ніби щось озоветься до мене з його сторінок, вловлю якусь думку, а далі зпозу напружуюся, аж вивертаю мізки. Чомусь мені здається: цей Маркес водить мене за носа, а сам підхихикує з кутка. А що як не тільки мене? Колись же й голого короля всі бачили ошатно одягненим. Ось тут і розберися. Хто це з великих давав комусь пораду: пиши простіше, ти досить розумний, щоб писати просто. Мабуть, тільки голий не король, а я. Чи є що хтось у натовпі такий самий? Агов, озовіться!

Помічаю, що знову не читаю. Я просто не можу тут по-справжньому заглибитися в книгу. Мені незрозуміло, чому. Я весь час щось думаю, до чогось прислухаюся. Велетенський готель здається мені схожим на порожню бочку. Ні, не на порожню. На бочку, в якій обкручуються старі іржаві обручі. Десь у коридорі гуде пилосос, клацпув ліфт, забулькотіла вода в трубі — і знову тиша. Й знову почуваюся кепсько. Мене щось точить.

Мене точить тиша. Продірявлює, як шашіль суху дошку. Подзвонив на роботу. Поговорив із своїм заступником. У них — запарка. Харчоблок переобладнувати закінчують, а дорогу не розпочинали. Помає асфальту. Завод, який обіцяв дати асфальт, відмовив. Завтра сходжу до міністерства. Доведеться знову турбувати Миколу.

Покружлявши думкою подвір'ям своєї лікарні, тупо впиваюся очима в сіру стіну. Кудись би піти. З кимось поговорити. А може, її справді ризикнути?

Чимало моїх співкурспиків залишилося в Києві. Я прихопив з собою старий записник, у якому є кілька телефонів. З деким зустрічався на нарадах, хтось дав чийсь телефон. Але всі записи — давні.

Якннсь час нас не полишало почуття стадності, я сказав би — інкубаторпості, нам чогось не вистачало, ми ще не поодружувалися, не

знайшли нових друзів. Тоді друзів знаходили легко. Нових друзів, і забували старих.

У дні навчання ми, хлопці-медики, чомусь частіше дружили з дівчатами. Не знаю чому, може, що вони чутливіші, м'якші душами, а ми ще не забули своїх матерів, може, що дівчата писали конспекти, а ми не писали, й нам доводилося користуватися їхніми конспектами, може, що підгодовували смаженою картоплею та дерунами. Все разом.

Я теж дружив з дівчатами, з дівчиною. З Марією Монь. Красивою світловолосою дівчиною, красивою не якоюсь особливою, а звичайною красою. Красою українською. Є дівчата красиві осяйно. Є мовби не вельми красиві, але в яких є іскринка, жаринка, вона першою впадає в око, і хлопець здебільшого тільки й бачить ту жаринку. Це може бути миттєвий позирк гарних оченят, лінія брів, усмішка чи навіть звичка (іноді відпрацьована, чого хлопець не знає) поправляти волосся. Нічого того Марія Мень не мала. У неї звичайне все — від імені до обличчя — ні круглого, ні видовженого — від звичайних кіс до постави. Звичайна сільська дівчина, ще й без великих здібностей до навчання — брала посидючістю, працьовитістю.

З Марією дружив пе тільки я. Ніхто з пас не був по-сиранжпьому в неї закоханий, хіба що тіль-тіль, ніхто не важився на її цноту (таке й на думку не спадало, це було б святотатством), ніхто з нас на молодших курсах не збирався до неї свататись. Хлопці ж із старших курсів, подивившись їй услід, іноді довгенько стояли, замислено розглядаючи носки своїх черевиків. Не спантеличені, по розтривожені, а саме замислені. Вона й вийшла заміж за хлопця з останнього курсу, якого залишали лаборантом на кафедрі урології.

З того часу я бачив Марію лише один раз. І телефон у моєму записнику, мабуть, давній. Але що я втрачаю, чому не можу спробувати подзвонити?

Я набрав иомер. До телефону довгенько не підходили, нарешті пролунало мелодійне, співуче "алло".

— Скажіть, будь ласка, це не Марія Минь? На тому кінці невелике замішання.

— А чого ви не на роботі? — як завжди, я мелю дурниці, бо вже здогадався, що це вона.

— А тому, що робота не вовк. І чому ви не вигадали чогось дотепнішого? Хто це? В мене на сковороді котлети.

— А чому ви не запросите на котлети? Колись же запрошували. Це Віктор. Віктор Киричеико.

— Вітя? Не впізнала. Будеш багатий.

— Я вже й так багатий.

— Прийду позичати гроші... Зачекай хвилинку, я зменшу під сковорідкою вогонь.

У трубці щось кавкає — її поклали на стіл або тумбочку. За півхвилини в ній знову пролунало співуче "алло":

— Як це ти згадав? Звідки дзвониш?

— З готелю.

— Викликали на якусь параду?

— Та ні... Приїхав показати синові Київ.

Мені чомусь не хочеться говорити, що син поступає до нашого інституту.

— А він вже вищий за мене і не хоче, щоб я водив його за руку. Сиджу, нудьгую.

— Значить, подзвонив, бо знудьгувався.

— Та ні. Згадав ось... Як ти живеш?

— Помаленьку.

— В тебе, здається, теж син?

— Син.

— Ну... як він?

— Помаленьку.

— Що не одружився?

— Збирається.

— А ти?

— Збираюся.

— Здається, ти й минулого разу, це було років п'ять тому, збиралася заміж. Все перебирает.

Таки згадав, що Марія розлучилася з чоловіком. Тривіальна історія: подавав великі надії, спився, розгулявся.

— Гріх тобі, Вікторе, сміятися з бідної жінки. Син у мене... для нього й живу. Які вже там мені заміжки.

Вона це говорить так, як сказала б її мати чи якась інша проста сільська жінка; у моему серці гарно потепліло.

— Я не жартую, Маріє. Хоч... це таки правда. Розсобачився народ. Таких, щоб переспати... Тьху... пробач, я по-старому. Ну, таких багато. А порядних людей — кіт наплакав.

— Твоя правда, Вікторе. А як у тебе вдома? Все гаразд?

— Гаразд. Але по телефону всього не переповісти. А ти таки не хочеш запросити мене на котлети? Я чую в трубку, як вони нахпуть.

— Ну чого ж... Приїжджай. Хочеш — навіть зараз. А ліпше — завтра. На обід. До речі, в мене обідатиме одна особа.

— Яка особа?

— Нехай покортить.

— Що це ви сьогодні... Один мене інтригував. Тепер ось ти. Може, я не захочу ту особу бачити.

— Захочеш. Прилетиш на крилах.

— Тепер я не спатиму всю ніч.

— Ну гаразд, спи. Інна Строева! Я ж все знаю... Котлети шкварчать. Адреса моя в тебе є? Запиши про всяк випадок, у нас номер будинку помінявся. Бувай.

Я поклав трубку. Сиджу й посміхаюся дурнувато. Отже, я напросився в гості. І там буде Інна Строева. Визнана, неперевершена інститутська красуня. Неординарна красуня. З іскоркою. Жаринкою. Стрижена під хлопця. З пушком над губою. З ніжним, ніби виточеним з мармуру підборіддям. Гімнастка-першорозрядниця. Відмінниця. Молодша від мене на два курси. В неї були закохані хлопці з усіх курсів. Принаймні так мені здавалося. Я не осмілився їй освідчитись. Не осмілився навіть підійти до неї. Випадково кілька разів опинялися разом на змаганнях, на концертах, і один раз — десять днів — у Полтавській області на кукурудзі. То був зоряний час кукурудзи, гуцульського танго і дівочих чобітків з блискучими підківками. Мені все те й запам'яталося отако, вкупі — золоті качани кукурудзи, гуцульське танго і блиск підківок. Ми танцювали на широкій сільській вулиці біля купи колод. Кілька разів я танцював з Інною. І двічі проводив її з іншою дівчиною до двору, ризикуючи напівшерстяними штаньми, які намагався перекроїти на свій лад пес Бобик. Він бігав з нашийником, і його чомусь не прив'язували. Бобика боялися дівчата.

Потім Інна поїхала. А ми лишилися. І я лишився поза силовим полем її уваги назавжди. І ось сиджу зараз, згадую все те й посміхаюся, як останній йолоп. Я не знаю, чого посміхаюся. Я не вірю, що отакі зустрічі можуть принести якусь втіху. Два листочки з двох дерев, які впали па воду і їх знову на мить зігнало докупи течією. І дивно мені, що я розмірковую так спокійно. Колись від однієї думки про Інну мене пойман дріж, аж цокотіли зубії. А скільки ворогів я скосив, скільки літаків врятував, скільки пик розквасив (все це, зрозуміло, в мріях), завойовуючи (в мріях також), закохуючи у себе Інну. Я й досі пам'ятаю один сюжет (щось подібне, тільки трохи реальніше, бачив пізніше в кількох фільмах). Лечу в лайнері, в ньому летить Інна (з чоловіком або ще не одружена), всі льотчики чомусь отруюються, в літаку — паніка, я сідаю за кермо (пілот, що кропив посіви, показував прилади управління літака), веду літак на Київ, садовлю на море, літак починає тонути, але до літака пливуть човпи, я розчиняю вгорі вікно, першою випускаю Інну (у варіанті, де в Іннин чоловік, він лежить на підлозі, зомлілий од страху, і я останнього вкидаю його в один з човнів), за нею — інших пасажирів, і аж потому сам

залишаю літак, вода враз поглинає його, мене привозять на берег і я, поранений при посадці літака, втрачаю свідомість на її очах, а потім лежу в лікарні, мене хочуть відвідати тисячі людей, але пропускають до мене лиш одну Інну.

Цікаво, якби Інна знала хоч один із цих моїх сюжетів, чи не прийняла б мене за божевільного?

Тепер над цими сюжетами можу сміятися і я.

А шкода. Щось у мені каже, що в тому в своя велика радість. З нею люди справді йдуть в небезпечні походи і називають іменами своїх коханих гірські вершини та садовлять літаки, в яких розладналися управління.

Между том, как палладины

Мчались грозно ко врагам

По равнинам Палестины,

Именуя пежпых дам.

Для мене все те вже втрачено назавжди.

Надвечір подзвонив Аркадій Васильович.

— Гм... гм... — прогмукав він у трубку. — Як настрій? Пройшли лісову зону. Не розчаровуйтесь. Добре йдемо. И авангарді. Весь загін — позаду. Ну, пе ввесь. Але — чимало зірвалося... Чимало вернулося... Бажаю наснаги... Гм... Гм... Добраніч.

Едик чув мою розмову по телефону. Не знаю тільки, чн здогадується він, з ким я розмовляв. Він нічого не запитує, але, здається, здогадується про все. Мені стає терпко па душі.

Засипаючи, я думав про розмову з Марією.

День десятий

В підготовці до екзамену з фізики я міг допомогти Едикові що менше, ніж в підготовці до математики. Мабуть, я був схожий на підмітальника, який дає лад у кімнаті, де стоїть електронно-обчислювальпа машина. Або на неграмотного жандарма, присутнього на допиті філософа.

Я забезпечив продовольчу базу, приніс мінеральної і солодкої води (мінеральна — мені, солодка — Едикові), черешень і полуниць з базару.

О пів на другу одягнув чисту сорочку й пов'язав галстук. Я сказав Едикові, що йду до знайомих, колишніх товаришів по інституту, й повернуся пізно. Едик хитнув головою. Я впевнений, він подумав, що оця моя мандрівка — ділова, "для справи". Я не захотів його розчаровувати.

В гастрономі взяв пляшку сухого болгарського вина та пляшку коньяку, тортів не було, тільки тістечка, але Марія така господиня, що ці тістечка соромно покласти поруч з її домашніми пундиками. В цьому я переконаний.

Марія жила на Русанівській набережній. За ці п'ять чи шість років з часу нашої останньої зустрічі вопа змінилася, й дужо змінилася, одначе не видавалася старою. Це була вербичка, яку вдарив мороз, деякі листочки пожовтіли, але не опадали. Приємна на взір, ладненька (пошляки кажуть: "Все там на місці") жіночка в голубій, із скромними квіточками сукні, по-домашньому пов'язана косинкою, щоб по розтріпалася зачіска і щоб не заважали поратись на кухні. Іншого я й не сподівався побачити.

— Проходь, проходь, до вже мені дотримувати тієї панської чистоти, — сказала вона.

Я таки скинув черевики, й Марія дістала з шухлядки біля вішалки чоловічі капці. Я помітив, що вони підтоптані, не вельми, але підтоптані. З кухні хвилями напливали апетитні запахи.

— Я одружився б на самих запахах. І чого ти й досі не виходиш заміж?

— Я вже тобі казала. Кому я потрібна? Та й сип у мене. Треба довести його до пуття. А думаєш, легко... На сто тридцять.

— Ти все там же?

— Дільничною. В кінці дня — ноги гудуть, і вже не знаю, чи це теліпав серце хворого, чи в мене у вухах.

— Все одно не повірю, Маріє. Мабуть, шукала якогось єдиного, особливого.

— Таких немає. То все фантазії молодості. А ми ж — не діти. Я дивлюся тверезо.

— Що ти розумієш під тверезістю?

— А що? Щоб був господар. Поважав тебе і ти його поважала. Ну й... щоб розуміли одне одного. Не якось там... возвишено, а просто... могли прийти одне одному на поміч у важку хвилину. Мабуть, це найважливіше.

Я не міг не погодитися з нею.

— Чого ми ні сіло ні впало завели таку балачку? — спохопилаоя Марія. — Ще й тримаю тебе на кухні, ходімо до кімнати.

— Ну, показуй свої апартаменти.

— Що там показувати? Одинока жінка з дитиною...

Я добре зробив, що одягнув капці — підлоги виблискували чеським лаком. Квартира — не вельми, але на три кімнати, з лоджією, з видом на Дніпро, на Лавру. Чудесна квартирка! На дві душі... І хороший меблевий гарнітур — югославська стінка, всюди чистота, акуратність, гарні, по вельми дорогі, але й не зовсім дешеві дрібнички за склом буфета, на столику та підвіконні. Якщо врахувати зарплату — сто тридцять карбованців...

Дурниці. Я зрозумів усе ще вчора, з телефонної розмови. Гарні жінки, які залишаються без чоловіків, на моє переконання, діляться на дві категорії: одні неначе зриваються з припону, кидаються в шалений вир, міняють коханців мало не щотижня (чи коханці міняють їх), цих жінок видають уже їхні очі: закличні, грайливі, блудливі, вони з самого початку продешевили і віддаються за сережки, а то й за пляшку шампанського, і є інші, в цих очі опущені долу, вони й справді порядні чи майже порядні, її скрізь виставляють порядність, як щит. "Я — чесна, у мене он дочка", "у мене син", вони перш за все й живуть для дітей. Таких — хочеться найдужче, й, зрештою, вони і плату виставляють комусь одному найвищу. Я не осуджую ні тих, ні тих, проте таким, як Марія, трохи симпатизую. Так я розгадував Марію з її трикімнатною квартирою, з видом на Дніпро, югославською стінкою, килимами, красивими дрібничками та чоловічими капцями сорок четвертого розміру. Я поглядав на Марію, і щось бродило в сутінках моєї душі, намагався з'єднати в пам'яті, стулити в одне два уривки однієї стрічки, аж поки не зрозумів — це вже дві зовсім інші стрічки.

Марія показує мені фото сина і його нареченої. Син — не схожші на матір, довгоиидній, широкобровий; наречена — головата, крутолоба, тонкогуба — в такої не розгуляєшся. Звичайно, я цього Марії не кажу. Бачу па стіні фото нашого випуску — довгошиї, окасті чорногузики й чорно-гузочки перед польотом. Отак само стоять вони на краю гнізда й махають крилами. А потім розлітаються, деякі зовсім не вертаються з вирію, інші вертаються, будують собі гнізда на сусідніх осокорах, а буває, схопляться двоє за старе покинуте гніздо й б'ються, поки один не шугоне вниз, чіпляючись крилами за віття й забризкуючи кров'ю зелене листя.

Згадуємо, яко куди залетіло чорногузеня, в якого виросло птаха. Мені аж хотілося крикнути: "Колесом, колесом".

— Микола... Персона тепер, — каже Марійка. — Кочергою до носа не дістанеш. Але — порозумнішав. Щось з ним сталося. Двічі мені давав путівки в Гантіаді, в санаторій матері з дитиною.

— Я в нього був. Справді, він змінився. А Огир! Он який кумедний. Він женився ще на третьому курсі. Жив на Батиєвій горі. Було посваряться з дружиною, хапає ковдру та подушку й чеше через увесь Київ до нас у гуртожиток.

— Огир ледве не розбився на машині. На "швидкій допомозі". Грузовик налетів. А Валю Горобець ти ніколи не бачив? Кажуть, вона працює десь у твоїх краях.

— Завідує терапевтичним відділенням районної лікарні. "Колесом, колесом". Ми перебрали майже половину виводку, й Марія похопилася знову...

— Що це ми завели з тобою! Сідаймо до столу. Та Інка така ж крутихвістка, як і колись. Може й зовсім не прийти. Великим цабе стала. Хто б міг подумати...

Я навмисне до цього часу не запитував про Інну. Не запитував і тепер, сподівався, Марія розкаже про неї сама. Але Марія тільки сказала, що Інна поміняла професію, стала хіміком, захистилася й працює завідуючою відділу інституту. Я не розчув якого, бо інститут Марія назвала вже з кухні.

На столі з'явилося кілька салатів, і цілі, не різані огірки та помідори, й мариновані гриби, й риба під маринадом, і шинка.

— Нащо стільки всього? Начо для міністра.

— Теж птиця не мала. Директор лікарпі! Знаю, як там всі перед тобою гнуться.

— Бояться, що можуть попасти в мої лапи.

— Те ж саме. Не те, що я... Самотня жінка з дитиною.

Я усміхнувся.

— Чого зуби показуєш? Спробувала б твоя так, як оцо я, крутитися. До речі, хто вона така? Мабуть, вибрав кралю. Ой, Вітько, ласий ти до жінок, на вигляд святий та божий... А насправді... Мабуть, є їй на чому вішати пальта.

Моя рука з пляшкою здригнулася, й коньяк хлюпнув на скатертину. Марія пильно подивилася на мене.

— Моя дружина — фармацевт. Працює в аптеці. А в такому містечку, як наше, не розгуляєшся. Все на видноті.

Марія про мою дружину більше но розпитувала, чи те її не цікавило, чи боялася, що ще чимось забрудню скатертину. Ми випили по чарці, далі

по другій. Марія не маніжилася й, очевидно, звикла до коньяку. Третю чарку надпила тільки до половини.

— Чогось тоскно мені сьогодні. Подивилася оце па фотографію... Я її кожен день бачила, але якось так... всю разом. А це уявила... усіх-усіх. Пам'ятаєш, як ми з тобою разом готувалися до екзаменів? Брали ковдри і йшли в яр. На одній сідали, другою укривалися. Ти був такий молоденький. І чистий, як скельце. Гарний ти був... І я теж. А тепер ось... Баба. Життя минуло. Одна радість — син. Може, його життя буде іншим? Може, щось знайде? — Вона покрутила в руках чарку й знову поставила її ца стіл.— А що можна знайти?

— А може, й шукати нічого?

— Це кажеш ти... Сподівався ж впіймати свого журавля. Не заперечуй, я знаю.

— Може, й сподівався, — відказав я. — Але, мабуть... я не здатен його впіймати. Так що робити? Ніщо мені пе заважало. Я багато читав, багато працював. А чогось свого не знайшов. Можливо, і я міг би... доскочити стільця з вищою спинкою, якби почав працювати ліктями. Але тоді довелося б дужче нервувати. Захищатися, нападати. Триматися зубами. Звичайно, якби увесь теперішній мій багаж та нагіочатку... Розставив війська в ешелони. Знайшов напрям головного удару... Але це неможливо, ти розумієш.

— Ти їж, знаю я ту готельну їжу, — підкладала мені салати Марія.— Але не дуже й наїдайся. Ще буде запечена в духовці картопля, індичка.

— Ух, мені б таку дружину.

— Не скоморош. А справді... На кому б ти одружився?.. Якби з самого початку. Але з усім теперішнім багажем по цій лінії? Інку я з рахунку скидаю.

— Чому? •

— Ти її не знав і не знаєш. Я запитую в принципі. На своїй теперішній дружині?

Знову Маріїне запитаня било мене навідліг. Знову я страждав.

— Це не од нас залежить. Не од досвіду. Не од знання. Це залежить од чогось... Хтозна од чого.

Я не бачив, що наші чарки порожні, й Марія сама налила їх.

— А я вийшла б за тебе. Ти не лякайся, — засміялася вона. — Що, на мені не одружився б?

Таких піруетів від Марії я не сподівався.

— А чому за мене, Маріє?

— Ну, ти... якийсь домашній. Створений для сім'ї.

— Та це ж найбільша образа для чоловіка.

— Чому ж? Поживши отак, як я чи Інка... Ну, Інка, може, трохи не так... Поживши отак, починаєш розуміти, що таке справжній чоловік у сім'ї. Навіть не такі, як я, розуміють. А ті, у яких коханці розписані на всі дні тижня... Коханців — хоч під рубель, а одного, справжнього, доброго, немає. Той п'яниця, той жмикрут, той домашній тиран... Ми, такі, як я, бачимо їх наскрізь. А роки летять. І брови линяють... І навіть очі самі починають плакати ночами. Та й коханці трапляються все гірші й гірші.— В її очах і справді стояли хисткі тіпі, які бувають в самотніх жінок.

Марія принесла картоплю та індичку. Я почав різати індичку, і в цей час у коридорі пролупали два дзвінки. Короткі, бадьорі, вимогливі.

— Іпка, — сказала Марія, і пішла відчиняти дворі. В коридорі почувся жіночий щебет, й до кімнати влетіла Інна. Я мимоволі примружився. Якщо Марія була вербичкою або берізкою, то Інна — вишенькою. Вишенькою, обпаленою багрянцем осені, але яка ще не втратила жодного листочка, тільки деякі прихопилися червінню і мовби побронзовіли. Вона, ця вишенька, й далі триматиметься, може, аж до самих морозів, і облетить за один день. І невідомо, коли вона гарніша: в цвітінні, у червоних кетягах ягід чи зараз. Звичайно, так розмірковуємо ми, літні дядьки, піддіди, бо й самі не можемо позбутися думки, що цвіт давно облетів і ягідки всі обірвані.

Але Інна була така ж стрункa, як і колись, і такі ж розлетисті у неї брови, і коротка зачіска, хоч і не хлопчача, а така, яку носять сучасні модні молоді жінки та дівчата. Інколи в потилицю й не розбереш, хто це, хлопець чи дівчина. І дві ямочки на щоках, і яскраві (ну, це вже від фарби) губи, й південна морська засмага. Вона була одягнена в білий брючний костюм і білі черевики, в руці тримала елегантну сумочку.

— Добрий день, Вікторе... Вікторе...

— Івановичу, — підказав я.

— Вікторе Івановичу. Так хто ви тепер — лауреат, заслужений, депутат? Марія казала — директор лікарні і в якихось званнях.

— Усе так, але мікро...— сказав я. Інка засміялася.

— А я вас пам'ятаю. Були такі соромливі і все намагалися читати вірші. Єсеніна і цього, як його... Олеся.

— Я читав вам вірші? Де і коли?

— На кукурудзі. Рятували нас од собак. Ви читали вірші, а я ховалася за вас і все думала: ось зараз вискочить собацюра... Добре, як хапоне його, а не мене.

Тепер засміялися ми обоє.

— Не торохти, — майже по-материнськи насварила Інну Марія. — Сідай до столу. Якраз встигла на індичку. Налий їй, Вікторе.

— Штрафну. Я п'ю тільки штрафну, — заявила Інна.

— А може, ми вас і не збираємося штрафувати.

— Тоді я вчиню самосуд.

Я налив у більшу чарку. Але вона надпила півчарки.

— Я люблю шампанське. Од нього хоч голова крутиться. Ненадовго, але крутиться. В світі — все ненадовго. А так гарно, коли крутиться.

Я слухав Інну і намагався відгадати, що їх пов'язує з Марією. Такі різні, такі не схожі одна на одну.

Далі Інна почала пояснювати, чого запізнилася, їздила по гриби, але щось зіпсувалося в моторі машини, і вони стояли, аж поки якийсь шофер не зглянувся та не покрутив щось, і вони поїхали далі. Й грибів у лісі ще немає, назбирали жменю лисичок, але ліс гарний, далі він вже буде сумний, перехилиться в осінь. Вона розповідала мені одному, бо Марія пішла на кухню.

— З ким жо ви їздили? — буцім знічев'я поцікавився я. — З чоловіком?

— У мене немає чоловіка.

— Тоді, мабуть, з якимось академіком. Всі вони не розбираються в машинах.

— Пхе, академік, — засміялася Інна. І хтозна, чого було більше в цьому сміхові — відрази, жіночого лукавства чи справжньої щирої веселості. — В мене вистачає аспірантів і молодих кандидатів. Усі вони хочуть захищатися, отримати старших наукових... "Інно Петрівно, Іпно Петрівно".

Я не міг зрозуміти, жартує вона чи каже правду. Якщо не жартує, то її цинізм сягнув вищої поділки. Але однак і він... був якийсь вабливий. І я навмисне впав у грайливий тон.

— Інно Петрівно, Інно Петрівно, серце моє б'ється нерівно...

— О! — вигнула дугою брову Інна. — Зараз придумали?

— Зараз, — збрехав я.

— Не вірю, — труснула вона головою. — Ваше серце б'ється рівно й ритмічно, бо легені качають провінційне повітря, і шлунок переварює свіжу здорову їжу, і нерви у вас, як дроти...

— У провінції трапляються такі ж кретини начальники, що псують нерви, і так само вмирають люди, і навіть по гриби нам ніколи та й ні з ким їздити, бо... немає таких жіночок, як у столицях, — раптом обізлився я.

— Яких? — змружила брови Інна.

— Ну... таких, — не знайшовся я.

— Спасенна провінція, — відпровадила вона в рот шматочок запеченої в олії картоплини. — Там так гарно. Зато і в нас є свої переваги.

— Які?

— Ну, в нас немає самовдоволених буркотунів, які читають нотації жіночкам, а самі тихцем грішать, як Казанови.

— Авжеж. — І в цю мить я побачив по її очах, що вона не сердиться й підштрикує мене зовсім незлобиво. І вона зрозуміла, що я про все здогадався, й ця мить замкнула якось невидиме кілечко, якесь маленьке коло, в якому ми опинилися вдвох. Проте ми обоє не показували цього, надто при Марії, хоч і вона, повернувшись, зрозуміла, що за її відсутності тут щось змінилося, тільки не могла здогадатися, що.

Всі шпетять провінцію, надто міські дамочки на базарі, а самі викохують на її плодах такі апетитні форми й такі рожеві щічки... От коли б їх під ті ширити... Вони просто не розуміють...

— Треба частіше читати їм лекції.

— Лекції не допоможуть.

— Що ж тоді? Самозаглиблюватись вони не вміють теж.

— А що може дати самозаглиблення?

— Як то? "Пізнай самого себе". А пізнавши...

— Сократівська нісенітниця.

— О, ви вже й Сократа повалили.

— Не я. Ще Гете казав, що заглядання у власний пуп — пуста трата часу. Треба працювати і вдосконалюватись у труді.

Звичайно, Гете таких дурниць не казав, але яке це маэ значення? За щось він до Сократа чіплявся. Може, за те, що той був такий великий? І ні від кого не залежний?

— А хіба ті капоспі міські жіночки не працюють?

— По-перше, працюють ие всі, а по-друге, значно легше.

— Хіба це правда?

Звичайно, це не була правда, але я іто збираися здаватися; ми переглянулися, і я засміявся роззброюючись.

Марія знову пішла, а ми сиділи й мовчали. Але це нпе була мовчанка ніяковості, скованості, а якась інша — симпатії та довіри, а також споглядання чогось у минулому. Ліва Іннина рука лежала дужо близько від моєї, і мені страшенно захотілося доторкнутися до неї, мабуть, якимось чипом Іцна відчула те, її рука легенько здригнулася, а далі Інпа забрала її. Ііша зі смаком їла картоплю, їла індичку, пила сухо вино. Потім поклала ніж і виделку й відкинулася на спинку стільця. Вона дивилася повз мене у вікно, на золоті бані Лаври, на зелепе шумовиння довкола неї.

— Ви з тих людей, біля яких можна мовчати, — сказала вона.

— Дрімати після обіду?

— Я не то мала на увазі. З вами — затишно.

— Для чоловіка це не комплімент.

— А я й не казала комплімента. Просто таких людей не дужо багато. Хоч здебільшого і вони видають себе зй інших. А навіщо?

— А навіщо? — погодився я.— Щось подібне казала мені й Марія. Мабуть, я випромінюю якісь флюіди або Просто нагадую домашнього кота. Проте ви обидві трохи помиляєтесь. Я — непосидючий. Я — нервовий. Буває, спалахую. Ще й як. Кричу. Навіть втрачаю над собою контроль.

— І все одно — то не ваша стихія. То — тимчасове. Від нашого нервового віку. А я кажу про вашу вдачу.

Марія принесла якісь пундики. Ми їли їх і занивали кавою. Ііша випила тільки каву, пундиків не їла.

— Ну ось... Я пішла, — сказала вона.

— Отак завжди, — вдавано поскаржилася Марія.— Приходить тільки поїсти, а інколи ще й поспати.

Вона буркотіла на Інну, як мати на неслухняну дочку. Я теж підвівся. Ми з Інною разом вийшли з квартири.

— Вам далеко? — запитав я на вулиці.

— Ні, не дуже. Я живу тут же, на Русапівці, тільки а того боку.

— Біля вас злих собак немає?

— А-а, — засміялася вона. — Немає. Але я буду рада, коли ви мене проведете.

Ми пішли в тіні невисоких осокорів.

— Я знаю, ви колись проводжали мепе не тільки тому, що я просила, аби захистили від собак.

— А чому б то ще?

— Ви були трішки закохані у мене.

Я почервонів, як хлопчик.

— Звідки ви знаєте?

— Жінки вловлюють це... Подібно до того, як метелик чує на відстані квітку...

— Я не про те.

— А про що?

— Звідки ви знаєте міру моєї закоханості?

Вона посміхнулася, і ямочка на її щоці мило прогнулася.

— Ну, якби насправді... Закоханість на відстані — не закоханість. Вигадана закоханість. І потім вона легко минає. Правда ж?

— Мабуть. Хоч щось і залишається.

— Пам'ять про закоханість. Це пам'ять про юність.

— Я тоді не осмілився до вас залицятися. Я був селюк... у солдатських ботинках... А ви... Хоч потім шкодував. Ви все одно за селюка вийшли заміж. Та ще й...

— Ну, ну, доказуйте.

— За такого... мармулуватого. Інна засміялася.

— Мармулуватого, але впертого. Я, як тепер кажуть, одразу поклала на нього око: цей проб'ється.

— І не помилилися?

— Не помилилася.

— А чому ж тоді...

Іппа раптом зупинилася.

— Одну хвилиночку. Мені треба зайти в ювелірний магазин.

Вона постукотіла каблучками по сходах. Я постояв і зайшов слідом за нею. Знічев'я розглядався по магазину. Ювелірні магазини мене ніколи не приваблювали. Та й всі інші теж. То мука суботнього дня возити Любу по крамницях. Я набираю газет, журналів і, поки Люба бігає від прилавка до прилавка, встигаю прочитати їх усі. Інна розмовляла з продавщицею. Я дивився на візерунчату шафу в стіні за прилавком. Там за склом стояли два персні, один ціною вісім, а другий п'ять тисяч карбованців. Підійшла Інна.

— Купила електронний годинник, а він не йде. Хотіла домовитись, щоб замінили. Якби був продавець, а не продавщиця, може б, і домовилася. Жінці з жінкою завжди важко домовитися.

Те ж саме каже й моя Люба, і в екстремальних ситуаціях посилає мене. Але майже завжди — безрезультатно.

— Хто їх купує, такі каблучки? — спитав я.

Ми вийшли на вулицю.

— Старі професори для молоденьких коханок. А ви б не купили, якби по-справжньому кохали?

— Немає логіки. Старі професори для молоденьких коханок. Справжнє кохання не потребує підкупу. Для нього, зрештою, немає різниці: каблучка на п'ять карбованців чи на п'ять тисяч.

— А самі милувалися діамантами.

— Я на них надивився.

— До?

— В Канаді.

— Ви були в Канаді?

— А що ж тут дивного. Провінція, вона нині... Один мій знайомий голова колгоспу побував у дев'ятнадцяти країнах. Я бачив персні, які коштують більше, ніж оцей будинок.

— Це мій будинок. А ото моє вікно.

— Одне вікно?

— Одно. Адже я живу сама.

Я хотів запитати, чому вона живе сама, й не одважувався. Хотів затримати її й не знав як.

Біля крайнього під'їзду цілувалася парочка. Обоє — напідпитку.

— Я не запрошую вас сьогодні... В мене розгардіяш... Та я й стомилася... Заходьте коли-небудь. Ось моя адреса і телефон. — Вона розщібнула сумочку й дістала візитну карточку.

— Кілька знайомих вже запрошували мепе, щоб заходив "котіи-небудь",— сказав я, тримаючи в руці візитну до карточку, її по збирався заходити до Інни, але мене чомусь образила візитна картка.

Іпна зніяковіла, навіть трохи розгубилася — вона вперше за кілька годин розгубилася, взяла назад візитну карточку, довго шукала щось у сумочці, мабуть, олівець або ручку, й, не знайшовши, відкрутила густо-червону помаду й написала на візитці навкіс: "Заходьте обов'язково". Всміхнулася, махнула рукою і зникла в під'їзді. Я постояв якусь хвилю, пройшов кілька кроків, зупинився. Всі будинки здавалися мені однаковими. Та так воно й було. Я подумав, що сюди вже ніколи не прийду. І ніколи не побачу Інну.

Мені стало чогось шкода. Й не того, що Інна сьогодні не запросила мене до себе. Адже вона написала на візитці губною помадою "заходьте обов'язково". Мабуть, вона написала її покуту за свою холодність, за отой білий клаптик паперу, який вручають на прес-конференціях. Але ж я можу зайти. Мені стало шкода чогось у минулому, й... трошки жаль себе. Спробував розвеселити себе іронією. "Чого тобі ще треба, ти наївся, напився, провів день у товаристві красивих жінок, і одна з них запросила тебе до себе, й тобі мало?" Іронія не допомогла. Я думав про домівку, про рентгенівський знімок, про Едика й розумів, що у мене попереду темна невідомість, що кожної миті мені загрожує шквал, обвал, камінний або селевий потік, який може розчавити мене, як черепашку. Ну, розчавити не за всіх випадків... А пом'яти, відкинути кудись убік на муки й нудно нидіння. А потім я карався сущою дрібницею: я з'їв такий розкішний обід, а мій син сидить на ковбасі та помідорах... Я навіть ікри йому забув узяти. Треба було попросити в Марії шмат індички та кілька картоплин. Я було і подумав... Клята соромливість. Нерозумне селюптію, од якого я ніколи не

одвикну, якого не виб’ю з себе ніякими Ціцеронами, Декартами та Монтенями.

Зазирнув до одного магазину, до другого, але нічого ни знайшов, купив дві начки вафель, морозива іі з тим прийшов у номер. Ні вафель, ні морозива Едик не захотів, а доїв ковбасу та випів чаю із згущиним молоком. Аж по вечорі сказав, що дзвонила мама.

Ми полягали спати, ні я, ні Едик знову довго не спали. Едик двічі ходив до туалету, повертаючись звідти за другим разом, просто з пляшки випив види й присів на стілець. У темряві біліла його постать в голубій майці.

— Ти теж не спиш?

— Не сплю, — сказав я.

— Не любиш готелів?

— Ти спостережливий.

— А мені готелі подобаються.

Я усміхнувся.

— В молодості мені теж подобалися готелі та мандрівки. Подобалося все нове. Я тоді мріяв об'їздити весь Радянський Союз. І побувати в багатьох країнах світу.

— Справді? — чомусь зрадів Едик. Я не бачив у темряві його обличчя, але радість засвітила його голос.— Я теж... хочу побачити увесь світ. І побачу.

— Ти дуже самовпевпепий, сину.

— Розумію... Може щось і статися. Завадить... Але я по сидітиму склавши руки.

— Самі по собі мандрівки — не мета, — обережно сказав я.

— Звичайно, — підтримав Едик. Нас знову повертало на розмову, схожу на ту, яку вели другої ночі на новому місці.

— Справжня мета...— Я несподівано загнувся. Хіба я знав, якою є справжня мета. Звичайно, в загальних рисах знав. Але істишю, глибоко... Цього, мабуть, не знає ніхто. Боявся загальних слів, боявся сентенцій, які набили у всіх оскому. Хоч, може, ці сентенції й справедливі.

— Авжеж, — знову обізвався Едик. — Я тебе розумію... Ти за мене хвилюєшся... Може, паніть подумав, що я поступаю в медичний інститут, аби кудись поступити. В такому випадку я міг би піти до нашого, педагогічного... І навіть не в інституті справа. А в тому, що після нього... Звичайно ж, не таке: отримати двокімнатну квартиру, купити ірпінську стінку, наплодити дітей, вечорами грати в місцевій самодіяльності або працювати дільничним агітатором. На свято — два кілограми свинини, а також торт "Вєточка". Раз у два місяці запрошувати гостей — голову колгоспу, директора школи...

Едик говорив і говорив, але я його більше не слухав. Адже я знав і так, що він скаже далі. Сам того пе розуміючи, сип переповідав мое життя. Й розпочав з того моменту... наплодити дітей. Від свого власного народження, інтерпретувавши його таким чином. Отже, я зробив помилку?

Помилку я зробив тільки одну. Коли мріяв про те, що хоч один мій син досягне вершин, яких не досягнув я. Вій прославиться сам, уславить наш рід. І ось тепер я розумів, що все то — дурниці. Що зрештою для батьків

найважливіше, аби діти були справжніми людьми. Я тепер боявся лише одного: той або той зіб'ються з шляху, сплутаються з поганою компанією, стануть п'яницями або хуліганами. Якби котрийсь з них оце зараз став хорошим комбайнером, я не бажав би нічого кращого.

— ...І немає в світі нічого сталого, — проривається з глухої пітьми Едиків голос. — Як казали колись — святого.

— А де воно візьметься, — й далі думаючи своє, кидаю я.

— Бачиш, ти теж поділяєш мою думку.

— ...Де воно візьметься, коли такі думки бродять у твоїй і в інших головах.

Едик знову гарячкове промовляє до мене. А мені у вухах тільки лящить його голос.

— ...Ти мене не слухаєш? — запитав Едик.

— Та щось... хилить на сон.

Едикові голі підошви ляпотіли по паркету ображено.

День одинадцятий

В мені вже бринів ранок, а я все ще борсався в сні, сидів у своєму лікарняному кабінеті після обходу. Щойно когось розпікав, нелегко було перекинутися на розмову з двома лікарями із тубдиспансеру, які прийшли за порадою. Не приховаю, мені приємно, що до мене йдуть радитися лікарі з інших лікарень. Лікар я, мабуть, не найвищого штибу, не першої руки, але хоч я не старий, проте належу до того викопного племені, представників якого майже не залишилося на планеті.

Принаймні в нашому краї їх дуже мало. Нині вік вузької спеціалізації, новації, експериментів, а я експериментів не люблю і знаю не тільки свою підшлункову чи ліве вухо, а потроху знаю все, всю людину, всі її болячки. Ще в нашій області залишився один хірург, який оперує майже все, та один невропатолог, якого виїдають за всезнайство і не можуть виїсти колеги. Так, у нашій клініці чимало кращих за мене спеціалістів по окремих профілях, навіть у тій же терапії, але я їм не заздрю і перед ними не торопію.

А ще я вмію виступити на нараді, скласти довідку, прочитати лекцію, ось, мабуть, через це — й головний. Я щойно розпочав розмову з колегами, як до кабінету вбігла старша сестра й сказала, що хворому Бабієнкові різко погіршало. Я не міг у таке повірити, адже щойно повернувся з обходу, бачив усіх хворих, та й погіршення в основному трапляються після вихідних та свят, а сьогодні середа...

З тими неприємними думками та клопотами й прокинувся.

Потинявшись кілька хвилин по кімнаті, здерши з себе рештки сну, вирішив сходити на базар; зібрав кульки, вкинув їх у сумку, сказав Едикові, що буду години за півтори, й спустився униз сходами. За два будинки від готелю зупинився: продавали ковбасу, її продають надвечір, після роботи, та й то не кожного дня, а це чомусь продавали вранці.

Чекати довелося довго, я вже шкодував, що приліпився в кінці цього хвоста, але й піти без ковбаси вже не вистачало мужності. Як кажуть, гидко їсти, жалко кинуть. Тут уже мене полишило відчуття власної волі — діяла психологія черги. Психологія черги особлива, вона не схожа ні на яку іншу.

Черга — це мовби один організм, але до певної міри й до певного часу, а далі він починає смикатися епілептичне, розривається на частини, хоч знову ж за якимись своїми законами. Ковбаси зосталося мало, й позад мене спалахнули голоси: "Давайте по півкілограма, не більше!" З

голови черги невдоволено пробубоніло: "Чого це по півкілограма? Беру, скільки треба. Не спекулюватиму ж нею".— "А хто тебе знає", — з хвоста.

З лівого боку підходять ті, хто має право купувати поза чергою: інваліди, учасники війни. Спочатку на них поглядали не зовсім приязно, а все ж терпляче. Але закінчується ковбаса, уривається й терпіння. "У них е свої магазини!", "Жінки вилежуються, а цих посилають!", "Та й багато ж їх залишилося..." — хтось прикушує язика, засоромлюється. Черга стискається, намагається перегородити підхід з лівого боку, черга гойдається, нервується. І я відчуваю, що иже теж мовби зрісся з нею, і по мені передаються з голови у хвіст усі вібрації й хвилювання. Особливе нервування охоплює біля самого прилавка. А що, як по вистачить? Та, зрештою, не вмер же я досі без неї, не вмру й далі. Нарешті подаю гроші, купляю також десять пляшок мінеральної води, вертаюся до свого номера. Смикнув двері, але вони не відчинилися. Смикнув дужче, постукав кулаком. Ніякої відповіді. Я пам'ятаю, що не відпускав заскочку, а Едикові взагалі байдуже, замкнені двері чи не замкнені. Може, защімкпулися самі, а Едик заснув і не чує? Постукав дужче, прислухався — тихо. "А може, він кудись вийшов?" Я лппіив сумку під дверима й пішов до чергової. Вона відчинила шухляду столика.

— Ключа немає.

Вернувся до дверей і злякано почав гатити двома кулаками.

— Зараз, іду, — пролунало десь у кімнаті. Клацнув замок, дворі розчинилися, й повз мене шаспула червона, розпатлана Ліза. "Лисавета".

— Вона прибирала у ванні, а я дивився телевізор. Екран телевізора справді миготів, але телевізор ще не нагрівся, програма з'явилася тільки за кілька секунд. "Доброго ранку, — привітала мене дикторка. — Починаємо програму "Здоров'я". Едик стояв зніяковілий, але не вельми, а я розгубився вкрай. Я для чогось потяг пляшки до спальні, а тоді вернувся назад і почав виставляти їх біля холодильника, не збоку, а

перед дверцятами, й потім не міг їх відчинити. У сорок сім років ми знаємо про інтимне життя майже все. Знаємо, розуміємо потреби естетичні й фізіологічні, й однак все те в повсякденному житті закрито від нас чистим запиналом, ми не піднімаємо його щогодини, щодня, бо тоді само життя втратить святість і смак. Пам'ятаю, як одружився мій старший син, і привів у квартиру невістку, й вони жили в одній кімнаті, а я з дружиною — в іншій, і наші ліжка стояли біля однієї й тієї ж стіни з різних боків, і я першого ж вечора пересунув ліжко до іншої стіни, й чогось мені було мовби ніяково, а потім звик, і ніякісінької незручності не почував. То — природне, то — життя.

А тут мене мовби щось приголомшило, пригнітило, скрутило важкою гужінкою серце. "Швидко ж він облагодив цю справу". Але не в цьому річ. Зараз — всо робиться швидко. Проте... в такий час... здачі вступних екзаменів. У готелі... І навіть не в цьому сіль. А в тому, що це — Едик. Адже він такий... ніяковий, цнотливий. Такий розумний і розважливий. Й щовечора розмовляє по телефону з Катею: "Заєць... кізочка... дорога". І все це — в сімнадцять з половиною років. А ти, а ти в сімнадцять з половиною не гриз уночі під собою дошки?.. Не задихався, прокинувшись, з жаги? Не був готошій продати душу за те, щоб провести ніч з якоюсь потіпахою?

Так, і гриз, і прокидався, й був готовий продати. Та не продав. Хоч і траплялася це одна пагода. Колись у трамваї притиснулася в кутку гарячим тілом ще молода й гарна жінка, тільки п'яна, й рот їй мовби повело убік — розвезла фарбу, й дихала горілчаним духом в обличчя: "Ходімо зі мною, хлопчику. Ходімо зі мною, студентику". Й тремтів, немов у лихоманці, й серце стукотіло, аж цо почула п'яна молодиця. "Ой, як у тебе стукотить серденько. Бідне. Тоді, може, не треба".

То були інші часи, — шукаю я якогось оправдання. Тоді ми всі були однакові. Тоді наші дівчата були нам тільки товаришами або коханими, о, якщо двое закохувалися, то кохання оберігав увесь курс. На того, хто покинув, дивилися як на здрайцю, як на підляка. Їх навіть проробляли на комсомольських зборах. Хоч це, звичайно, дурниця. Я подумав, що,

мабуть, призвідця в цій справі не Едик, а Ліза. У неї відверто розбещені очі, вона просто пасла. ними Едика. Ну, звичайно ж, Ліза прийшла сама. Але й це не заспокоювало мене. Я чомусь боявся залишитися з Едиком на самоті. Я й не залишився до самого вечора. Цьому сприяло те, що коли я повернувся із базару та підійшов до чергового адміністратора, щоб заплатити за проживання, вона мені сказала, що ми повинні вибратися з номера. Спочатку я навіть подумав, що це пов'язано із Едиком та Лізою, але адміністраторка додала: номер заброньовано по завтрашнє число, зараз літо, туристичний сезон, і готель займе велика група іноземних туристів. Мені цей готель настирився до печінок, я був би радий його покинути, особливо після того, що сталося дві години тому, але де жити далі. Я розгубився. Номер мені вибив Аркадій Васильович. Може, звернутися до нього? Очевидно, він має зв'язки, не дарма ж відхопив номер у такому готелі.

Але не хотілося мені звертатися до Аркадія Васильовича. Вже й так зобов'язаний йому по зав'язку.

В повній безнадії я кинувся по готелях. Не чекати ж наступного ранку, коли наші чемодани винесуть па вулицю. Вільних місць не було ніде. Я знав, що люди якось влаштовуються, вкладають у паспорт пару червоненьких й нодають адміністраторові. Але я не вмію. Одначе, виявляється, в цьому світі є що співчутливі люди. В готелі на тій же Русанівці я сказав адміністраторці, що я — лікар, приїхав із Сумщини з сином і нам немає де мешкати, й вона, повагавшись, взяла наші паспорти.

Едик, звичайно, вважав, що я поміняв місце проживання у зв'язку з ранковою пригодою, а я йому нічого не пояснював. Віп ішов попереду, нагнувши голову, й насвистував якийсь не зовсім веселий, але й не зовсім сумпий, мені здалося — глузливий — мотивчик. Кожен ніс по одному чемодану. По своєму.

Кімнатка виявилася маленькою, без холодильника і телевізора, й виходила на південь, але я був задоволений. З кімнати було видно дорогу

на Бориспіль — на мою Сумщину, й обвідний канал, на якому іноді вмикали фонтани. Могутні струмені води били високо вгору, їх зносило вітром, і сонячної пори над каналом вставало кільканадцять райдуг.

Кільканадцять райдуг... і жодної — моєї.

День дванадцятий

Я сказав Едикові, що чекатиму на нього не тут, на лавочці в палісаднику, а по той бік дороги, в парку. Там прохолодніше й затишніше. Але до "своєї" лавочки підійшов. Там сидів Олексій Дігтяр. Він не гортав, як минулого разу, гарячкове підручника, а щось стругав маленьким ножиком з перламутровою колодочкою. Я зрозумів, що він це робить, аби не нервуватися.

— То як ваші справи? — запитав, сідаючи поряд.

— Вісім.

— Зрозуміло. А що ж це ви стружете?

— Лісовичка.

Віп показав маленького смішного чоловічка, з великим носом і одвислою нижньою губою. Чоловічок мені сподобався.

— Вдатний, — щиро сказав я.— Може, у вас талант?

— Який там талант. У нас всі хлопці на тракторному стані бавляться. Механіки і трактористи. Сторож у нас — колишній лісник, па цьому ділі сколупнувся. Якось пішло на суперечку. Ну й — розохотилися. Наш стан — під лісом. Хлопці з усіх пнів і дерев настругали всіляких потвор... Увечері аж страшно дивитися. Бригадир хотів позрубувати, але голова не

дав: нехай, каже, краще дерево портять, аніж горілку цмулять. Ну, цмулять хлопці й горілку...— Олексій підвів чубату голову. — Туди, в художній, поступити важко. Та й не тягне мене. Хочу стати лікарем. І стану. Свого доб'юся.— Він заховав ножа й підвівся.— Піду подивлюся, як дівчата трусяться. Мені іноді їх аж шкода. А вам справді ця штукенція сподобалася?

— Сподобалася.

— Тоді візьміть.

— Дякую. Ні пуху...

— К чорту...

Олексій похилитав до інституту. А я ще раз глянув на кумедного чоловічка, сховав його до кишені й побрів без мети. Обійшов Пушкіпський парк, пройшов повз кіностудію, де працював наш майже земляк, Довженко, він — із Сосниці, це по той бік Десни, а наше місто по цей бік, випив у гастрономі томатного соку, постояв біля танка, що навічно вмерз у гранітний постамент біля станції метро. Сказав "навічно", й хочу в це вірити... Хочу вірити, що йому не доведеться сповзати із постаменту... Я був зовсім малий і не пам'ятаю, як вповзали до нашого села хрестаті танки, я пам'ятаю два танки, які загрузли у багнюці ляхівських боліт. Вони там стояли довго. Вже через п'ять років в одному вбило хлопця з нашої школи — Климчукового Кольку, відкручував якусь гайку, могутня пружина зірвала різьбу й знесла Кольці півчерепа.

На Брест-Литовському проспекті, навпроти бані, загородила перехожим своїми вагами дорогу товста тітуся в білому халаті. Скільки цих вагів у місті! Стаю на ваги.

— О, такий стрункий мужчина. Сімдесят п'ять. Навіть без ста грамів, — тарабанить тітуся.

Чорний кігтик впивається ще глибше. Там вже проступила кров. Ні, вирішую твердо, більше ніяких зважувань. Принаймні до кінця екзаменів. Ці слова пролупали обіцянкою. А обіцянки я викопую.

Повертаю в густий, темний, як ліс, парк політехнічного інституту. Повз мене швидко проходить високий сивий чоловік, його погляд спрямований кудись уперед, він нікого но бачить, а бачить щось лнчпо й втікає від нього. Цей вираз на людському обличчі мені знайомий — чоловік переніс інфаркт, йому потрібно багато гуляти на повітрі. Мимоволі зважую свій і його баланс на цьому світі. Поспішливо затираю обидва.

На широкому пенькові примостилася парочка. Голова дівчини схована на грудях у хлопця, довгі хлопчачі патли накрили обоє облич. Цілуються. Вони не дивляться на людей, і люди намагаються не дивитися на них. Двоє дівчат сидять на одному кінці лавочки, курять сигарети. Ці теж не дивляться на людей. Алеями парку молоденькі мами возять у колясках малят, на лавочках сидять вступники політехнічного інституту й затято вигризають з підручників важкі теореми та формули. Вже їхній вигляд навіває смуток. Я побрів далі. Й нарешті знайшов чим задурити собі голову. За крайнім корпусом інституту грали в скраклі якісь дядьки. Здоровенні дядьки, трохи молодші за мене, ціляли важкими, обкованими залізом, палицями в "кулеметне гніздо", в "літак", "ковбасу". Виявляється, то відбувалися республіканські змагання з цього виду спорту. Щоправда, особливого захоплення в мене ті змагання не викликали, кожен дядько однією палицею змітав з блискучого листка жерсті всю фігуру. Так добрий косар змітає з пательні смажену ковбасу. Спортсмени й були схожі на косарів, тільки ті жилавіші, худіші й смаглявіші.

Ми колись теж грали в скраклі. Й наша гра була значно цікавіша. Наші фігури не стояли на пательні, попаде якась скракля в ямку, й спробуй її звідти виколупати. Вибивши хоч одну скраклю, ми підходили на половину відстані вперед.

А дядьки змітали з тієї самої відстані за один раз всі п'ять цурупалків.

Коли я вернувся на край парку, Едик уже чекав мене там. Він підняв над головою п'ятірню й стиснув її в кулак. Я зрозумів: цей жест — мужній і строгий, мав нас примирити. Але нам нічого миритися. Ми не сварилися.

Я втомлено сів на лавочку. Не знаю, що мене втомило, але почував утому смертельну. Може, це мене зморила спека? Чи хвилювання за готель? Справжньої радості від Едикової п'ятірки немає.

— Я відповів на всі запитання. І на додаткові теж, — каже Едик, даючи цим зрозуміти, що його п'ятірка заслужена.

В цю мить я помічаю по той бік дороги схожу на циркуль постать. Вона якась розтріпана, розхитана, розгвинчена, хилитається на одному місці, наче не знає, куди їй іти. Едик помічає мій напружений погляд, обертається.

— З нашої групи чудик. "Поступлю... Я вже втретє... Знаю всі секрети. І мене знають". Бігав до декана... Трояк. Може змотувати удочки.

Лісовичок, якого я міцно стиснув у кишені, хруснув. Я подивився на Едика, й він сполотнів. Закусив нижню губу, відвернувся.

Олексій Дігтяр стояв посеред дорогії, машини гальмували й об'їжджали його. Ось він ступив що крок, побачив нас, і враз його обличчя набрало осмисленого вигляду, губи йому пересмикнулися, й він вже певніше ступив уперед, перейшов дорогу. Але до нас не підійшов, повернув праворуч.

За всю дорогу до готелю ми з Едиком не обмовилися жодним словом.

В готелі, де ми жили раніше, ресторан обслуговував тільки іноземців, а тут, на новому місці, харч давали всім, і я повів Едяка обідати. Все-таки

йому потрібно поїсти гарячої страви. Цього разу Едик не опирався, сумирно та покірно чвалав за мною. Вільних столиків у ресторані не було. Ми довгенько тупцяли в проході, а потім Едик легенько смикнув мене за рукав.

— Отам.

Я побачив, що з-за столика подає нам рукою знаки якась дівчина. Здивувався й пішов за Едиком. Ми сіли за столик. Навпроти нас сиділи дівчина і літня жінка. Певно, мати дівчини. Обидві були страшенно схожі між собою. Худі, довговиді, таранкуваті і якісь злинялі чи виморені. В старшої ще й зморшки біля очей та на шиї, які вона прикривала білою газовою косинкою. Вигляду злинялості, вимученості додавало що й волосся — ріденьке, світле-жовте.

— Елла. З шостої групи, — відрекомендував дівчину Едик.

— А це моя мама, — обняла за плечі жіпку дівчина.

— Галина Михайлівна, — вимучено всміхнулася та.

— А ви як тут опинилися? — запитала Едика Елла.

— Переїхали.

— Витурили нас звідти, — уточнив я.

— І в якому номері живете? — допитувалася Елла. — Ми тут з самого початку. Обридло — страх.

— Там ще гірше, — сказав я. — Швендяють іноземці. В ресторан не пускають. І дуже дорого.

Едик та Елла заговорили про екзамени. В Елли — п'ятірка і четвірка, на факультет, куди вона поступає, складати математику не потрібно. Отже, поки що у ніх з Едиком приблизно рівні шанси.

— Кажуть, що в медичному інституті ведучим предметом вважають хімію? — чи то запитала, чи ствердила Галина Михайлівна.

— Мамо! — докірливо вигукнула Елла. Вона вважала, що мати повелася нетактовно, адже якщо хтось набере рівну з Еллою кількість балів, то Елла матиме перед ним перевагу.

Обід тягнувся довго, втомлено й нудно. Ми всі вже добряче потомилися. Говорили про тутешні, київські, ціни, про готельні порядки, про абітурієнтські справи. Оте непорозуміння з провідним предметом було поміж Еллою та її матір'ю єдиним. Я помітив, що вони дивно гармоніювали між собою, вони мовби доповнювали одна одну — в розмовах, смаках, звичках. Вони навіть посміхалися однаково — широко — очима, і ледь-ледь — вустами.

Відтоді я щодня бачив їх, вони ходили, обнявшись, як дві подружки, й, очевидно, були двома подружками. Я по заздрив Галині Михайлівні — надто вже безколірна, надто малоприваблива була з вигляду її дочка, але кожного разу, коли я дивився на них, мені тепліло в грудях. Зі мною вони віталися і розмовляли ввічливо, приязно, привітно.

Після обіду ми відпочивали, Едик — на ліжку, я — в кріслі. Я просто не звик відпочивати вдень лежачи. На ліжку я можу заснути й тоді не спатиму всю піч. Сама по собі зав'язалася розмова про майбутній твір з української літератури. Колись ми всі складали два екзамени — з української і з російської літератур. Тепер — на вибір. Виходить можна й не знати рідної мови. Кому це потрібно? Що за цим стоїть? Не знаю.

— Я писатиму на вільну тему, — сказав Едик.

— Краще писати про щось конкретне. Якщо, звичайно, знаєш матеріал. А ти знаєш. Прочитав усю класику, яка по програмі, й просто багато читав. Нащо тобі вільна тема? Там можна розтектися мислію по дереву. До речі, само по мислію, а мисію. Я нещодавно читав у якогось вченого, що мислію — помилка. Та й як можна розтектися мислю по дереву? А мисія — це вивірка, білка, яка літає по гілках дерева. Отак і ти розлетишся. Пурх туди, пурх сюди.

— На вільну тему, якщо правильно написати... Тобто ідейно... Ну, густо ідейно, то вони побояться чіплятися.

—Ідейно, ідейно...— мимрю я. — Ідея сама повипііа тексти з серця й диктувати слова. Ідея, вона... Вона здобільшого ходила у порваних штанях. Принаймні з них починалася. А твої джинси коштують сто двадцять. Зароби на них сам.

— Е, батьку, старорежимні в тебе думки. Китайські.

— Мабуть, я не так висловився. Визнаю. — Я витер піт на обличчі. — Душно, одчини й другу половинку вікна.

В кімнаті справді стояла задуха. Пряжило сонце. Пронизувало промінням кімнатку, а зашторити вікно не можна — задуха ще більша. Мабуть, ліпше вийти до каналу та посидіти на лавочці.

— Серед вільних тем обов'язково буде щось або про Батьківщину, або про Перемогу, або про працю, — розмірковує Едик. — Треба зробити один зачин і завчити його. Щоб підійшов до будь-якої теми. Щось таке: "Прапори епохи майорять над нашими головами..."

— "Прапори епохи" — погано.

— Ну, знаєш...

— Висміяв уже таке в п'єсі Корнійчук — "барабани епохи".

— Ну, тоді так: "Як сяйно зорі, що опромінював своїм промінням планету...".

"Здорово, шибеник, в'яже, я так но зумів би. Хоч не вео в тім в'язаппі й до ладу". І вголос:

— "Опромінює планету" — не годиться. Та ще й "опромінює променями".

— Та це ж я так, для прикладу, — ображається Едик. — Спочатку треба скласти, а тоді відредагувати, шліфувати. А найкраще — дістати якийсь журнал або стару газету, святковий помер. Там є отакі статті.

Признатися, я таких статей не читаю. І шукати журнали та газети, в яких вони надруковані, не збираюся.

Я встаю з крісла, одягаю піджак.

— Відпочивай, — кажу, — а я піду прогуляюся.

— Тату, — зупиняє мене Едик. — Треба було б подзвонити...

— Кому? — дивуюся я.

— Мамі... і всім іншим... Тим дядькам, які приходили... Ми ж поміняли готель. Квіти, якщо їх по політати...

— Мамі подзвоню увечері. А дядьки... Якщо їм потрібно, знайдуть нас самі.

На вулиці пряжить сонце, і в моїй душі теж, як у порожній пустелі. Вітер і сухий пісок, і навіть немає марева.

Увечері я дзвоню з номера додому. Навдивовижу Люба бере трубку.

— Ми поміняли готель, — кажу я. — Запиши номер телефону. Записала? З тобою хоче говорити Едик, — і передав йому трубку.

— Здрастуй, мам...— Едик розгубився. — У нас все гаразд. Дві четвірки й п'ятірка. Але це добре, я знаю по групі... Батько мене годує... Через два дні українська письмова. Так, так! О'кей!

Тепер у нас одна кімната, винести матрац нікуди. Я лягаю на лівий бік, обличчям до стінки, міцно стискую зуби. Десь я читав: якщо міцно стиснути зуби, а ще краще — затиснути зубами сірник — не будеш хропіти.

Обійдемось без сірника. А якщо й захроплю — невелика біда.

День тринадцятий

Снідати пішли в ресторан. З'їли по яєчні, по порції налисників і випили по каві. Налисники були смачні, виявляється, й на терені громадського харчування можна спекти не гірші, ніж удома, млинці та загорнути в них сир.

По сніданкові Едик виписує з книжечок — я навіть не знав, що він їх узяв з собою, — віршовані цитати.

— Треба з якогось такого поета... маловідомого, але хорошого: щоб здивувати їх.

"Якби я був деканом, — зненацька подумалось, — і знав оцього хлопця отак, як знаю зараз, зроду не прийняв би його до вузу". Я злякався власної думки. Деканом... Легко сказати... Але я не декан, а батько. Крім того, він поступає не на філологію, а на медицину, — спробував підкорегувати себе, але одразу ж збився з орієнтиру, інша думка заступила цю. Філологія мав справу з душами мертвими, примарними, вигаданими, ними можна крутити, як циган сонцем. А медицина... Там — жива людина... Жива людина на лікарняному ліжку. Ні, у філології також не мертві душі. Там — учні. Діти. Я притьма втік від цих думок:

— Треба повторити те, що ви вчили за програмою.

Едик посміхається. Я не розберу, посміхається схвально чи іронічно. Його посмішка мені не подобається все дужче й дужче. Якась вона... неначе наклеєна на губи. Неначе він знає щось таке, чого не знаю я.

Едик записував і півголосом бубонів якісь вірші. Я прибрав у номері й рішуче виклав на стіл підручники та хрестоматії. Едик невдоволепо відсунув убік збірники. До кімнати несміливо почали заходити гості. Прийшов Чіпка і похмуро став біля порога, пришили покалічений Андрій Волик та Маланка з вузликом у руці, брати Бесараби сіли просто на підлогу й почали карбувати людські кривди, всі вони не знали, чиї гості — мої чи Едикові, — й трималися дещо насторожено, скуто. Неначе не туди потрапили, неначе не було їм тут місця. Але потроху обсвійчилися, розговорилися, адже були знайомі між собою — жили на одній книжковій площі — і вже не дивувалися, коли Гудзя порівнювали з Чіпкою, а Гафійку з Нимидорою.

Годині о шостій пролупав телефонний дзвінок. Я не помилився: Аркадій Васильович сам розшукав нас.

— Так чого це ви законспірувалися? — м'яко картав мене. — Я ледве вас знайшов. Обдзвонив усі готелі...

Мені стало соромно, що завдав стільки клопотів цьому хорошому чоловікові.

— Поки переїхали... Збирався подзвонити...

— Що робите? Як настрій?

Про настрій Роговий запитує кожного разу, мабуть, вважає, що в такий спосіб додає оптимізму.

— Штурмуємо. Гриземо.

— Щось у вас голос не штурмовий. Чи заштурмувалися? То ходіть розвійтеся. Я ось теж кінчаю роботу. Я хвилину вагався.

— А де на вас чекати?

— Де? Ну, скажімо, біля пам'ятника Пушкіну. Підїхати на метро вам зручно?

— Зручно.

Я прогулювався попід білими березами, що крилом огорнули пам'ятник великому поетові. Мугикав якісь рядки — здається, з Пушкіна, й поглядав у бік інституту. Голосу в мепо немає, і я мугичу тільки тоді, коли мене ніхто не чує. Тротуаром поспішали перехожі, здебільшого студенти — в цьому кутку Києва чимало інститутів та технікумів. Раптом я побачив важку постать. Заклавши за спину обидві руки, зсутуливши плечі, асфальтовим хідником важко ступав ректор інституту Черкаський. Кроків за двадцять позаду йшов Роговий. Очевидно, він побачив Черкаського. Я повернувся спиною до тротуару. Я не хотів зустрічатися з Черкаським. І вже зовсім потерпав, аби він не побачив мене з Роговим. Хііилип п'ять споглядав струпні берізки, а коли оглянувся, Черкаського вже не було. Біля пам'ятника неквапливо роззирався Роговий.

Ми привіталися з ним і мовчки пішли до метро. Коли б це був хтось інший, я, мабуть, збожеволів би від ніяковості, від одієї мовчанки, але з Аркадієм Васильовичем можна мовчати. Ескалатори везли нас упиз, назустріч пливли білі, сірі, коричневі плями облич, безліч облич — радісних, стомлених, схвильованії х, заклопотаних, вони мовби й не мали до мене ніякого стосунку, а все ж вибивали десь там у моїй свідомості непомітні ямочки.

Я звик у лікарні до великої кількості облич, але вони не впливають на мене таким чином, то — пацієнти, моя увага зосереджена на одному — на їхніх хворобах, на їхньому самопочутті, й вирази їхніх очей, колір їхніх облич я сприймаю тільки з цього боку. А тут, пробі, незмога запам'ятати обличчя навіть справжніх красунь. Колись у селі я знав кілька красунь, то були горді й неприступні дівчата, а тут їх безліч, мені здасться, вони девальвують красу самою своєю кількістю. І якоюсь мірою девальвується все інше — любов, ненависть, падія, адже все це — в колі людських ідей, коли б воно акумулювалося в нас від усього цього тлуму, ми всі або поставали б суперменами, або збайдужіли до краю. Але не стається ні того, пі іншого. А може, потроху й стається. Хіба ми не байдужіємо в такому ось натовпі?

Я сказав про це Аркадієві Васильовичу. Він усміхнувся.

— Ви просто втомилися. Вас втомило велике місто, спека, екзамени.

— Мене взагалі втомило життя, — зненацька сказав я й здивувався. Адже, по-перше, це неправда, а по-друге, чого розкриваю душу цьому чоловікові? Може, через те, що вій такий спокійний і нелукавий? Сильний чоловік, якому дуже важко живеться. Неймовірно важко. Я — лікар, і можу уявити, що значить мати таку хвору дружину й двоє дітей. Мабуть, йому хтось допомагає по господарству, але моральний вантаж тисне на нього день і ніч.

— Тоді поміняйте життя, — зненацька сказав Роговий.

— Поміняти життя? А хіба це можливо? Це ж — поміняти себе.

— Є люди, які міняють. Саме так — починають жити інакше. Я не знаю, чи міняються вони самі.

— Але до цього призводять якісь великі катаклізми в їхньому житті.

— Очевидно. Розчарування. Смерть. Проте буває: "Та доки я житиму отаким пентюхом".

— То йому тільки здається, що він поміняв життя. Він лишився таким самим, як був.

— Можливо.

— Є люди, які увесь вік судяться я і світом, б, які все життя кудись відчайдушне дряпаються. Вони й далі будуть судитися з ним, тільки тихенько. Є в мене один знайомий... У принципі — непоганий чоловік. То він мені нещодавно зізнався: од першого дня прагнув у інституті посісти місце завідуючого лабораторією. Домагався все життя. Перепрацьовував. Переймав на себе безліч громадської роботи. І ось — став. Через рік — на пенсію. "А я, — каже він, — і в кіно не сходив".

Ми підійшли до будинку, в якому жив Аркадій Васильович.

— Зайдемо до мене, — запропонував він.

Я хотів відмовитися, а потім подумав, що, можливо, Роговий запрошує мене, щоб трохи погамувати, приглушити самотність, й погодився.

— Гаразд, тільки я...

Він зрозумів, м'яко взяв мене під руку.

— В мене є.

Я це бачив усієї квартири Аркадія Васильовича, але вітальня, куди він мене завів, була розкішна. Велика, напівкругла, вона виходила двома вікнами і круглим заскленим балконом у нешироκий двір, за яким зеленів садок. Од цвору садок був відгороджений дротяною стіною.

Аркадій Васильович розчинив вікно. Знизу сюди долітали важкі удари, схожі на рушничні постріли.

— Ну ось... Єсть же штанга... А вони однаково — під вікнами, — поморщився Роговий, але особливого роздратування на його обличчі я не побачив. Либонь, його зауваження більшою мірою мало приблизно таке значення: заважають гостеві.

Я поглянув униз. Двоє товстунів у спортивних формах — чоловік та жінка, вибивали палицями килим, що висів на дротяній огорожі. А праворуч, зовсім недалеко, справді червоніла труба для вибивання килимів.

— Посидьте, а я трохи поворожу на кухні, — сказав Аркадій Васильович. — Увімкнути телевізор?

— Не треба. Може, я вам допоможу?

— Е ні, ви — гість. Та й я гарний кулінар, повірте, це не хвастощі. Просто... навчився. Ну... тоді подивіться мою мізерію, — показав рукою на старі цейсівські шафи з книжками й пішов.

Всі інші меблі в кімнаті теж були старі, не старовинні, а просто старі, тільки письмовий стіл великий і справді старовинний, антикварний. На столі у маленькій вазочці стояла дубова гілочка з прив'ялим листям і тугими вузликами зелених жолудів. Я сів у крісло біля столу, на якому лежали якісь книжки та газети. Узяв одну книжку, другу, але то були

методичні посібники, і я поклав їх на місце. З ножем і цибулиною в руках зайшов господар.

— Скиньте піджак і галстук, — порадив він. — Розслабтеся, відпочивайте. ЛАя приготую салат і підсмажу біфштекси. Не з кулінарії, готував сам, лежать у холодильнику.

Я послухався поради Аркадія Васильовича, зняв піджак, галстук, ризстібігув комір сорочки й справді мовби скинув з плечей мішок у кілька пудів. Я підкорявся Роговому, й мені ставало легко, хоч щось і опиралося в мені, я весь час з тім кудись ішов, посувався до якогось фатального рубежу, якоїсь трпвожпої грапі. Це було дивовижно, хтось може сказати, що так мені здається тепер, іноді і я думаю так само, але часом напливають хвилини — ми всі знаємо такі хвилини, коли мовби провалюємося в своє минуле, пропалюємося і розчиняємося там до решти, і всі тодішні відчуття спалахують у нас, ми вириваємо їх звідти, вони згоряють, як іскри, проте залишається слід, і по ньому ми знову й знову відновлюємо своє минуле — все було саме так.

Я підійшов до крайньої шафи, побіг поглядом по корінцях книжок. Словник Брокгауза-Євфрона, шість старих томів історії, дореволюційне видання Арістотеля, альбоми. Хотів перейти до іншої шафи, але зацікавився альбомами. Мені захотілося подивитися на сім'ю Аркадія Васильовича, на дружину та дітей, особливо на дружину. Я взяв обидва альбоми, сів у крісло й поклав їх собі на коліна. Певна річ, Аркадій Васильович не розсердиться, що я гортаю альбоми, він сам запросив мене подлубатися в шафах.

В альбомах панував хаос. Фотографії не були поприкріплювані, лежали пачками, старі й нові, і годі було добрати якогось ладу. Кілька зовсім старих фото, проте не пожовклих, були тоді хороші майстри: хлопець у фірмонному кашкеті якогось училища чи школи, солдат при шаблі — мабуть, дід Рогового, а може, й не дід, а далекий родич, чи й зовсім випадковий чоловік, знову той-таки солдат у військовій формі, але без погонів і кашкета. Я перевернув фото, зворотний бік списаний

дрібним почерком, хімічним олівцем, деякі слова порозпливалися, стерлися цілі рядки, але внизу можна було прочитати: "...а ще пришліть ворочок пшона і сухарів з півпуда, бо тут... (кілька слів зітерлося) хазяїна чотири корови, а молока но дає". В кінці — на кілька рядків поклонів. Очевидно, фото — з полону, австрійського чи німецького. Далі лежали трохи новіші фотокартки, чоловік двадцять дядьків і тіток біля облупленої стіни хати, попереду паруиок з квіткою па кашкеті та дівка у вінку, ще фотографії дядьків і тіток. Гамазей, машини, до кабіни прибитий прапор, у кузові — мішки, на мішках — троє дядьків везуть здавати перший хліб.

Я взяв другий альбом. І одразу натрапив на те, що шукав: фотографія всієї родини Аркадія Васильовича: вій, дружина, дочка і син. Розташувалася родина на старовинний кшталт, фотографувалися десь в ателье: два стільці з топкими гнутими спинками, на них у трохи неприродних позах сидять Аркадій Васильович та його дружина, дівчинка сидить у матері на колінах, хлопчик (старшенький, років десяти) стоїть біля батька. Обличчя дружини— невиразне, камінне, та й у дітей теж личка повитягувалися, очі широко повідкривані; я уявив сцену, яка передувала фотографуванню, і сумовито усміхнувся. Дітям мили вуха, їх одягали в чисту одіж, наставляли, щоб поводилися зразково. Мабуть, фото забажали батьки Аркадія Васильовича або його дружини, насамперед фото внуків, а ті чварували, і їх або побили, або на них дуже нагримали. Я перегорнув кілька порожніх сторінок і натранив па цілу пачку фотографій недавніх, кількарічної давності, й то — лише самого Аркадія Васильовича. Роговий в аудиторії, в президії якогось засідання, на риболовлі — тримає в руках спінінг (тримає невміло), групове фото, зроблене на якомусь курорті — пальми і великі білі квітки, ще одне групове фото.

Я вже перекинув його, та рантом щось майнуло перед моїми очима. Й щось сторожко напружилося в мені, так буває, коли за вікном трамвая чи автобуса промайне знайоме обличчя, промайне й зникне, а в пам'яті щось затримається, і не можна з певністю сказати, знаєш ти того чоловіка чи обізнався. Я зіюву відкрив фото. Волика група курортників

біля клумби-фонтана — стояв на одній нозі камінний лелека, в нього з дзьоба текла вода, а довкола росли кактуси та якісь квіти. Курортників багато: дна ряди сиділо й три стояло. Очевидно, це було звичне місце для фотографувань, інакше де б вони взяли підставки-лавочки. На другій лавочці в центрі сиділа Люба, а біля неї сидів... Аркадій Васильович. Я відчув, як у мене мовби задерев'яніло серце, а потім там щось розірвалося, й утворилася порожнеча, в яку падало щось крихке й холодне. Я не міг опам'ятатися, не міг нічого втямити, щось у мені зробило все це за мене: припущення, обрахунки, висновки. А вжо в наступну мить я збагнув усе чітко, послідовно й страшно. Здавалося, нічого особливого не сталося — звичайно курортне фото, мало туди з'їжджасться людей, мало хто й біля кого сів чи став на фотографувапня. Курорт наш, медичних працівників, Люба і Роговий брали путівки кожне окремо. Але ж Люба мені не сказала, що познайомилася з Аркадієм Васильовичем на курорті, вона вигадала, буцім познайомилася з ним у своєї подруги, що Роговий — двоюрідний брат тієї подруги. Несосвітенна дурниця, в яку я повірив. І жодного подібного фото у нас вдома немає. Я пам'ятаю всі Любині фотографії. Та й — світку: оце б Роговії її клопотався за сина подруги двоюрідної сестри!

Я стиснув кулаки. Нехай будуть прокляті всі курорти і... всі жінки. Ядуча злість, пекучі сльози душили мене. Мені було так гірко, так образливо, що я аж застогнав. Образливо, що зраджений, обдурений, що сиджу ось у цій кімнаті й чекаю, поки Аркадій Васильович засмажить мені в утіху біфштекс. Це було значно гірше, ніж Любине захоплення патлачем-маестро. Там вона сплутала мистецтво з його недолугим жерцем, там я міг боротися, па щось сподіватися, намагатися щось пояснити собі. А тут?

І що ж мені робити тепер? Побігти па кухню, вхопити кухошюго ножа й вгородити йому в спину! Але на таке я не здатний. Та він і не винуватий. Не вдівець і не одружений... А тут підвернулася курортна дамочка. Він ще й так... сумлінно сплачує свій борг. Мене знову затіпало й затрусило. Але думка вже працювала чітко. Я мушу втекти, поки сюди не вернувся Роговий. Я не зможу дивитися йому в очі, не зможу з цим

розмовляти. На акторство в цей момент я не гожий. Розіграється сцена, в якій, можливо, ще й виглядатиму жалюгідно. А як що я можу виглядати?

Я схопив зі спинки крісла піджак та галстук. Добре, що не роззувся. Ступаючи, як злодій, на носки черевиків, вийшов у коридор. З кухні мене не видно, там щось шкварчало, з дверей тяглися сизі пасма диму. "А що, як зараз вигляне?" Замок на дверях був простий, проте, коли я відводив заскочку, віп клацнув. Хряпнув дверима й помчав по сходах. Мені здалося, що в той момент, коли я зачиняв двері, хтось здивовано вигукнув позаду. Я не знав, чи правильно зробив, залишивши на столі розкритий альбом. Мабуть, правильно, адже я не зможу розмовляти з Роговим навіть по телефону.

Я не знав, куди йду. Невідь як опинився в парку над Дніпром. Я хилитався, як п'яний. Мені страшенно боліло в грудях. В голові товклися думки, неначе оскаженілі коні. Тріскалися попруги, рвалося повіддя. Воно було мотузяне. Я то завдавав Любі катівницьких мук — знищував її найвитонченішим способом, то волав до неї, до її совісті, її проклятої совісті, то... сповідався перед дітьми, хотів, щоб вони пожаліли мене. А хто з них може мсие зрозуміти, хто пожаліє? Вовка, Едик? Вовка, можливо, й пожалів би... Я метав блискавиці, а вони поверталися назад і палили моє серце.

Е ні, що все — помста, жалощі? Нічого цього не буде, я і далі носитиму в душі оскаргу та біль... Можливо, довго? Я розжалобився, а потім таки взяв себе в руки: я — лікар, а хто ж іще мусить подавати приклад іншим на цій грішній землі? Вже попідводилися з лав останні парочки, вже міліціонер підозріло поглядав на мене, вже мигнули й погасли ліхтарі, залишилися тільки "діжурні", такі ж одинокі, як і я. Їм горіти всю ніч. А я десь під дванадцяту вернувся в готель, не вмикаючи світла, роздягнувся і впав у ліжко. Я не здивувався, якби зараз почув від Едика: "Що, загуляв, пахан, а ще козирував на мене". Але Едик нічого не сказав, тільки плямкнув губами й натягнув на голову ковдру. Він завжди спить так — натягнувши ковдру на голову.

День чотирнадцятий

Наступного ранку я прокинувся з важкою головою. Я погано спав — не міг заснути ще й тому, що надто дзвеніло у вухах, то вже не був тонкий мелодійний дзвін, то гули розбиті дзвони, гули на пожежу, на ґвалт, на нещастя. Але яке ще нещастя можна мені провіщати? Мені пе хотілося вставати, розмовляти з Едиком, готуватися з ним до екзаменів. Ми читатимемо вірші про високу та щиру любов, про офіру, а я приколихуватиму, неначе хвору дитину, свій розпач і думатиму ту саму думу.

Я сказав Едику, що маю завершити одну лікарняну справу, й пішов. Я тинявся вулицями, я зайшов до музею, але не міг довго затриматися в жодному залі. Все мені було нецікавим, все видавалося неправдивим. І всюди — кохання, кохання, кохання. Наївне, щире, досвідчене, ліниве, таке, що спонукає на подвиги, на жертви, кохання біляве, чорняве, руде — будь ти прокляте! Неначе немає на світі нічого іншого, неначе воно — руде, біле, чорне — не закінчується однаково. Обквецяли ним все — роботу, боротьбу, подвиги, об'єлеїли, обшептали. Якщо любов — дозволено все. Вкрасти, вбити, зрадити, бо то — в ім'я любові! Вона велика, вона свята, в її ім'я можна пожертвувати всім. Гой, станьте вбік, ви, дрібні, куці, нікчемні,— йде кохання. Чоловік убив! Він не винуватий, він покохав. В кіно, в книжках, по радіо — скрізь вона. Кохайтеся, кохайтеся, кохайтеся. Світ ошаленів і рекламує тільки кохання. Як зубну пасту, як цукерки, як модні джинси. Колись жили в ім'я що чогось — самого життя, поступу, дітей. Колись кохання ховали, колись це була таємниця за сімома печатками, а тепер ось воно, дивіться, підглядайте, молоді люди, видивляйтеся із схрону, в щілини, як треба кохатися по справжньому. Надто роздратувала мене одна картина: стоять на якійсь незрозумілій тверді хлопець та дівчина, закохано дивляться одне одному в очі й тримають на своїх руках земну кулю. Ох, яка тонка думка: любов тримає планету! Бачите, яка вона всесильна. Бачите, які вони могутні, боги, та й годі. Боги! А що б з вами було, якби... пу якби вона хоч трохи пригальмувала свої оберти навколо осі? (Кажуть, вона ледь-ледь, на один мікрон пригальмовує, й тоді клімат значною мірою міняється). Або на

Сопці побільшали плями чи зпикли зовсім? Всесильні! Катаєтеся на ній, як діти на каруселі, вчепилися в її золений кожух, ще й виїдаєте його до сірих дірок. Найкраща логепда, яку ви придумали, — про Ікара. Полетів — і булькнув. Всесильні! Вклоніться їй і подумайте, як її зберегти, як її не понищити. Ви нічого цього пе творили й не дали світові нічого, ви тільки перебовтуєте та переліплєте її нічний заміс, і берете, берете, берете та самовихпаляєтеся.

"Ви, ви... — раптом спалахує в мені. — А сам? Чим ти кращій за цих, нещасний егоїсте?.. Ні, я не егоїст. Я — для людой. Для них, для їхнього здоров'я".

Хо-хо, для людей... А не для себе? Хіба ти вколював не для себе? Все — для себе. Ну, ще для сім'ї. Бо вона — твоя. Хотів, щоб любила дружина, щоб слухалися діти, щоб були тиша та спокій. Хіба це не для себе? Й навіть із сином... Оце зараз. Хіба оце все— Роговий, Онищенко, Рая — не для себе? Щоб не гризла Люба, щоб не муляв удома очі син. Спровадити в інститут і — спокій та тиша. От і маєш... спокій. Маєш Аркадія Васильовича.

Я застогнав. "При чому тут це? Те, що сталося, не має жодного стосунку до Едика, до інституту. Зрадила дружина, от і все".

Й знову підступний, злий голос... "А сам... А сам хіба не поїдав очима жінок. А вони ж — всі чужі. Й хіба не ходив з Ларіоновим на іменини до двох мальованих краль? На невинні іменини. А там були тільки дві кралі і Ларіонов. А той бігав помолоділий на двадцять років. І веселий, як дурник. Літав метеликом, пурхав горобчиком, і все нашіптував: "Закохайся, закохайся. Ох, якби ти знав... Світ переміниться... Яке це щастя". І ти трохи не повірші. Ти знав, що не випив його повною чарою, не відчув на всю силу, й підеш з цієї землі, гаразд не знаючи, що це таке. Ти кохав Любу, але так, як кохав би будь-яку гарну жінку, покохав за красу, а не за те, що вона Люба з доброю, глибокою і ніжною душею. Ти увесь вік, сам того не знаючи, чогось шукав. Зізнайся отако під дулом пістолета, наведеного власною рукою, — скажи правду!"

"Просто я сумував за тим. Але я но шукав. І не залицявся тоді на іменинах. Хоч жінка була дуже красива".

"Бо не сподобалася та друга дівка..."

"Не тому, що не сподобалася. Хіба можна закохатися силоміць?".

"Хороше виправдання".

"Яко не є, а тільки..."

Я помітив, що вже давно йду по вулиці. Потроху заспокоювався. Хоч у грудях і далі стояв біль. Щось мовби одвалювалося од душі, живе чи мертве... Й неначе по ній пройшли чобітьми. Може, то тягнеться за чобітьми і одпадає багно? Засохле багно з кров'ю. І водночас я почував, як щось у мені помінялося. Біль лишився, але я вже дивився на все мовби з далекої відстані. Мене вже майжо не хвилювало, поступить чи не поступить мій сип, і я не думав, як поведуся, повернувшись додому. Щось у моїй душі зачерствіло, неначе взялося твердою шкоринкою. Навіть те... найстрашніше не страхало мене. Хоч висіло в голові й далі важкою хмарою. І та хмара день від дня густішала. Мені здавалося, що та хмара — однакова, темна, а насправді було но так, вона вже зробилася ліловочорна. То — колір гангрени. А хто, як не лікар, найкраще знав той колір. Я вирішив більше не перевіряти вагу, але хіба не почував, як провисає на мені одяг? Сьогодні врапці пасок затягнув ще па одну дірочку. Мабуть, я знову розжалоблюю себе? Я лікар і не маю на це права. Лише на це не маю. На все інше — маю. Ось доведу всю справу до кінця... Тобто зачекаю, поступить чи не поступить Едик. Він поступить, і я приїду додому й кину дружині в обличчя: "Ось... Поступив. Моїми, твоїми стараннями. Радій. Проте моїх заслуг у цьому дужо мало. В основному це заслуга твоя. Твоя з Аркадієм Васильовичем". Отак завершу цю справу. Й тоді... Я не знав, що буде тоді. Я хотів змити з себе ці думки, розтрусити, розгубити їх, я тукав нових вражень і не знаходив їх. У книжковій крамниці купив книжку "Нечаев і нечаївщипа". Купив цю

книжку свідомо, я не хочу більше чигати вигадані припудрені історії про кохання. Ліпше я читатиму про одного з найбільших негідників свого часу.

В коридорі готелю зустрів Галину Михайлівну та Еллу. Я знову подивувався їхній дивовижній схожості, схожості в усьому, навіть у виразі облич і очей. Вони йшли, взявшись за руки, неначе дві подруги, й, прихиливши одна до одної голови, тихо розмовляли. Зі мною вопи привіталися, як з давнім знайомим.

— Ми йдемо обідати, — сказала Галина Михайлівна. — Вам місця займати?

— Не знаю, — чомусь трохи розгубився я. — Запитаю сина.

Едик обідати не захотів. Він поглядав на мене здивовано й трохи занепокоєно, мабуть, щось помітив у мені. Увечері сам закип'ятив чай і порізав ковбасу та хліб, що й сказав:

— Їж, тату. Бо ти чомусь схуд.

День п'ятнадцятий

Я провів Едика тільки до метро. Я боявся зустрітися з Аркадієм Васильовичем. І пе хотів бачити Євгена Сидоровича. Взагалі, не хотів нікого бачити. За екзамен майже не хвилювався: як буде, так і буде. Та як воно ще може бути, коли прийматиме екзамени Раїса Максимівна Тирса. Райка!

Я вернувся до номера і читав про Нечаева. Про цього чоловіка, який вважав, що людині дозволено все, що боротися можна й потрібно будь-якими засобами, аби лишень досягти кінцевого результату, про чоловіка, що зумів обдурити навіть недовірливого могутнього Бакуніна.

Вічне питання, вічна боротьба думок — що ж дозволено людині? Які вудила, які гальма потрібні для неї і коли їх включати. Гальма — такий пристрій, що, зрештою, вмикає їх одна нога. Конструюють, роблять машину десятки й тисячі людей, а натискав гальма хтось один. І вилітав скло, й розбиваються лоби, ламаються ребра та хребці. Й ніхто не повинен ридати, бо полетить під колеса. Врешті хтось примудряється вдарити по нозі, яка натискає на гальмо, й лімузин набирає все більшої й більшої швидкості, того ніхто не помічає, за кермом ніхто не стежить, в машині панують радість та свобода, радість взаємної довіри, веселощі, й раптом в божевільній паніці хтось гукає: "Стіна, попереду стіна..."

Й тоді... Тоді теж можливі варіанти. Або машина врізається в стіну, або хтось дужий хапає в руки кермо й натискав на гальмо. Порятувавши, він уже їде так, як хоче сам.

По якомусь часі не витримую, відкладаю Нечаева і їду до інституту. Чвалаю по алеї, назустріч мені ллється студентський потік. Либонь, письмовий екзамен саме скінчився. Біля "моєї" лавочки нервово тупоче Онищенко.

— Куди ви запропали?.. Ви... повинні бути на місці, — вперше одчитув він мене.

Я байдуже стенаю плечима. До нас підходить Едик. Його обличчя пашить рум'янцем. Здоровим і трохи нервовим.

— Здається, твір мені вдався.

— Дуже добре, дуже добре, — белькоче Євген Сидорович, — Вітаю, так сказати, наперед. Ну, я побіг. Так як називаються ті ліки? Раунатин? Голова дірява. — Він вдає, що нишпорить по кишенях. — У вас немає ручки? А в тебе? — Едик подає йому свою ручку, Онищенко дістає блокнот, відступає задки, шкрябаючи пером. — Так-так... По три

таблетки... Перед їжею. — Повертається і йде. Він забув віддати Едикові ручку.

Я мовчки спостерігаю це лицедійство. Вдаю, що все це мені байдуже, а фарба заливає щоки. Я вчинив, як справжнісінький ліберал. Я не давав Едикову ручку Онищенку. І не наздогнав його та не відібрав її. "Коні не винні".

Покрадьки бликаю на Едика. Хитрою тінню по його обличчю пропливав здогад. Мій син до ката здогадливий. І тонкий. Вимахує руками — після довгого сидіння робить гімнастичну вправу — й починав розповідати про екзамен.

Писав він на вільну тему. Й переконаний, що написав гарно, твір йому вдався, зачин, який придумав удома, підійшов, і цитати теж. Він подивився на мене майже переможно. "Вчись жити, пахан, — прочитав я в його очах, — і не вішай носа".

В готелі він сам, добровільно пішов на вулицю й приніс у графині квасу та дві порції морозива. Склянку квасу я випив залюбки, а морозиво віддав Едикові — я його не люблю. Він його теж не вельми любить, але з'їв дві порції — в науку мені.

Після обіду ми валялися на ліжках, я сподівався, що засну, але так і не заснув. Я не спав уже дві ночі.

Увечері Едик пішов у кіно, а я залишився в кімнаті сам. Спробував читати, але не читалося. Сів біля вікна, дивився на фонтани, що бадьоро посилали вгору тугі струмені води. Внизу під вікнами шурхотіли шинами автомобілі, лунали приглушені голоси.

Моє серце оповила важка туга, стало так тоскно, що хотілося кричати. Я взагалі нудьгую в готелях, а зараз хотілося завити по-вовчому. Завию — покличуть міліціонера, скажуть — п'яний. Тисла

низенька стеля, стискали жовто-руді стіни, навіть висота (сьомий поверх) лякала мене.

Я одягнув піджак і вийшов з готелю. Вдень покрапав дощик, і в повітрі стояла прохолода. Я брів без мети вздовж каналу. Останні рибалки змотували вудки, на траві сиділи парочки, й двоє старих, він — інвалід, з-під лівої холоші виглядав протез, вона — дорідна тітуся — вкладала в кошики пакети, очевидно, сиділи тут давно, обідали або й підвечерювали — провели день над водою. По той бік каналу на узвишині мчали по трасі машини, бігли червоні трамваї, вбираючи в свої черева та викидаючії з них строкаті гурти людей. Люди йшли по сходах вниз, до мосту.

Далі я блукав майже безлюдними вулицями і якимись переходами через двори, знову виходив до каналу її знову повертав назад. М'які, напоєні дощем сутінки спустилися на місто, великі білі будинки стояли, неначе кораблі на рейді. Мабуть, таке враження складається від того, що зелень була молода, не затуляла їх. А може, така асоціація виникла від близької води. Сутінки чужого міста завжди сумні.

Скрикнула сирена, сяйнули фари — повз мене промчала машина "швидкої допомоги". І щось скрикнуло в мені, я захвилювався й не одразу заспокоївся, хоч збагнув, що ця машина но має до мене ніякого відношення. Мабуть, щойно в мені спрацював рефлекс. Один час — невдовзі по закінченні інституту — я теж працював лікарем "швидкої допомоги". Назавжди запам'ятався й перший виїзд, мабуть, він багато в чому визначив мене як лікаря, а може, і як людину.

Здоровенний парубійко лежав на тахті й читав книжку. До цього він кілька разів блював і скаржився на біль у животі й розладнання шлунку. Я тиснув йому на низ живота, підгинав ноги — ніякої реакції. Привезти такого до лікарні — накликати на себе кпини й насміх всього медичного персоналу. Скорше всього парубійко вчора перебрав, а може, закусювали якоюсь гидотою, й тепер не признається в тому. Фельдшер, який був зі мною, махав рукою: "Поїхали. Здоровий, як лут". Але чимось

мене тривожили очі хлопця. Не схоже, щоб він обманював. Фельдшер підсунув хлопцеві папірець, і той написав, що в лікарню лягати відмовляється. Він і справді в ту мить почувався краще й засоромився викликом. А лікарі з свого боку дуже часто страхуються, думають не про хворого, а про себе. Є такі, й чимало.

Сьогодні я вже знаю, яка то складність, яка неповторність — людина, неповторна кожна клітина, кожна волосинка. Розкажи я комусь із спеціалістів, то й з мене сміятимуться — після великої перевтоми у мене клацає в голові. Десь зліва, під черепом. Клацає за кожним кроком. Коли це почалося — подумав, щось попало в шапку, кілька разів скидав її, витрушував, обдивлявся, розтуляв рота, тягнув ноги, а воно клацало. Я навіть пожартував сам над собою — відпала клепка. Клацає й понині. І ніхто в те не повірить. А то — мій лічильник, який рахує решту мого часу. У когось іншого — свій, інакший лічильник. А ще в мене за кілька днів перед тим, як заболить серце, починає десь на тілі пульсувати жилка. На руці, на нозі, на шиї... швидко й тонко — тінь-тінь-тінь. Жоден терапевтичний довідник, жодна дисертація не вказують на таку ознаку. І, по-моєму, такого попереджувального пристрою немає ні в кого в світі.

Решта викликів тієї ночі були не складні. А я не забував хлопця. Й двічі дзвонив йому по телефону. У нього пройшов біль і блювота припинилася. Я подзвонив ще раз, з автомата, коли звільнився з роботи. Й потім притьма біг на роботу, вхопив машину; розбризкуючи калюжі, лякаючи Перших перехожих, мчали ми з увімкненою сиреною по ще сонному місту.

Ми ледве встигли привезти хлопця до лікарні, апендицит лопнув уже по дорозі до операційної. Хлопця вдалося врятувати, а я після того тяжко переживав і хотів залишити службу в швидкій допомозі.

Я вже втомився, але мені не хотілося вертатися до готелю. Раптом я помітив, що повз цей будинок проходжу вдруге. Зупинився, подивився вгору. Здається, ото — Іннине вікно. Воно світилося.

З легеньким тремтінням у серці підійшов до телефону-автомата.

— Алло! — голос чистий, високий.

— Добрий вечір. Це дзвонить ваш недалекий сусід... Я заблудився.

Вона впізнала.

— Не вигадуйте байок. Так обманюють діти.

— Я не обманюю, а жартую.

— Ще гірше. Де ви?

— Біля вас, внизу.

— Якщо вже додибали сюди — заходьте.

— А ви... пробачте... Може, я сам нав'язуюся?

— Мені, ні...

— А кому ще?

— Гомеру.

— Хто це?

— Побачите.

Я пішов у гастроном і купив торт та пляшку шампанського. Піднімався ліфтом, не міг нічого пояснити собі. Мені здалося: я прийшов

сюди лише од свідомості того, що мене ніхто не чекає. Воно й справді було так, але не зовсім.

До мого приходу Інна переодяглася. Була в червоній сукні, — квітчастий халатик висів на спинці стільця, вона винесла його в коридор, повісила на вішалку, її ноги в золотому капропі ступали по м'якому червоному килиму м'яко та граційно. Я сполохано відвів від них очі. Квартира в Інші — однокімнатна, охайна, на підлозі лежав великий червоний килим, стіни обклеєні шпалерами з кораблями. Таких шпалер я ніде не бачив. І дужо багато картин на стінах — кількома рядами, од середини стіни майже до стелі. Й на шафочках, на сервантах — скульптурки, деякі з них химерні та незрозумілі для мене. Але навіть я втнмив, що все це не ширвжиток, а справжні мистецькі вироби.

— Є дві роботи Кавалеридзе, — просто, без вихваляшія сказала Інна. — Оця і оця.

Вона мені здалася зовсім не схожою на ту Інну, яку знав раніше. Вона хвилювала мене простотою і скромністю, якоюсь особливою домашністю, яка таким жінкам вельми пасує. Щоб не дивитися на неї, я знову почав розглядати картини. Серед них було дуже багато пейзажів з широкою перспективою, а також пейзажів морських, з кораблями та безкінечною далечінню.

— В дитинстві я хотіла кудись утекти,— усміхнулася Інна.

— А потім? — вдавано байдужо поцікавився я.

— А потім зрозуміла, що куди б не поїхала, скрізь буду я. Я, я й ще раз я. Та й що я могла? Я — не хлопець. Ало щось залишилося у пам'яті з тих днів.

— Я теж хотів плавати.

— Мабуть, не дуже хотіли, — мовила Інна. — В кожній людині горить якийсь вогник. Іноді навіть кілька. Треба лишень, щоб хтось на нього подмухав, розджохав. А це буває дуже рідко.

— Ви... шкодуєте за якимось вогником, що не спалахнув? — поглянув я на неї, і вона подивилася па мене, й щось таке, що розпочалося між нами за Маріїним столом, відновилося знову. Це не була жага, це було... боюся помилитися... відчуття якоїсь близькості, породженої чимось таким, що мало збутися й не збулося, обопільного смутку, доброго спомину, навіть співчуття. За віщо співчуття, я не знав. Іннині губи були чутливі й ніжні, я знав це, хоч ще й не доторкнувся до них, як знав також і те, що обов'язково доторкнуся. Інна ходила за моїм стільцем, подавала на стіл, я спиною відчував її і відгадував усе, що вона робить.

— У вас дуже затишна квартира, — сказав я. — Мені тут дуже подобається, і звідси я, мабуть, не піду. — Я відчув, що знову пожартував невдало. Зрозуміла річ, це був не зовсім жарт, але й жарт також. Зі мною таке трапляється дуже часто — пожартую і в ту мить відчую недоречність власного жарту. Звичайно, можна б сказати ці самі слова якось інакше, тонше або під інший настрій. Мені то більше соромно, що в принципі я дуже тонко вловлюю настрій, атмосферу в товаристві, навіть "кон'юнктуру атмосфери", й тоді можу розвеселити товариство до знемоги, я балансую на грані двозначностей, двозначностей дотепних, але не вульгарних, я кепкую над іншими, але насамперед над собою, мені лишень потрібно "розкуватись", відчути себе серед своїх.

— Ще побачимо,— сказала Інна, і я не зрозумів, як це 'сказано. В цю мить відчув, як щось стрибнуло мені на . коліна. Це був великий попелясто-білий кіт. Він підняв хвоста, замуркотів і потерся об мою руку. Я помітив, що в нього тільки півхвоста, і здивувався. Погладив кота, й ртой низько вигнув спину, нахилив убік голову, тихесенько ' м'явкнув.

— Ну ось, тепер можете залишатися. Гомер вас признав,—сказала Інна.—Гомер, тпрусь. Знай своє місце.

Кіт ще раз муркнув, стрибнув на підлогу й пішов у коридор. Він ішов трохи дивно, попід самою стіною, в кутку повернув і знову ж таки попід стіною, під прямим кутом, вийшов за двері.

— Гомер, спасибі тобі, — сказав я навздогін котові.— І все-таки — чому Гомер?

— Бо сліпий. Хіба ви не помітили? Безхвостий і сліпий, ще котеням собаки одбатували хвіст і видряпали очі. Почує на сходах пса — шаленіє й стрибає на двері. А мені, хазяйці, не знає чим і догодити. Боїться, щоб не вигнала, знає, що неповноцінний. Ходить на унітаз. Коли їсть, ніде й крихітки не залишить. — Інна поправила руками зачіску. — Ну, чого ж ви сидите, відкорковуйте шампанське.

Я подумав, що саме час подзвонити по телефону Едикові й сказати, що я сьогодні не прийду.

День шістнадцятий

Я прокинувся від того, що в мене хтось вовтузиться на колінах. Це був Гомер. Інна вже не спала.

— Прожени кота, — попросив я. — А то я його боюся... Якийсь він не такий, як всі інші коти.

— А нащо його проганяти?

— Ти ж розумієш сама.

...Потім ми знову лежали поруч і дивилися в стелю, на якій чітко відбився узор фіранки. Інна поцілувала мене й сказала:

— І все одно ти не годишся в коханці.

— За якими ж то графами? — усміхнувся я. — За якими якостями? Фізичними чи душевними?

— Ти дуже переживаєш і весь час про щось думаєш. Ну, тепер кажи, що ти самотній, тебе ніхто не розуміє...

— Я справді самотній — з недавнього часу. А ти... ти не самотня?

Її повіки повільно опустилися й знову скліпнули.

— А хто тепер не самотній?

— Ну чому ж. Я впевнений, ти користуєшся успіхом у чоловіків.

— Це зовсім інше. Але давай не розжалоблювати одне одного. Коханцям це не личить. Скажи ліпше якийсь компимент.

— Ти мені здаєшся по-справжньому розумною.

— Для жінки це не комплімент.

— Тоді що ще тобі сказати? Здається, я вчора увечері сказав усе.

— Тоді... це були лестощі.

— Мені важко змагатися з твоїми аспірантиками...

— Якими аспіраптиками?

— Ти ж сама казала, що з вулиці коханців не водиш, тобі вистачає своїх аспірантів і лаборантів.

— А-а. Ти таки справді не розумієш жартів.

— Я не розумію тебе.

— А що тут розуміти? Ми завжди кажемо, що нас не розуміють... Набиваємо собі ціну. А самі дуже рідко розуміємо когось. Так, як оце ти зараз.

— Буває, люди проживуть життя й теж не зрозуміють одне одного.

— Важливо спробувати зрозуміти. Якщо спробувати щиро, тоді здебільшого все буде гаразд. Ну, а вже коли... Тоді треба розлучатися.

— Ти розлучилася, побачивши, що всі твої намагання марні?

Вона повернула до мене обличчя. Мені здалося, з її очей випліскує страх.

— Хіба ти... нічого не знаєш?

— Ну... тепер всі розлучаються.

Вона знову дивилася в стелю.

— Мій чоловік і моя дочка загинули...

В мене по тілу побігли холодні мурашки.

— Як це сталося? — запитав я, бо що ще міг запитати.

— Купалися в морі. Був шторм. Невеликий. Чотири бали. Він узяв дочку на руки, стрибав з нею в хвилях, їй було десять років. Його збило хвилею... Очевидно, він шукав її... І вже не виплив сам.

— А ти? — одважився я що на одне запитання.

— Яв той день не пішла на море.

Тугий холодний обруч стиснув мої груди. Всі мої думки розгубилися, в голові стояла холодна каламуть. Крізь неї пробився здогад, що тоді вона й зійшлася з Марією, прихилилася до неї. Не знаю, чому я так подумав. Інна сіла, тримаючи простирадло на грудях.

— Одвернися. Я одягнуся.

Ми пили каву, і їли принесений мною вчора торт, і перемовлялися про щось дрібне, стороннє. Я відчув, як нас мовби щось рознесло у два протилежні боки, так розносить, розламавши навпіл, одну крижину річкова течія, я не міг пояснити, чому так сталося й що ж розділило нас. Здається, я не припустився ніякої нетактовності... Крім хіба тієї, що не знав, не розпитав ні в кого раніше про Іннину трагедію. Ми не сердилися одне на одного, не почували й тіні неприязні, просто ми не могли розмовляти в попередньому тоні. Мабуть, щоб перебороти цей бар'єр, потрібно багато часу. Адже я тільки тепер зрозумів, що Інна важко торувала сама собі шлях, що вона жінка мужня й талановита і, очевидно, сприймала всі оті мої баляндраси з невеликою дозою гумору та скидкою... на мою провінційність. Кохання такої жінки потрібно завойовувати довго й терпляче. А може, мене пригнічувала думка, що я прийшов до Інни не з великої відваги, на яку мене кинуло палке кохання, для якого немає перепон, що це не кров бризнула із зарубцьованої рани, а прокапотіли затруєні їддю злості сльози. Я прибився сюди, аби погамувати самолюбство... самолюбство рогоносця? Що пал мій — не пал любові, а вогонь помсти? Тепер ми з Любою квити? Це мене привело до Інни? Ні, не це. Воно тільки... додало сміливості. Мовби дали дозвіл... І це потьмарює радість того, про що мріяв, марив стільки років, а точніше — фантазував. Усі ми живимо фантазіями.

Радості справді немає, якась гіркота, неначе поїв травм з полипом. Звідки таке порівняння? Трава — прісна, а полин — гіркий. І це знову властивість моєї вдачі — прихмарювати сопочко, яко так рідко заглядає до вікна. Цією думкою я ображаю й Іпну. Але прогнати її не можу. Якби

все це сталося раніше, з великого кохання, я був би щасливий і страждав безмірно. О, я вмію страждати, може, це єдине, що я вмію. Страждати за себе, за Любу, за дітей, за родичів, за знайомих і отруювати теплі погожі дні. Але таки досить. Нині у мене є серйозніші підстави для страждань. Коли я закінчив важку для мене процедуру зав'язування галстука, Інна підійшла до невеликого однотумбо вого столика, відчинила верхню шафу й дістала звідти невелику синю папку.

— Тебе не обтяжить, якщо дам тобі почитати оцей опус? Це — два розділи з моєї докторської дисертації. Основні розділи.

— Якщо я щось зрозумію...

— Це — в обмін... Я читала твою книжку. В цій моїй роботі є одна думка... Одним словом, почитай.

Приємне тепло розлилося мені в грудях.

— Я прочитаю швидко. Мені зараз робити нічого.

...Едик у мене ні про що не запитував. Вчора по телефону я йому сказав, що здибав старого товариша й переночую в нього. Едик гортав підручники, а я читав Іннину роботу. Іноді Едик що-небудь запитував у мене, і я йому відповідав, але відривався від Інниної роботи знехотя, вона захопила мене. Я читав дослідження про вживання хімічних препаратів у медицині, й знову по-новому бачив Інну, я якось особливо відчув, що кожен абзац писала вона, перед оцим реченням, мабуть, довго сиділа замислена, а оці підрахунки робила раніше, а це слово виправила в поспіхові на інше. Незвичайна жінка... І не випадково вона вибрала собі в подруги Марію.

Я не помітив, що давно не читаю, а думаю про Марію, про Інну, про їхню дивну дружбу, про Іннину квартиру, намагаючись розгадати по ній її хазяйку.

У мої роздуми ввірвався телефонний дзвінок. Кімнатка в нас маленька, і його дзеленчання наповнило її по вінця в одну мить. Я підняв трубку, в ній пролунав голос Євгена Сидоровича. Той голос був такий нерішучий і тоненький, що, здавалося, він ось-ось перерветься, пересохне, як пересихав кволий струмок літньої пори.

— Я не хотів дзвонити... А потім подумав... Щоб не було несподіванкою. Ваш син може розгубитися на наступному екзамені. Ліпше все знати раніше.

— Що трапилося? — грубо обірвав його я.

— Сам не розумію. Ваша землячка... Одним словом... поставила за твір трійку.

Я не знаю, чого мене так приголомшили Онищенкові слова. Адже вважав, що мені вже байдуже, якою буде решта оцінок в екзаменаційному листку Едика. Мені здавалося, я навіть хотів, аби він зрізався. Тоді б все стало на свої місця. Так, буде вдома буря, а я скажу... Скажу, що було б переспати ще з кимось, що ж ти плуталася тільки з одним. Гніздився в моїй голові й такий варіант помсти. Але тільки варіант. І дуже умовний. Насправді я й далі вболівав за Едпка. І тепер сидів, і трубка тремтіла в моїй руці.

— Як трійка? — видихнув у трубку.

— Трійка. Але ви не відчаюйтесь. Ще можна боротися... Аркадій Васильович вже знає. Ваша землячка...

— Ідіть ви к чортам собачим із своїм Аркадієм Васильовичем! — раптом заревів я.

Едик дивився на мене злякано. По його красивому обличчю розповзалися білі плями. В одну мить він став маленьким і жалюгідним,

його очі блиснули зрадливим блиском. Він розумів, що це — катастрофа. Мотор відмовив, внизу — ліс, літак ще летить, але летить вже тільки по інерції. При такому конкурсі втрата одразу двох балів — втрата всіх шансів на вступ. "Ваша землячка" — зринуло в моїй голові. Так вилітає з води пущена з дна порожня закоркована пляшка. Навіщо вона це зробила? Едик не міг, просто не міг написати погано. Він краще за всіх у школі писав твори, їх вміщували до стінної газети, посилали на районну і навіть обласну олімпіади...

Руки мої й далі тремтіли. Але тремтіли вже не від хвилювапия, а від гніву. Я висмикнув з кишені записник, вигрібав папірці з номерами телефонів. Не знав, для чого дзвоню, — щось змінити вже неможливо, просто хотів сказати Тирсі найприкріші слова, які запеклися в серці.

— Рая?.. Раїса Максимівна? Це ви? Це ти?.. Я хотів довідатись... Мене здивувало... Хто дзвонить?.. Віктор... Віктор Іванович Кириченко. — Я замовк. Мовчала й Райка. Мабуть, мій дзвінок запопав її зненацька. По довгій хвилі вона тихо сказала:

— Я не могла... поставити йому більше. — Знову запала довга пауза. Я вже опанував собою. В голові несподівано майнуло: "Наївна чи дурна?".

— Розумієш, я не можу в це повірити, — сказав я. І раптом Райка вибухнула. І я в одну мить почув голос колишньої Райки, розвихреної, прямої, як спиця, запеклої, такої, якою пам'ятав отам у лісі, в школі і якої тепер не хотів пам'ятати.

— Нецікава робота. Нещира. Просто — погана. Егоїст у тебе син, хитрун. На політиці граб.

— По-моєму, за це трійок не ставлять.

Райка мене не слухала.

— Він пише: "Кожного ранку, йдучи до школи, я кладу квіти на могилу Кирпоноса..." А могила Кирпоноса тут, у Києві. Як він міг класти на неї квіти, йдучи до школи?

— Це ж образ, образ, — тепер кричу вже я. — Як ти не розумієш. Яка ти вчителька...

Раїса враз притихла й сказала втомлено, але так само безкомпромісно:

— Кон'юнктурник він, та ще й безграмотний. Вже в першому реченні слово "Союз" написав з маленької літери. І ще... кілька помилок. А потім — шпори. Всю руку обписав... Я не захотіла... Не захотіла тобі ганьби. Тут набивався мені в допомогу з ручкою один шпиндик. То я його шугонула.

Я мовчки поклав трубку. Десятипудовий тягар упав на плечі, притиснув, і я сів на ліжко. Осіннім листопадом крутилися в голові думки. І серед них одна — тверeза, холодна, гостра, мов колійський ніж. Думка про те, що з цією оцінкою можна боротися. Особливо — при підтримці... Євгена Сидоровича. Або й самому піти до ректора. Кілька помилок у публіцистично-піднесеній роботі... Отже, їх не так і багато. Скільки дозволяється зробити помилок у такій роботі? Які дурниці лізуть до голови. Звичайно, Райка... Я й зараз не міг примиритися з нею, і зараз у моєму серці стриміла проти неї гостра скалка, але ж вона... права. Я сам казав Едикові майже такі самі слова. І міг же він написати про Чіпку та Грицька. Була така тема: "Порівняльна характеристика Чіпки та Грицька з твору Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?". Ще вдома ми разом аналізували твір Мирного.

— Що... таке? — запитав Едик. Його рот повело кутиками в боки, й Едик був схожий на викинутого на берег пічкуря.

— Ти користувався шпаргалкою? — в свою чергу запитав я.

— А вона впіймала, впіймала! — раптом закричав Едик і з його очей потекли сльози. — Зараза монгольська, вонюча кобила... Стукотіла копитами біля дошки... "Пишіть спокійно, не хвилюйтеся".

Я чомусь дивився на Едикові руки. Вони були чисті, з пещеними нігтями на довгих пальцях, такі руки дуже подобаються дівчатам. Едик ще вчора позмивав з долонь цитати.

— Дуже багато граматичних помилок, — сказав я неправду. — Проте не все ще втрачено. Треба готуватися до останнього екзамену. — Я не вірив у те, що кажу. — І відповідати вагомо, спокійно, впевнено. Покладатися тільки на себе. Предмет ти знаєш. — В кінці мій голос став дуже схожим на голос Євгена Сидоровича, і я замовк.

Едик витирав кулаками сльози й з недовірою дивився на мене. В цю мить мені здалося, що він дивиться на мене в презирством і ненавистю.

— А чого не приходять ці самі?.. — раптом запитав він.

— "Жучки"? Д'івопив же ось один.

— Дзвонив. Але не прийшов. А другого не видно зовсім. Я мовчки стенув плечима.

День сімнадцятий

Я сидів у Інни й обговорював з нею розділи, які вона дала почитати. Щойно я відкрив папку, вопа дістала з ящика столу пачку "Кента". Сірників не було, вона пішла за ними на кухню. На столі лежав Іннин капелюшок, мабуть, скинутий в поспіхові. Я взяв у руки білий капелюшок, погладив його. М'який ворс залоскотав пальці.

Інпа вернулася з сірниками. Я бачив, як тремтів у її пальцях вогни її на кінчику сірника. Інна хвилювалася, отже, приймала мою думку всерйоз, і

я аж запишався. Мене знову бентежила ця жінка, бентежила якось особливо, мені було тривожно й трішки сумно. Очевидна річ, після того, як я сказав, що йду до неї, вона мене чекала. Але як вона мене чекала? Чи хоче вона мені сподобатися? Ні, таки не знаю. На ній сірий строгий костюм, біла з коротким комірцем кофточка. На обличчі — трішки косметики, коротке волосся зачесане вгору й заколоте набік. Мені дужо подобається така зачіска, вона хвилююче оголює шию. Кілька волосинок вибилося, вони здаються беззахисними. Інна відчула це й пальцями лівої руки підібрала волосинки. Сама вона не здається мені беззахисною. Я подумав: той, кого кохала ця жінка, був або дуже щасливий, або дуже нещасний. Ще вчора увечері я міг її про це запитати, але сьогодні таке запитання пролунало б безтактно. Також я думав про те, чи прийду ще коли-небудь у цю кімнату. Не так, як зараз, а без папки, як учора. Цього я не знав. Це залежало від неї, від мене й ще від чогось, про що я боявся думати й не міг не думати. Мені здавалося, що саме з цією жінкою я відчув би всю повноту життя. Проте не був упевнений, що зміг би досягти цього тепер. Ким би я був з нею? Віктором Кириченком чи чоловіком Інни Строєвої? До речі, вопа залишила своє прізвище, сполучивши з прізвищем чоловіка, я прочитав це на пайці: Галицька-Строєва. А може, ми й тоді не були б щасливі? Перетворилися на суперників або завадило ще щось. То не просто затерте пояснення: не зійшлися характерами. Ми он з Любою теж не зійшлися характерами. Прожили життя й не зійшлися. Співіснували. Донедавна я тим вдоволь-пявся. "Заліз черв'як у хрін та й думає, що в світі немає нічого солодшого".

"І все-таки, якби поруч зі мною була така жінка, як Інна, то, може б, і я... то, може б, і я звершив щось значне в житті".

"Так-так. Якби щезли Емми, то щезли б і Нельсони".

А може, навпаки — саме через Емм ядра вбивали Нельсонів, а мудреці ставали жалюгідними примітивами. Одначе мені такі крайнощі не загрожували ніколи.

У коридорі задзвонив телефон. Я вже знаю цей дзвінок. Дзвінки, як і людські голоси, не схожі один на одного. Я поїду й колись подзвоню зі свого міста по цьому телефону. Якщо... звичайно, залишуся живий.

Інна пішла й вернулася здивована: тебе. Я був здивований ще дужче, ніж вона.

— Я нікому не давав твого телефону.— Від хвилювання в мене спітніла рука, якою вхопив трубку.

— Слухаю.

— Тату, — пролунало в трубці. — Тату, куди ти подів кип'ятильник? Я не можу його знайти. А потім... дзвонила мама. Вона каже, щоб ти пішов до Аркадія Васильовича. Він теж дзвонив і запитував, де ти.

Мене обпекло жаром. Мені здалося, я кручу в руках вузлик, а в нього десятки кінців, і я не знаю, за який ухопитися. "Звідки він узяв Іннин телефон? Чому Люба подзвонила вдень? Навіщо я Роговому?" Нижньою губою злизав краплину поту над верхньою. Гарячково нишпорив у кишенях, вивернув просто на тумбочку все, що в них було. Так, я забув Іннину візитку з написом губною помадою "Заходьте обов'язково" біля телефону. А може, він ще й заглядав у папку, звірив візитку з прізвищем власниці папки й таким чином встановив, де я ночував минулої ночі. Люба, може, й дзвонила, а може, й не дзвонила, а Роговий ни дзвонив напевно. Він мені більше не подзвонить ніколи. Юний негідник цього не знає, він вигадав телефонний дзвінок Рогового. Він мене шантажує. Шантажує тим, що скаже Любі, де я ночував. Він боїться, що не поступить. Ще вчора він запитував, чому не приходять Роговий і Онищенко. Мабуть, вважає, що я їх одшив, корабель пливе без керма, от через те й трійка.

Червоний туман застелив мені очі. Я чую слова, які прориваються крізь дзвін крові у вушах: "Ах ти мерзотнику". Хто це їх мені нашіптує? Це я сам шепочу їх.

Квакає у руці трубка. Очевидно, Едик, не дочекавшись моєї відповіді, злякався й поклав свою. Я кидаю трубку. До хрускоту стискаю кулаки. Мені хочеться кричати, бити, ламати все довкола... Ламати в чужій квартирі? Я бачу в темній глибині дзеркала, освітлений маленьким бра, чийсь ощирений рот. Хто то стоїть переді мною? Якийсь знервований чи злий чоловік. Хто він? Негідник? Порядна людина?

В коридор виходить Інна. Вона стривожено дивиться .на мене.

— Що там сталося? Хто це дзвонив?

— Нічого не сталося.

— А все-таки?

— Дома... неприємності.

— Які? Хтось захворів?

— Син розлучився... Старший син, — бовкаю я. — І взагалі... Пробач, Інно. Я піду. Одним словом... — Я махнув рукою.

Інна спочутливе киває головою. Я беру свій портфель, намагаюся вичавити усмішку.

— Бувай...

— Бувай, — каже Інна й дивиться на мене, як дивляться лікарі на хворих. Я знаю цей погляд. Він такою мірою закумуфльований, що простий смертний нічого не прочитає по ньому зроду-віку.

Я крокую вулицею. Назустріч мені йдуть люди. Я не бачу облич. Тільки — білі плями. Маски. Ширми. Старі, потріпані, нові, такі, яких не розбереш, скільки вони прослужили, заштопані, підфарбовані... Краєм тротуару пливе витріпана, в зморшках ширма, за нею — інша — ясна, чітка, з намальованою усмішкою. Такою, як у мого Едика. Так, так, я бачив тільки ширму... Всі дні, всі роки — ширму. Коли, відколи я бачу її?

Я переходжу дорогу, на мене ледве не наїжджає машина (в цю мить у голові пунктиром пролітає постать Олексія Дігтяра серед дороги), бреду навмання, набираючи в черевики піску. Я не шукаю сходів, не шукаю стежки, йду і йду кудись вниз і враз натикаюся на синю стрічку води. Далі йти нікуди.

Далі йти нікуди! Ми завжди і скрізь наштовхуємося на перепони. Вони нас зупиняють, інколи рятують. Інколи ми об них розбиваємося. Я лупаю очима, розглядаюся, ніби вийшов з туману. Та це ж Дніпровий рукав. По той бік — Гідропарк. Бурунять воду човни, бреде попід берегом рибалка, ліниво кидає блешню. Він сам не вірить, що може щось упіймати.

Ми часто в житті кидаємо блешню без жодної надії, просто не лишається нічого іншого. Я відступаю на кілька кроків, сідаю на зелений горбик. У скроні й далі стукають молотки: гномики-ковалики роблять свою роботу — в грудях порожнеча, і десь у ній — тонюсінький, як голочка, біль. Біль у вакуумі. Але тепер я вже можу міркувати. Я хочу дійти істини. Якої я хочу дійти істини? Тієї, великої? Якої не дійшли всі разом за тисячі років? Ні. Своєї, маленької. Як це сталося? Коли це сталося? Коли? І чому?

Чому — не знаю. Неначе ж... все було як у людей. Купував черевички, рукавички, штанці. Водив на прогулянки. На гойдалку-коня, на карусель.

По алейці слідом за голубами: диб, диб. "Гулі, гулі". Підставляв спину і бігав, як баский кінь. Читав про Івасика-Телесика та Чипполіно. Допомагав розв'язувати задачки про дві труби: в одну вода наливається, в другу — виливається. Проводив "душерятівні" бесіди на ніч — був впевнений, що так потрібно, що виконую велику виховну роботу. Ще й намагався подати "в цікавій формі". Щоб син не позіхав. Він слухав. І кудись дивився. Іноді щось запитував. Може, я вчив його но тому, що треба, й не так, як треба? Я намагався прищепити дітям любов до праці, пошану до святого хліба, вчив на контрасті, навіть тримав для цього "наочне приладдя". Здається, справді нічого переконливішого й вигадати не можна. У мене в банці лежить шматок окупаційного хліба. Сталося це так: ми саме обідали, коли німці, що відступали, почали виганяти з села людей. Вони заскочили до нас зненацька, мати щойно налила в миску юшки й поклала на стіл хліб — шматок ячника вперемішку з викою і половою. Тим окрайцем, завбільшки в кулак, можна було вбити вола.

Два тижні гнали нас німці розгрузлими осінніми дорогами, а потім ще два тижні ми ховалися в ярах на Засуллі, і вже по тому вернулися додому. Миска з юшкою так само стояла на столі, і біля неї лежав хліб. Юшка загусла, затверділа, мати виколупувала її ножем, а хліб так зачерствів, що його не можна було розбити й молотком. Мати чомусь закинула його на полицю в сінях, де він дужо довго валявся серед осколків і мантачок, а коли через два роки хтось із нас, дітей, прибіг з ним до неї й запитав, що це таке, вона довго хитала головою, заплакала і поклала той осушок в черепочок па суднику й при нагоді показувала :знайомим, а також нам, дітям. Замавши власну сім'ю, я забрав той окрайчик і поклав у скляну банку з кришкою і потім часто показував своїм дітям. На чорному антрацитному зрізі видно остюки і золотаві, блискучі, схожі на нарости лишаю, кружальця просяної полови. Від одного погляду на той хліб у мене ставало важко в шлунку. Одначе на хлопців та наочна агітація чомусь не діяла. 'Можливо, поганий з мене агітатор, можливо, щоб все те осягнути, не потрібно дивитися на той хліб, а поносити йго в шлунку, але мене до болю ображало, коли хтось із них, вловивши паузу в моїх повчаннях, підступно-поштивим голосом кликав: "Вовко, Вовко, йди, батько хліб показуватиме". І стояли навпроти

мене смиренні, а в очах скакали бісики. Потрібно зізнатися, що виховні моменти — виховними моментами, а я й далі почувався, як і всі ми, грішні.

Купував дітям лижі, іграшки, велосипеди. Були одягнені, нагодовані, вмиті. Моя дружина (намагаюся судити цілком тверезо) не найгірша з матерів. Вона любила їх. "Так чому ж, чому ж тоді вони не такі, якими я хотів їх бачити?", — заглушуючи шум у вухах, без голосу кричу я. Чому в п'янички Квача, який живе в моєму будинку на першому поверсі, такі гарні хлопці. Обидва працюють, віддають матері гроші, захищають її від батька. Ага — випяток. Бояться бути схожими на батька. А чому в Полянських такі ввічливі, такі скромні дівчата? Їхній батько працює на базі, мати — в гастрономі. Увесь будинок бачить, як щовечора пірить вона з гастроному важкого кошика. Так, і це виняток. Але і в сіреньких Млинченків дуже порядна дочка, я знаю, вона була в нас у лікарні на практиці!

Тоді чому наші діти не стали такими, як їхні? Причина цьому — наша зайнятість, заклопотаність? Тс, що ми інколи сваримось, що Люба сягає у сварках зі мною і з ними крайніх меж? ("Слинько. Зараза". —"Сама ти зараза".). В тому, що вони завжди знали: у батька є гріш, нехай не ї жмикрутиться, як жлоб. Вони мали все, більшого самі вже не зароблять. Нічого дертися вгору, пробиратися через хащі. Причина в тій поінформованості, яку мають, в нечесності самого вселенського світу — в кіно і книжках то й знай показують, як тисячі віків обдурюють одне одного в світі люди і як можна обдурити краще? У втраті почуття святості? Почуття цнотливості?.. Справедливості?..

О світе, як же ти виховаєш своїх майбутніх мешканців? Ні, я не годен знайти відповідь на всі оті "чому?". Залишається ще — "коли?". Тоді, як просили, щоб їв мапну кашу, а він не хотів їсти, і ми ставали перед ним дибки? Коли не захотів ходити до дитячого садка і ми пожаліли його, забрали звідти, найняли няньку, а вона була хитрою і недоброю?

Коли упросили нас, щоб ми купили цуценя, а потім не хотіли вставати й водити його на вулицю, й довелося віддати цуценя сторожеві з

автобази? Коли відкрутили з товаришем у інвалідній колясці фару, а потім звернули на двірниччиного Гриня, двієчника й балбеса? Коли ясної сонячної днини у піонерському таборі піонервожата і вчителька вчили дітей, як проводити піонерські збори, як писати протоколи, і всі діти не слухали, пустували, а Едик сумлінно та з натхненням мережив рядками сторінки? Коли у восьмому класі учні поїхали в трудовий табір і Едик сказав, що більше не залишиться там, бо вони, мовляв, роблять дурну роботу: рвуть моркву, складають на купки, а ту моркву потім ніхто не забирає, вона гниє, а вони рвуть і складають нові купки? Ми повірили, та так, воно, певпо, й було, і сказали директорові табору, що їдемо в санаторій, мусимо забрати із собою сина. Щоправда, наступного року ти наполіг, і Едик знову поїхав у табір. З класу їх поїхало тільки четверо.

Чи це вже сталося аж у десятому класі, коли класна керівниця обіцяла витягнути й Едика на медаль і не витягла?

А може, вже аж тепер, як уперше прийшли до нас Роговий і Онищенко?

Й на ці запитання я також не міг відповісти.

Важка образа на світ, на Любу, на самого себе пекла мені горло, на неї накочувалася інша хвиля — гніву, й творили такий коктейль, що від нього можна було похлинутися. З усього цього хаосу, з хитросплетіння запитань і відповідей випливало тільки одне: мій син — негідник, послідущий підляк, топкий і підступний лицемір, і таким вже залишиться назавжди. Це не заноси й перекоси, він діє продумано, тверезо, вціляє у сонячне сплетіння. Ніякі прорахунки виховання не можуть його виправдати: він розуміє все й свідомо керує своєю поведінкою. Якби йому вдалося стати на перші сходинки, він, мабуть, справді пішов би далеко, пробирався б угору спритно й винахідливо, пролазив під ногами, дряпався по головах, відпихав з дороги тих, що заґавилися, когось, може, зіпхнув би і в прольот...

"В душі ні трепету, ні співчуття, ні навіть наївного подиву перед тим, що відбувається навкруги". "Дурні, от і мучаться". "Що це таке,— жахаюся я.— Звідки? Якісь галюцинації? А-а, з Нечаева. Це його слова. Того страшного чоловіка".

"Ну, це ти вже занадто, — нашіптує мені якийсь голос. — Утішся. Твої сини — не найгірші. Не п'яниці, не хулігани, не бандити. Едик — гарний на взір, здоровий, розумний. І може, й справді ти ще колись пишатимешся його успіхами".

Не треба мені його успіхів. Його кар'єри, його слави. Мені потрібен чесний син. А він таким уже ніколи не стане. Він житиме, як жив, і, можливо, поступить на той рік, й ніхто ніколи не здогадається, який він насправді. І десь живе дівчина, яка стане його дружиною. Добре, якщо це буде така ж пройдисвітка, як він сам...

І раптом, неначе снайперська куля з далекої відстані, мене вражає думка: чим ти клопочешся? Над чим побиваєшся? А може, воно вже тобі зовсім не потрібне? Я підхоплююся. А що ж... одним махом — все. Поїхати й добити до кінця. Портфель із знімками зі мною, я відносив у ньому Інні її роботу.

Я почуваю, що це рішення не породжене хвилиною розпачу. Воно зріло давно, я до нього готувався всі ці дні.

Що раніше розшукав телефон Петра Огира й дзвопив йому на роботу. Набивався провідати. "Приїзди, коли хочеш", — сказав Петро. Петро працює в онкології. Я не знаю, чому вибрав його. Ми з ним ніколи не дружили, щиро кажучи, він мені ніколи не імпонував. Ото вже було справжнє село, таке репане, що могло шокувати й мене. Та де там село, белебень, глухий, відлюдькуватий хутір. "Тітко, — кричить він у гастрономі через голови покупців до похмурої, яка вперто маскується косметикою під дівчину, продавщиці.— Ваш ковбик жарений на смальці?" — "Это не ковбик, это сальтисон". — "А на смальці чи на салі?" — "Нахал.

Дурак. Не мешай торговать". Петро здивовано чухає потилицю: "Хлопці, чого вона з'єрепенилася?"

Мабуть, я вибрав Петра через те, що він, як мені здається, не зможе приховати правди. О, в цих справах ми досягнули віртуозності. Можливо, це єдина в світі брехня, від якої не повинні відмовитися люди. Але я не хочу і її.

Сьогодні субота, проте я знаю, що Петро в лікарні. Зібрав про нього чималу інформацію й вивів з неї, що їхати мені потрібно саме до нього.

З чверть години простояв у черзі на таксі, а за півгодини вже був у онкологічній клініці. Я йшов швидко, широко та впевнено вимахував портфелем, не розглядався, й чергова не зупинила мене. Мені не хотілося марнувати час: викликати Петра по телефону, виписувати перепустку. Вже аж у кінці довгого коридора відчув, що в мене в грудях напружилася якась линва, а ноги в колінах ніби розм'якшилися, ледь пружинять. Я змусив їх ступати твердо.

Петро Огир стояв за столом у своєму кабінеті, складав на купу якісь папки, мабуть, історії хвороб. Він мене не впізнав. Перший чоловік, який мене не впізнав. Зате я впізнав його одразу, хоч, леле, змінився він неймовірно. Переді мною стояв огрядний товстий чоловік з великою, зовсім лисою головою,— тільки віночок волосся нижче вух, як у святого Петра в мультиплікаційних фільмах, — великим носом, великими губами та великими добрими очима.

— Би знаєте, сьогодні я не зможу вас прийняти, — вибачливо сказав він.

— А коли, Петре?

Він заморгав білими повіками, його рука несамохіть ковзнула до потилиці.

— Чи не Віктор, хай тобі біс!

— А нащо він мені, твій біс?

— Ну ти ж і той... замаскувався під молодого.

— Якби замаскувався під молодого — упізнав би.

Ми обнялися. Після кількох фраз ("Ну, як воно?" —"Та так, живемо"), Петро вже по-справжньому скрушно пошкріб п'ятірною потилицю.

— Ти хоча б подзвонив... Така петрушка вийшла... Я з двома чуприндулами зібрався на рибалку. З нашими, рентгенологами. Хотіли заскочити додому, перевдягтися, й — гайда.

Линва в моїх грудях обвисла.

— То що ж, їдьте. Іншим разом... Я сам рибалка... Сковородочнік.

— Як це? — не зрозумів Петро.

— Ну, є поплавочники, є донники, а є сковородочники.

Петро смачно зареготав.

— Розкажу хлопцям.

І враз у моїй голові сяйнула спасенна думка.

— А ви б не взяли мене з собою?.. Завтра неділя... Та й взагалі мені тут кілька днів робити нічого. Син поступав до інституту, а я блукаю, як потороча. Якби знайшлися якісь старі штани...

— А що ти вмієш робити, якщо ти сковородочніїк? — примружився Петро.

— Дрова рубати, картоплю чистити. Смішити: стаю на голову й кукурікаю.

— Ну, такий кадр нам підійде.

— В мене немає ніяких припасів, так я... горючим.

— А це вже — кинь. Хабарів не беремо. Ну, все. На коня, незаможник!

Обоє "чуприндулів" чокали Петра біля "коня" — жовтеньких "Жигулів". Вопи справді були чубаті, худі й чубаті, тільки один — високий, а другий — низенький.

— Микола Літній,— простягнув руку високий.

— Микола Зимовий, — простягнув руку низенький. Я спантеличено крутив головою.

— Ну, це — щоб не плутати, — пояснив Петро. — Два Миколи. Один і справді народився влітку — як і відповідний святий, а другий — взимку.

Я придивився пильніше, щоб не поплутати: мені здалося, що мусило б бути навпаки: Зимовий Микола був чорний, як жук, а Літній — неначе облитий сметаною.

Петро та Миколи справді затрималися недовго. Поки вони переодягалися, я сходив у крамницю, купив таких-сяких припасів, а також подзвонив з автомата Едикові. Я сказав тільки одну фразу: "Їду в справах у район", і поклав трубку. Яке його діло — у який район. А подумає про інше — нехай думає.

Вирушали двома машинами — Петро і Літній Микола мали завтра вернутися, Зимовий Микола залишався на три дні й через те їхав своїм "Москвичем".

Їхали по забитому машинами проспекту Дружби народів, через міст Патона, повз Русанівську набережну, і я бачив наш готель, і своє вікно, на мить у моїй голові майпула думка про те, що Едик лишився сам, наодинці зі своєю трійкою, на мить мені стало його шкода, одначе я не вельми розжалобився. У мене вистачало інших думок, інших болів. Біля старого кладовища повернули праворуч, далі "Жигулі" покотилися змійстою стрічкою асфальту повз якісь хатки, повз обтоптані рибалками озерця, через містки, під якими шуміла вода, й знову задзвеніла стрілою стрічка асфальту, а праворуч і ліворуч миготіли садки та паркани, а також будиночки на високих підмурівках — очевидно, восени їх підтоплювала вода, будиночки на курячих ніжках тяглися довго, мені вже почало здаватися, що це кілька їх біжать наввипередки з машиною, а потім вони захекалися й зупинилися, а ми вискочили на луг. Літній Микола натиснув на газ.

— Не лети, як дурний з гори, — сказав Петро. — Дай хоч окові порозкошувати на цих травах.

— Треба встигнути піймати риби на юшку, — заперечив Микола. — Тобі б тільки розкошувати. Лінтюх нещасний... Не дарма од тебе й жінки втікають.

— Не вигадуй, — сказав Петро.

— Чого не вигадуй?

Петро помацав свого великого носа-кушку.

— Ну, нехай дві, а третя?..

Микола збавив газ, об'їжджав розбитий відтинок дороги.

— А третя чому? — запитав я. Петро безнадійно махнув рукою.

— Третя... Я не був на ній одружений. Тільки збирався.

— Два роки збирався, — кинув через плече Микола.

— Треба ж придивитись до людини. Кожного тижня їздив у Ліски. Цікава молодичка. Пацан у неї. Василько. Тихцем просив у мене грошей на квитки в кіно та на цукерки дівчатам. Високий такий пацан, ще й боксом займається. Паханом називав... коли гроші просив. А в минулу неділю я приїхав, а по двору якийсь чувак у майці ходить. "Йди сюди, каже, побазаримо". Я й підійшов. А він як уріже по уху. Я й з копит. Він замахнувся чоботом... На щастя, Василько нагодився, та батька під дихало. Ледве водою одлили. — Петро знову помацав носа, неначе хотів упевнитись, що він на місці. — Не був я на ній жонатий. І не міг бути. У неї чоловік у тюрязі сидів, а тоді випустили його.

Я одвернувся, щоб не засміятися. Тепер машина бігла по невисокій дамбі, яка пролягла поміж озерець та боліт, порослих верболозами, ситнягом і очеретом. Було видно, що тут мілко — посеред широкого чималенького плеса стояла чапля, сіра, знерухоміла, вона була схожа на корч. Я ледве її розгледів. Декілька разів дорога підбігала до широких річкових розливів, на яких гойдалися на якорях або мчали моторки, на берегах, неначе потомлені бегемоти, стояли машини, дуже багато машин і наметів, але й обшири тут — велетенські. Проїхали кілька шлюзів, біля них теж дрімали бегемоти-машини, а бетонні плити обліпили рибалки — риба йде на свіжу воду.

Далі машина вискочила на іншу дамбу, вищу, й повернула праворуч. З гори було видно, що дороги-дамби сходяться під прямими кутами й розліновують луг на велетенські квадрати. Я подумав, що ці прямі бетонні дороги мовби забирають у луків часточку їхньої таїни. Мабуть,

колись через ці луки теж пролягали дороги. Але то були інші дороги. Й інші не тільки через те, що не бетонні. Колись вони були природні, їх прокладала нагальна потреба, хтось один ішов чи їхав першим, кудись добивався, кудись проривався, застрявав, вибирався й знову їхав, потім на його слід трапляли інші, виправляли, скорочували ту першу стежку, утоптували, аж поки не з'являлася дорога. Вона обминала озеречка, горнулася до горбиків, збігала в долинки. Тепер дороги прокладає не нагальна життєва потреба, а розрахунок. Фотографується ділянка, наперед на ватмані проектується траса, люди зрівнюють горбики, засипають долинки... Зникають таємниці, зникає напруга мандрівки. Так, зникає й вона, напруга. Колись все здобувалося тяжко. Через те й пам'ятали, хто перший пробивав дорогу, коли і як те було, і як у кінці дороги він збудував хату, і як потім поруч виросли інші хати. Й знали гаразд, хто і як будує, пам'ятали справжніх майстрів, тих, що будують хати, роблять колеса, кошики, майструють вози, копають криниці. Все те зникло, розчинилося в імлі років. Тепер ложки всі однакові — ширвжиток, їжа різна, а ложки однакові. Бо їжа не однакова.

Мабуть, немає нічого дурнішого, подумав я, як зітхати по тій напрузі, од якої рвалися жили, по дерев'яних колесах і діжах для тіста, але по чистих, незатоптаних луках і по нескаламучених криницях людство зітхатиме, доки й віку його. Одне неможливе без іншого, одне заперечує інше. Мабуть, ще й через те, що ми зв'язані з луками, лісами, ріками пуповиною, ми народилися серед них, біля них і в нашій крові вони закодовані такими, як були тоді, за часів нашого дитинства. Дитяча пам'ять — найтривкіша, й наше дитинство здається нам найблагодатнішим віком.

З дамби повернули праворуч, з'їхали на мисок, який вів до піщаного півострова. Півострів простягнувся в довжину метрів на триста, його правий берег був вищий і круто спадав до широкої затоки, яка ген отам, у долині, зливалася з Дніпром, лівий — низенький, пологий, переходив у болото, поросле куширом, лататтям, ситнягом і очеретом, що ріс кущаті. Подекуди понад берегами кучерявився верболіз, на білий, сипучий пісок

наступало життя, а трави росли латками. На березі стояло з десяток машин.

Ми знайшли собі зелененьку оазу з трьох чи чотирьох кущів та латки дерну, поставили машини, й, поспішаючи, навіть по нап'явши намету, похапали вудки та кинулися до води, аби до вечора зловити риби па юшку. Безкрає водяне плесо зоддалік переливалося голубінню, але коли я підійшов до берега, вода здалася мені неживою, мертвою. Жодної хвильки, жодного брижа й жодного сплеску. Я рибалка не найвищого класу, але з одного погляду на воду скажу: ловитиметься риба чи пе ловитиметься. Не знаю, як і чим це пояснити (іноді риба ловиться, хоч вона й не сплескує на поверхні), але "неповна" вода чимось відрізняється від "ловецької". Мені здається, по ній розтеклася невидима плівочка, й вона якось особливо відсвічує.

Мій здогад підтвердився дуже швидко. Поплавки незрушно стояли на поверхні, неначе хто приморозив або приспав їх. Вже Петро закинув дві донки, вже Літній Микола десь накопав глею іі розмішав, розтопкав у ньому півкаструлі пшоняної каші, півпачки "Геркулеса" та хлібину, вже Зимовий Микола надув човна й разів два оббатожив спінінгом берег туди й назад, а в нашій сітці вільно розгулювали дві верховодки та йорж, завбільшки в мізинець. А яка то юшка без риби? А яка то чарка на природі без юшки? А яка балачка без чарки? Петро та два Миколи зав'язали суперечку: випускати чи не випускати йоржа.

— А розкаже там, у воді, які бездарні йолопи стоять на березі, — казав Петро.

— Тож і добре, — заперечив Літній Микола. — Може, хоч тоді вона припливе на наш корм.

— А перекине хвостом казан, — не здавався Петро. Збоку могло видатися, що вони сперечаються насправжки. А вони просто притлумлювали досаду. Й тоді я вирішив піти на авантюру. Мені дуже

хотілося прислужитися хлопцям, показати їм, що взяли мене не даремно, хвастонути, бути їхнім благодійником (отако лінькувато, ніби байдуже викинути з човна сітку з рибою: "Ну, здасться, на юшку вистачить"), а може, що й через те, що потім мені доведеться звертатися до них у справі, важкій і фатальній для мене, і я хочу, щоб вони були зі мною правдивими й щирими, бо хіба можна бути неправдивими з отаким сміливим і бойовим хлопцем.

На авантюру наштовхнув мене чималенький камінь, обв'язаний навхрест мотузком — готовий якір — і флотилія човнів, що чорніла далеченько на плесі. Я знав: там — течія, там — глибина, а значить, там і риба. Щоправда, на те, щоб ловити рибу з човна, потрібен спеціальний дозвіл, спеціальна ліцензія, але ж хіба у всіх, що ото крутять спінінги отамо, на сонячній доріжці, є ліцензії? Либонь, немає ні в кого. Я швидко змайстрував донку, в Зимового Миколи знайшовся кормачок. Щоправда, цей спосіб риболовлі нині теж заборонено. Але ж я не їду ловити на продан; Мені впіймати лише на юшку.

— Може, не їдь? — висловив сумнів Петро.

— Морітурі те салютан! — вигукнув я і хвацько відіпхнувся від берега.

Я вигріб трошки нижче від дерев'яної та гумової флотилії — теж невеличка хитрість — їхній корм зносить до мене. Шугонув в воду камінь, вервечка бульбашок потяглася від нього. Камінь ішов у глибінь довго — ледве вистачило мотузки. Човна розвернуло в один бік, у другий, врешті він зупинився на припоні.

По днищу сичала вода, течія закручувала біля бортів тугі спіралі. Пішов у глибінь грузок з кормом та наживкою. Спочатку я не ловив, постукував кормачком по дну, вибиваючи кашу, й знову викручував кормачок нагору, "заряджав" його. Підманював рибу. Врешті перестав підманювати, тримав вудлище в руках. Месина напнулася, тихенько виспівувала, я відчував її тугий опір, відчував груз на дні, — варто ледь

похитнути вудлищем, і він відірветься, в цю мить я й сам був наструнений і легкий, в мені прокинувся пращур, отой давній лісовий рибалка з берегів Десни, волохатий і винахідливий у пошуках здобичі, в природному прагненні вижити самому й не дати загинути родині, родові. Так, то й мій рід, вічний рід мисливців та рибалок, то моя земля, іншої я не знаю й не хочу, а без цієї но зможу жити. Щоправда, я також не знаю, визнав би мене своїм нащадком отой мій далекий пращур чи ні. Якби подивився па мене ось такого, скоцюрблепого, як пес на купині, в якійсь голубій кацавейці (штормівці) і рожевій ярмулці, з металевою штукенцією в руках, чи визнав би, побачивши отаким Дніпро і отакою Десну, отакими береги, ліси й пасовиська?

Сіп-сіп, сіп-сіп; я підсікаю й відчуваю, як на дні опирається рибина. Викручую месину, беру спінінг у ліву руку, правою намацую підсаку. Мої руки тремтять, мов серце б'ється прискорено, воно чує здобич. Звір прокинувся, звір бореться за своє існування. Ширяю підсакою, рибина сплескує на поверхні води, поспішливо ширяю ще раз і враз відчуваю, як стало легким, майже невагомим вудлище. Рибина зійшла. Я сам збив її підсакою. Наживлюю гачки вдруге. Сіп-сіп, сій-сіп. Звір роздратований, звір голодний, але, на відміну від людини, він стає обережнішим вдвічі, обачнішим, спритнішим. Я виловлюю рибину і вкидаю її в сітку. Це лящ, а може, лящик чи навіть підлящик, невеликий, горбатенький, мідяно-бронзоиий.

По якомусь часові до того підлящика долучаются ще два. І раптом: сіп-сіп-сіп. Ривок, удар, ще ривок. Мов серце тремтить, моє серце співає, на ту мить воно забуло про все: задушливу кімнату в готелі, Едика, Любу, рентгенівські знімки в портфелі. Воно напоєне боротьбою, молоде й пристрасне. Воно таким запрограмоване й пущене в світ. Не зійшла б, не зійшла б, це велика рибина. Я чую її опір, вона важко йде з глибини, вона бореться за своє життя, вона злякана, очманіла, не розуміє, що це тягне її нагору. Вона знає всіх хижаків у своїй стихії, але вона велика, вона їх не боїться. А це її зборює якась інша сила, могутня й жахна. Вона й не знала, що існує така сила, вона не знала, що над кожною силою е інша сила, і в світі немає найдужчого. Мене теж душить страшна й примарна

сила, перед якою я маленький і безпомічний, як булька на воді, як порошина.

Майнуло навіть у такий час, майнуло й згинуло, а в серце срібним хвостом б'є радість: лящ, велетенський, кілограмів на два з половиною лящ вже стріпує в підсаці.

Мої руки ще тремтять, і вже не зовсім гаразд почуваю, що діється там, на дні. Може, вистачить, може, піднімати якір? Ні, ще, я ж упіймав чотири рибини менше як за годину. Ще одну-дві рибини.

Мабуть, саме на підтвердження того, що понад однією силою в світі панує інша, чую за спиною тривожний крик:

"Інспекція!" Тепер вже в моєму серці тріпоче панічний страх. Я увесь час пам'ятав про неї, небезпека, здавалося, висіла у мене за спиною, вона потьмарювала мені радість риболовлі, але я сподівався, що все обійдеться: стільки човнів, стільки рибалок, певно, вони тут ловлять кожного дня. Я оглянувся: до нас і справді наближався великий сіро-зелений катер. Зривалися з припонів човни, ревіли моторами, розліталися вусібіч, як великі срібні рибини.

Я зрозумів: моторки втечуть, ну що може їм зробити катер: наздожене одну, ну — дві. А ми, ті, що на гумових човниках, не втечемо нікуди. Ми і е здобиччю великої сіро-зеленої рибини.

Тепер вже я був здобиччю і діяв за її законами. Діяв, як запеклий, лютий браконьєр. В мене на колінах лежав ніж. Я перерізав мотуз, який тримав якір, перерізав месину й шпарко кинув у воду весла. Моя перевага перед іншими невдахами рибалками полягала в тому, що я був з цього краю "флотилії", а інспекція розпочала прочісувати її од фарватера.

Я швидко гріб до берега, але не до крутішого, де стояли й наші машини й куди, я вже здогадався, неодмінно припливе інспекція, а до пологішого — в болотяні нетрі. Я не оглядався, тільки хлюпали весла та скрипіла гума. Оглянувся вже на краю болота: катер інспекції гойдався посеред води, до його борту було приарканено кілька човнів. Решта втікали до острова. Я проскочив-переповз через піщаний гребінь, який відокремлював річку від боліт, і одразу ж попав у густе царство куширу, різаку, водяних лілій та іншого зілля. Я зрозумів, що катер сюди не зайде. Але вони можуть пристати до берега й побредуть пішки. Отже, не спускати вітрил, туди, далі, в болотяну люкрозу. Водяна кропива намотувалася на весла, я вже ледве гріб, час від часу зупинявся й оббирав її з весел. Вряди-годи натрапляв на чисте плесце, проскакував його, а потім знову човен сідав днищем на болотяне зілля. Гребонув ще кілька разів, прибився під кущ ситнягу й кинув весла. Я дихав, як загнаний кінь. Аж тепер помітив, що мені ще й заважала сітка з рибою, вона тяглася позаду, гальмувала. Забрав її в човен, але вона застрибала біля моїх ніг, опустив знову у воду. Зненацька мою увагу привернуло якесь гудіння, я підвів голову й побачив сіро-зелену щоглу. Зіпонув я переляку ротом і, гнаний страхом, скочив у воду. Ломився через очерет, через осоку, падав, підводився, пробивався далі й далі в болото. Коли вже зовсім не стало снаги, зупинився у високих хащах осоки та ситнягу. Штани були мокрі, я зняв їх, викрутив і вкинув у човен. Сів на борт човна, ноги поставив на купину, мокрими рукавами сорочки витирав піт. З литок цебеніла кров,— порізав їх різаком та осокою,— болів розбитий об верболозовий корінь або об випадково закинутий рибалкою камінь великий палець правої ноги. Я причаївся, прислухався, але не міг нічого почути. Моя увага малювала картини розправи над рибалками-браконьєрами. Мені було невимовне соромно, й уже здавалося, що і в душі хлюпає глей і там плаває жабуриння, а лілії не цвітуть і не цвіли ніколи. Я не боявся штрафу, не боявся, що заберуть спінінги, — страшно було одного: напишуть на роботу, й потім я довго не змию ганьби. Навіть не ганьби, просто це буде велике посміховисько для всіх у місті.

Й раптом горло мені зашерхло, там зашкрябало, запекло, неначе потерли сухою осокою, і я подумав: який же я дурний, може, вже мені

той насміх і не страшний. Та й що мені все, після пережитого за остаппій місяць!

Одначе пн підводився. Й ще раз подивував самому собі: що ж нас так міцно тримає на паколі, чому не можемо обірвати мотузок? Чомусь не можемо. Через те, що замінити його нічим? Або вже пізно? А так. Я надивився в лікарні... Там стандарт поведінки особливо помітний. Людина ось-ось помре, але ходить на паколі. Той пакіл — служби, домашнього рабства, ще чогось, іноді хочеться крикнути: рвонися, шарпни завісу, нехай вона впаде на чиюсь голову... Ось вийду з очерету й скажу: "А плювати я хотів на вас і на все па світі. Й на тебе, не святий Петре, й на вас, не святі Миколи, чому не виручили, чому не виручаєте?"

А як вони виручать? І чого мені на когось плювати? Хіба хтось один винуватий за всі людські гріхи та недосконалості? І що взагалі я можу зробити, вчепившись своїми слабкими руками у вселенську завісу. Рішуче нічого. Нічого, бо й судилося мені... судилося всім нам... тільки одне — творити добро, бути людьми, не заплямувати душу злобою, брехнею, злом. Судилося нам... аби кожен дбав нро те. Кожен. Ну, цього ніколи не буде. Але іншого в нас немає, немає іншої віри, ми не знаємо, як інакше сповнювати закон людського життя, праведний закон (коли він праведний), як мислили великі, найчистіші паші попередники; як пройшов він крізь століття й тисячоліття, вдосконалюючись, принаймні в теорії, аж до наших днів. Будеш правдивий і чистий — будуть правдиві й чисті твої діти. Оце він і є — вселенський закон в "чистому вигляді". Здебільшого. Не завжди, але в принципі.

Вилазити з осоки таки не було смислу. Тепер я справді виглядатиму злісним браконьєром. В цю мить мепі вдалося поглянути на себе збоку: сидить літній солідний чоловік в очереті й труситься, як цуцик. Але я не засміявся. Пискнула еа комишині очеретянка, нахилилася разом з комишиною, подивилася на мене цікавим оком, спурхнула й полетіла. Випливла на плесо лисуха, кахкнула кілька разів, мабуть, її теж щось насторожило — попливла назад. З золеної пітьми проглядала тільки біла цятка носа. Збрижив під берегом воду вуж, пошелестів у осоку. Цвіли в

осоці якісь дрібненькі фіолетово-сині квітки, й на воді, на кушпрі та рясці тож — біленькі, наче зірочки. Мені здалося, я їх ніколи не бачив, а вони вкривали все болото. Тільки отака лиха пригода відкрила мені їх. Мабуть, ми не бачимо дуже багато чого. А воно ж росте і виконує якусь свою функцію щодо цього болота, а таким чином і щодо нас. Ми зв'язані з цим світом тисячами судин, тільки не бачимо їх, обриваємо їх сліпо й безжально.

Я мовби впритул подивився в зіниці світові, прасвітові простого й мудрого, суворого і жорстокого. Світе, який же ти топкий, який гарний... Для одних — гарний, для інших — одноколірне кіно, яке підглянув у щілину. Як оце нині я. Фільм іде для інших...

Сонце сідало по той бік острова, воно здавалося мені наштрикнутим на сниси очеретів. Немилосердно тнули комарі. Я зробив з очерету віничка й відганяв їх, а потім нарвав трави й прикидав нею ноги. Я знав, що можу застудитися, проте терпів. Самотність стиснула мені груди. Така глуха, німа, аж засмоктало серце. Я був самотній серед оцих очеретів, і сам, як очеретина, як біла квіточка, до якої нікому немає діла.

І думав про життя, як про оцей свій човен, який то летить за течією, то його потрібно тягнути; то ти гордо й поважно сидишнпа веслах і правуєш, куди хочеш, то тебе несе вода, жене вітер, заливає хвиля, то ти бабраєшся в болотяному багні, а то з панічним страхом раптом вловлюєш підступний свист повітря і вже не знаєш, чи допливеш до берега. У стількох кручіях, в стількох шквалах побуван мій вутлий життєвий човник за останні тижні! Й жспе його хвилею далі, й несе... несе в червону невідомість. Потім буде пітьма... А чи зійде мені сонце, я вже не зна ю.

Поночіло, рожева заграва на заході погасла. Почали зриватися качки, їхні крила зі свистом розтинали повітря, посли їх у сутінкову, їм одним відому й зрозумілу високость, часом якась з них натикалася на мене, кидалася вбік, а далі стрімко зринала вгору.

Над згусклою тишею плеса, над посвистом качиних крил, над самотньою сумною хмариною по небу косо пропливла жовта цятка — супутник — чудо віку, рукотворна зоря, кажучи високим штилем. На мить майнуло: чий він? Що й кому несе в своєму електронному череві? Супутник — рятівник людей, які зазнали в морі катастрофи, чи іноземний шпигун? Боже мій, які маленькі наші біди, наші скарги перед тим невідомим, що обмотує невидимими линвами всесвіт, який, заплутавшись у них, може шугонути в чорну космічну прірву. Але те від мене десь далеко-далеко, а біда тут, у мені, пече мозок і серце й через те вона більша за погаслі сонця. Чому ні тоді я думаю про неї, про цю жовту цятку, яка майнула й навіки згинула з моїх очей? Що мені до того — чия орбіта довговічніша — її чи моя? А може, оце вона і є — єдина і остання можливість тимчасового рятунку — думати про щось інше, про все те, до чого, хочеш чи не хочеш, а ти таки причетний? Бо де мені ще шукати рятунку? Клянуся всім найсвятішим, я не шукаю його там: ви всі теж помрете, тільки трохи пізніше. У мене на вії разом із сльозою тремтить інше: ви — житимете! І мої сини — теж. Вовка та Едик. Мій великий, мій малий, мій недорослий, мій лукавий молодший син. Він теж займе в отому гігантському колесі вселенської краси та довершеності своє місце. І, може... може, вистачить у нього душі та розуму розглянутися, передумати й далі простелити свій слід рівно.

Але ще одна думка врубується в ту. Чи вистачить часу? Ця думка дивно вплітається в ледь чутний шелест очерету, в глухе чмакання і хлипання. То хлипає болото. Сивенький пар в'ється над ним і тане над сивими чупринами очеретів. Зовсім недавно я десь читав: якщо й далі викидатимемо в повітря стільки ж вуглекислого газу, як викидаємо сьогодні, то незабаром може наступити "нарниковиіі ефект", в результаті якого Земля перетвориться ось в таке болото — рай для жаб. А нам же загрожує не тільки "парниковий ефект". Нинішні чотири відсотки зросту енергетики всього лише через сто шістдесят років призведуть до того, що видобута людиною енергія буде рівна радіації, яку відбиває Земля. Й тоді розпадуться зв'язки в біосфері, розтане на полюсах лід. Земля шугоне в тріас. І це ще не всі загрози. Спалювання кисню. Забруднення води. Хімія! Кібернетика!.. Скільки ж то дамоклових мечів занесено над

вами, мудрі голови, а ви або смієтеся бездумно, або люто сваритеся і в своїй сліпоті не бачите, що кожна хвилина може стати останньою. Невже не схаменетеся! В ім'я всіх матерів, дітей, внуків і правнуків! У мспе одіїа смерть, а у вас вже десять чи й більше.

Із загуслої ряски на мене витріщилася жаба... Може, вона все розуміє і співчуває мені? Або радіє, що незабаром для неї настане рай!

Які дурниці беруться до голови, й гарне місце та гарний час вибрав я для цих своїх мудрувань. А може, це й є найкращий час... Раніше не було коли подумати. А тут все вигострилося до леза бритви. Мені вже, власне, байдуже... Ні, не байдуже. Якби міг, я оце б підвівся над болотом, підняв до хмар руки й закричав на весь світ через усі болота і океани таким голосом, що у всіх зледенів би мозок. Здається, я чую голос... То кричить хтось інший, кого обсіли подібні думки. А-а-а, і-а-а. "Віть-а-а!" Зрозумів, що то хлопці кличуть мене. Я побрів на крик, тягнучи човен. Я вже був неспроможний пробиватися до річки й плисти по ній. Я тягнув човен за шовкову шворку, яка впивалася мені в руки, провалювався в ковбані, вилазив, падав, підводився й плуганився знову. Коли я вийшов на простір, на пісок, па мені не було жодного сухого рубчика й жодної цятки, не заляпаної багном або ряскою. Побачивши мене, хлопці аж попрісідали до землі, а Петро навіть поліз рачки. Вони реготали, мов божевільні. Мабуть, у мене справді був дуже кумедний вигляд — затятого браконьєра, річкового розбійника, але мене їхній сміх розізлив до нестями, я плювався та лаявся вже як справжній браконьєр:

— Чого повитріщали вирла, чого ржете. Рибалки... Прийшов би хтось, забрав рибу, тоді я не сидів би в очереті.

Я поліз у воду одмиватися. А хлопці ще трохи посміялися й розвели багаття, вони налили мені півсклянки горілки й змусили випити: "Заслужив. Дми. А ми зараз юшку зваримо. Ох і юха буде! А ти грійся й сушися".

Юшка вдалася на славу. Ми розташувалися біля багаття, сьорбали гарячу — від вогню чи перцю — юшку, обпікалися, а Петро розповідав:

— Зі мною оце теж недавно сталася рибальська притичина. Приїхав я додому в село, запитую в мами: де тато. Вона й каже: "На ставку. Сіточку кинув". Пішов я до ставка, а по дорозі й думаю: "Давай пожартую, підлякаю тата". Заліз у очерет та як гиркну: "Ти що тут робиш?" А тато о'гако здригнулися й у воду — бульк. Я до човна, витяг їх, а вони мокрі і п'явка у вухо впилася... Тату, кажу, я хотів пожартувати. А тато як схоплять весло та як уперіжать мене по спині.

Ми вибухнули реготом. Петро роззирався на всі боки, він не розумів, чого ми сміємося. А ми сміялися и сміялися і були схожі на чортів у пеклі (тільки казан треба більший) — вогняні відблиски стрибали по наших обличчях, на яких чорніла сажа, й зуби блищали страховидно. Шугав над нашим багаттям кажан, десь угорі просвистіла крилами качина зграя. Вода була тепла, таємнича, в небі вирізьбився молодик, і па воді прослалася ледь помітна доріжка. Такими доріжками ходять тільки сміливці. Ліворуч далеко-далеко сяяла вогнями Трипільська ДРЕС, вогні відбивалися у воді, здавалося, то велетенська армада кораблів вирушила у плавання й суне на нас. А очерети стояли німі, таємничі, як і тисячу літ тому, коли ще в них жив рогатий та інша нечисть, і, як і тисячу літ, плакав десь на купині кулик.

Я настягав потертого, полишеного попередніми рибалками сіна й ліг. Дивився у зоряне небо, тут-таки воно було небом, і я обертався разом з ним (а може, й не обертався, є й така теорія) і слухав куличка, й почувався самотнім і загубленим серед цих зір і цих боліт. Мені було чогось шкода, а чого, я не знав і сам, і не хотів дошукуватися причини, аби не провалитися, неначе крізь тонку кригу, в небезпечну глибінь. Я вирішив ліпше думати про зорі. Про зорі звичайні, якими вони були од віку, а не про записані в небесні карти об'єкти, не про космос. З якогось часу він перестав мене цікавити, я втомився від інформації про нього, від безкінечних гіпотез про те, що він може нам дати й чого не дасть, про квазари та чорні дірки неба, про небесних братів, за якими дехто зітхає

до сліз. І є серед тих зітхальників такі, що вже й жити не можуть без зоряного брата, а брата рідного, який живе в Кобеляках, не навідували по десять років. Живіть спокійно, небесні брати, я до вас не полечу. Бо й як порозумітися з вами, можливо, схожими на павуків або амеб, коли на цій зеленій кульці не можуть порозумітися істоти, схожі одна на одну, як дві краплі води.

Підвівшись на лікті, поглянув на Дніпро. У воді купалися зорі, срібний пилок опадав з неба на широке плесо. Важко стиснулось серце: мабуть, цю красу я бачу востаннє.

Я заснув з зорями в очах.

День вісімнадцятий і дев'ятнадцятий

Ці два дні я ловив рибу. Петро і Літній Микола поїхали в неділю увечері до Києва, а ми з Зимовим Миколою залишилися ще на півтора дня. Риба клювала погано, упіймав кілька густірок, а далі тягав з дна чорних, головатих, схожих на первісних ящурів, йоржів. Микола вицупив з болота чорного слизького лина та вловив кілька краснопірок. І хоч наші поплавки дрімали на плесі, я однак майже ні про що інше, як про те, щоб упіймати добрячу рибину, не думав. На рибалці я більше ні про що не думаю, день пролітає, як одна мить, і тільки там я відпочиваю по-справжньому.

Трохи заважали своєю метушнею рибалки, їх наїхало з міста достогибслі, й не стільки то були рибалки, скільки відпочивальники, а то й виливальники. Бейкалися берегом, каламутили воду, кидали в неї пляшки, витоптували траву й з якоюсь скотинячою тупістю рвали та жбурляли в болото тугі чорно-коричневі качалочки. І все щось смажили па бензинових та газових плитах — гіркувато-солодкий запах паленого м'яса слався понад водою — і жували, жували. Деякі люди, здається мені, зробили метою і способом життя насолоди. Пожрати, попити, зірвати, понюхати й кинути квітку, навіть якщо не понюхати, то зірвати й

кинути, щоб не зірвав хтось інший. "Краще зірву я". Отож і спробуй подумати про мету життя. Для чого живуть? Окремі — щось створити. Сукупно всі — так думали протягом віків — для майбутнього. Треба осушити ще оцей гектар болота, прокласти ще одну дорогу, навчити грамоті ще сотню білявих зірвиголовів, і тоді настане час... наступлять суспільщасливі дні. Що в тому щасті вони робитимуть — нащадки не знали. Люди жили поступом, жили для тих, що прийдуть потім. То, може, як казали деякі мудреці, мета в самопізнанні, самовдосконаленні — робити себе кращими, тоді й світ ставатиме кращим. А чи стаємо ми кращі? Кращі тканини, краща горілка, кращі колеса — то напевно. А ми, ми? Та й хто тепер клопочеться тим? Рівновага в світі порушилася, й ні для чого і ніколи людям думати про вдосконалення душі, про філософію душі, та й, зрештою, про літературу і навіть медицину. Технічні відкриття в кінцевому результаті служать одній меті, і, мовби втікаючи од чогось, люди живуть куцими насолодами, хвилинними втіхами.

Боже мій, скільки крутих спіралей намотав на мою душу світ, — втомлено подумав я. Так намотується на одиноку степову грушу павутина бабиного літа. Скільки інформації — потрібної і непотрібної — запало в звивини мозку, скільки пристрастей примушували прискорено скорочуватися серцеві м'язи, зношуючи їх. Іноді мені здається, що я ввібрав у себе увесь світ... Хоч насправді я не ввібрав майже нічого, а те, останнє, зникне в одну мить, як зникали всі, значно крутіше й досконаліше закручені, спіралі.

Висіли, як градові тучі, чорні думки, але я випихав їх за обрій, мені вдавалося від них відкараскатись. Душа від них відкараскатися не може, вона згнічена й стривожена, але чорні круки думок літали десь угорі. Може, вони й не сіли б мені на плечі, якби Микола раптом не сказав:

— У вас поступає у медінститут син, а в нас хрещениця.

— У кого це — у нас? — запитав я.

— У Петра, у мене і в Літнього Миколи. У всіх трьох.

— Як це може бути? Микола усміхнувся.

— А ось так. Два місяці тому в нас оперувався один дядько з Житомирщини. Просто дядько, їздовий на фермі. Розрізали — й закрили. — Микола розтулив і стулив докупи борти старого піджака. Вийшло дуже переконливо.— Пізно. А дядько — хоч звідкілясь і дознав, що в нього, — не панікував, не звинувачував лікарів, навіть не поскаржився жодного разу, тільки одним і бідкався: "Не кажіть нічого Наташі, бо ще не поступить. Оце якби вона поступила, я й помер би спокійно". І ми втрьох вирішили: нехай інститут розвалиться, нехай ректор лусне — Наташа поступить. У нас там така мережа... Миша не проскочить поза нами.

Я скинув кашкет. Розстібнув сорочку — піт заливав мене з піг до голови. І в ту мить відчув, як падають згори круки. З одного боку, Миколина розповідь була мовби якимось виправданням для мене. Вони теж "проштовхують", та ще й таранно. А з іншого... Ні, я не міг стати з ними на одній кладці, навіть наблизитися до них не мав права, вони клопочуться зовсім інакше, про чужу їм людину, про — сироту. Ще не сироту, але... "Моральна аморальність". А я? І в цю мить щось рвонулося в мені, закричало: "А ти... Ти теж... Хіба не однаково!" А розум холодно карбунав, ш'тіаче рубав на цвяхи дріт: "Не однаково. У тебе — невідомість. І твій син — негідник. Він лицемір і шантажист. У нього немає нічого святого. Який же з нього може бути лікар? Лікар... він найближче біля серця. Ближче навіть, ніж поет. Ось ці хлопці — лікарі. А твій син не лікуватиме людей, а робитиме кар'єру. І він її дробить, це я знаю. Й, може, його ніхто не розгадає. Адже він такий розумник і скромняга. Не хуліганить, не п'є, не курить. Живе собі, та й годі. І вже ніколи не стане порядною людиною. Лікар — це совість, співчуття, доброта і милосердя. Я через те й мучуся увесь вік, що не знаю, чи я по-справжньому милосердний. Хтось із великих сказав: коли входиш в літературу, витирай ноги. Лікар повинен мати стерильним все. А в твого сина — пліснява на душі".

Я відбивався, я просився, я проклинав: круки не відлітали, вони клювали мене і вечір, і ніч, і наступний день. Боже, як я втомився. В фізиці є термін — втома заліза. Не знаю, як втомлюється залізо, але моя втома, мабуть, більша.

День двадцятий, останній

Ми з Миколою Зимовим повернулися у вівторок після обіду. Я вийшов з машини навпроти Русанівки, Микола поїхав додому, потім він ще поїде на роботу.

Едика в номері не було. Речі — порозкидані, стояв такий розгардіяш, що коли б я не знав, що це стиль життя мого сина, то подумав би, що він тут з кимось бився навкулачки, а потім утік.

Я поскидав на купу речі, помився під душем, поголився, одягнув чисту сорочку. Заглянув до холодильника, до шаховки — пустота торічелева. Треба поповнювати запаси. Взяв портфель і замкнув номер. Постояв біля готелю, роздумуючи, в який бік податися. Перейшов через дорогу, рушив по тротуару до мосту і за кілька кроків побачив Галину Михайлівну та Еллу. Вони йшли мені назустріч, обнявшись, як дві подружки. Проте я одразу помітив, що їхні обійми якісь не такі, як завжди, вони сплелися руками за плечі надто міцно, здавалося, мати й дочка підтримують одна одну. На їхніх безколірних аскетичних обличчях застиг однаковий вираз глибокої втоми.

Я привітався з ними, на мить загнувся, не знаючи, як матися — пройти мимо чи зупинитися й поговорити. Я таки зупинився й запитав, що тільки й міг запитати в такому випадку:

— Ну, як ваші справи?

Галина Михайлівна ворухнула сухими пергаментними губами й мовила:

— Наші справи вже скінчилися. Взяли на завтра квитки.

— Чому? — знову запитав я, хоч міг би й не запитувати.

— З твору — "четвірка", з біології — "трійка". Прохідний бал на наш факультет без атестата — шістнадцять, — сказала Галина Михайлівна. — У нас — чотири екзамени.

Впала глуха, як біля покійника, мовчанка. Я почував якусь величезну незручність, неначе це я був винуватий у тому, що вони не добрали одного чи двох балів, неначе я заступив їм шлях. Я розумів, що це дурниця, й однак відчував, що червонію... І враз помітив, як болісно засмикалися губи в Галини Михайлівни, я чомусь злякався, я но хотів, щоб вона говорила далі, але вона сказала:

— З біології — "трійка". Зрізали. Елла знає біологію. Має грамоту. Я сама — вчителька біології. Це дужо несправедливо.

— Мамо, — вигукнула Елла. — Не треба!

— Хіба неправда? — в очах у Галини Михайлівни блищали сльози.— Ті, в кого є блат... У високих чинах...

— Мамо, — смикнула її за руку Елла. — Перестань. Вибачте, Вікторе Івановичу, — звела вона на мене великі, сухі, мученицькі очі. — Мама дуже перенервувалася.

Я хитнув головою й пішов. Я йшов швидше й швидше, далі майже біг. Я нічого не бачив, нічого не помічав, я стояв у вагоні метро спиною до людей, і перед моїми очима з шипінням і свистом мчалися товсті чорні змії кабелів, а за ними чорніла пітьма, в глибині якої мріло мертвецьки бліде трикутне обличчя. То було моє обличчя. У мене в голові палало, як у горні, розжареними цвяхами вискакували якісь слова й падали

розплескані, розплющені під вагою молота. Тим молотом була правда. А ковадлом — моє власне серце.

В очах мені потепліло, я сердився, я гнівався, що такий тонкосльозий, мабуть, це хвороба зробила мене таким, хвороба і все інше, раніше я тримався, тримався за всіх ситуацій, я знав, що повинен триматися, однак хтось із нас мусить триматися, інакше в світі не можна жити, та й на мені родина, на мені лікарня... А зараз десь переломилася, стерлася зазубринка, маленька зазубринка, яка тримає все велетенське колесо, колесо рівноваги, впевненості й надії.

Від зупинки метро я йшов трохи повільніше, але в голові й далі палало, і стрибали цвяхи-слова, я не міг їх осягнути, зібрати докупи, але їхню суть розумів гранично точно. Я повинен викласти їх там, у деканаті чи ректораті.

...Густа прохолода осокорів біля довженківського саду, гарячий асфальт тротуару, широкі алеї інститутського палісадника. На алеях, на майданчику біля сходів юрмилися вступники.

Я побіг по сходах угору.

І враз почув над головою:

— Тату!

Переді мною стояв Едик. Він посміхався й тримав біля плеча руку зі складеними докупи пальцями, неначе хотів ними приклацнути. Едик ступив на дві сходинки вниз.

— Тату, все о'кей! Тільки що мені сказав Євген Сидорович. Вже відбулося засідання комісії. З біології — п'ятірка.

Едик і далі посміхався й дивився на мене великими блакитними очима. В тих очах переливалися умиротворення та радість. Едик великодушно прощав мені мої промашки та гріхи.

Я нахилив голову й ступив уперед. Але я ступав уже тільки по інерції. На верхній сходинці зупинився. На мить заплющив очі, а коли розплющив їх, побачив усе ясно, жорстоко й реально. Навіть мій біль був іншим. Це був біль сорому й безнадії. Ну що я їм скажу? Що мені допомагав Аркадій Васильович, що він переспав з моєю дружиною, але я цього не знав... Мене приймуть за божевільного, мені ніхто не повірить, а якщо й повірять, то хто скасує власні рішення і власні постанови! Цілковите безглуздя. Як говорять гравці: гру зроблено. Все інше лишилося для нічних аналізів. А зараз я більше не можу про це думати.

Ще з півгодини бездумно блукаю в парку. А тоді заходжу до гастроному, купую пляшку коньяку. Марочного, найдорожчого — "Двин". Гроші в мене є, гроші прислала Люба. Хвилину роздумую і купую ще одну пляшку. Я ніколи не пив з горя або з радості і не знаю, як то воно буває потому: легше чи важче. Однак, почуваю, пити сам не зможу. Я беру таксі і їду в клініку до Петра. По дорозі зупиняю таксі й купую в лотку, що стоїть просто на тротуарі, два кілограми яблук. Петра в кабінеті немає, проте кабінет не замкнений, я сідаю на стілець, на той самий стілець, на який сідають хворі, й чекаю його. Петро входить і потирав лисину.

— А, браконьєр, — каже він, і його широке, як днище и діжі, обличчя розпливається посмішкою.

Я мовчки ставлю на стіл одну, а потім другу пляшку коньяку. Петро витріщається на мене, в нього аж відвисає, як у віслюка, нижня губа. Він не може повірити, що я, лікар, прийшов до нього, лікаря, в кабінет і пропоную пити коньяк. Але він, звичайно, цього не каже. Ця велика вухата тварина (за наших студентських років "тварина" — була найвища похвала) дуже тонка й розумна за деяких ситуацій.

— Ти що, когось пограбував? А я думав, ти тільки браконьєр.— Він дивиться на годинник. — Ну, гаразд. Робота скінчилася... В нас є один чулан... Сховай поки що... А я покличу хлопців. До речі, як твої інститутські справи?

— О'кей! — кажу я.— Пройшов.

— І наша хрещениця теж пройшла, — посміхається Петро.

Він веде мене по коридору, далі ми повертаємо до великої кімнати, в якій тільки одне вікно й те чомусь угорі, Петро відчиняє ще одні двері, ліворуч, впускає мене до маленького чуланчика, в якому стоїть маленький столик, три стільці та завалений папками стелажик біля стіни. Він виходить і за кілька хвилин повертається з обома Миколами. Літній Микола несе ще один стілець, Зимовий Микола — чотири склянки. Я дістаю з портфеля коньяк і яблука.

— Нагода поважна, — каже Петро. Він неначе виправдовує мене перед Миколами. Вони посміхаються, — вони теж вибачають мені таку безтактність: чоловік трохи отетерів на радощах.

— Закуска тільки така, — показую на яблука.

— Нічого, — посміхається Зимовий Микола. — І не таке переживали.

Важка руда рідина тече в склянки. Ось вони вже повні. Проте ніхто не бере їх до рук, мабуть, чекають, коли візьме свою гість. Я простягаю руку, беру склянку й раптом ставлю її на стіл.

— Хлопці, — кажу. — Поки ми не випили... В мене є знімок одного хворого. Вожу з собою з першого дня, та все якось не випадало... Хотілося б порадитися з вами.

Всі троє трохи дивуються.

— Тягни, — каже Петро. Він перший бере до рук лискучий папір, повертає до світла. Примружує одне, потім друге око. — Типовий канцер, — каже він, але й далі розглядає знімок. — Щоправда, пляма ніби трохи димчата.

Знімок переходить до рук Зимового Миколи.

— І дуже темна. На канцер не схоже.

Літній Микола дивиться через його плече.

— Чому не схоже? Пляма — сіра.

— Темно-сіра, майже темна, — не згоджується Зимовий Микола. — Не зовсім гарний знімок. Ми робимо кращі. Ти , привозь його сюди. Я ковтаю тугий згусток слини.

— Він — тут.

Шестеро очей дивляться на мене. Всі досвідчені, я не можу нічого в них прочитати, та й знаю: що б не прочитав, воно мені тепер не допоможе.

Ми опинилися з різних боків невидимої, непроникної, куленепробивної стіни. Я — по цей бік, вони — по той. Ще вчора ми були разом, жартували, сміялися, ще вчора ми були однакові, а зараз — рішуче інші. Живе й неживе! Ні, не те. Але щось подібне. Вони намагаються прорватися крізь ту стіну, і намагаюся я, але всі ми розуміємо, що те — неможливо. Існують бар'єри, які людина не може подолати.

— Ну що ж... Якщо ти готовий, можемо зробити зараз, — каже Літній Микола.

Я підводжуся із стільця. Обидва Миколи підводяться слідом за мною.

Чомусь я сприймаю все зовсім не так, як тоді, коли заходжу ось в такі кабінети в білому халаті. Виявляється, на одні й ті ж предмети може дивитися з однієї оболонки двоє людей, і ці люди зовсім не схожі між собою. Й ніякі сили світу не можуть звести тих двох людей в одну людину.

А яка холодна пластмаса екрана. Я притулився до неї грудьми, підборіддя поклав у спеціальну ямочку, так, як мені наказав Зимовий Микола. Саме наказав. А чий це голос лунає з сусідньої кімнати? Його, Миколин? "Вдихнути. Затримати віддих. Дихати". Все в наказовій формі. Ні, це якийсь чужий голос. А точніше, не чужий, а очужілий. Там, у тій кімнаті, за пультом Микола не має права на співчуття, бо тоді погано виконуватиме роботу. Має ч її не має? Не має? Має? А можи, все це мені просто здається? Миколин голос ні трішечки не помінявся?

"Вжж-ж, вжж-ж" — двічі вжикає біля моїх грудей невидима пилочка. І знову той самий незнайомий холодний голос: "Можна одягатися". І — на терцію тепліше: "Посидь тут або погуляй надворі".

Вони залишилися в рентгенкабінеті, а я вийшов на вулицю. Я ходив довкола будинку, ходив по лікарняному парку, де майже всі лавочки були вільні, але не міг сісти на жодну. Ходив і ходив і намагався не думати про рентгенкабінет, про майбутню розмову. Я думав про свою лікарню (просто неймовірио, що можу думати зараз про таке: мене вразило обладнання рентгенкабінету, от би нам хоч половину того, що в там), про Марію, про Раю, про Інну, про Іпну я думав найбільше, я їй так і не подзвонив після того дня й тепер шкодував. Можливо, я вже їй і не подзвоню. Дуже можливо. Я бачив їх усіх неначе через густо сито, нереді мною висіло якесь запинало, крізь яке не могли пробитися чисті і ясні думки.

Перед порогом зупинився, зібрався на силі. Важко, але досить упевнено прочинив двері чуланчика. Петро та Миколи вже були там. Я поглянув на них, і щось затремтіло в моєму серці, гаряча хвиля заповнила його, аж я хапонуи ротом повітря.

— Що ж ти, охламоне, пас обманюєш? — сказав Петро. Його очі іскрили радістю.— В тебе ж нічого немає. Ось твій знімок.

І він поклав породі мною на стіл вологу плівку.

— Маленька, як горошина, плямочка, — сказав Зимовий Микола. — Вже майже розсмокталося. Ніякий це не канцер.

Я дивився на знімок, я, звичайно, вірив, хоч силою інерції що був десь там, у чорному темному тунелі, в циклофазотроні, і летів, як мезон. Потрібно ще якийсь час, щоб остаточно вийти з нього.

— Ну що ж, хлопці, — взяв у руки склянку Петро. — Пропоную випити за найщасливішу людину на землі. Все в нього, як він сам сказав — о'кей! Підозри не справдилися, син до інституту поступив, вдома на нього чекає не дочекається кохана дружина... Твоє здоров'я, Вікторе. Будьмо.

— Будьмо, — сказав я.

Ми випили.

А земля крутилася й далі, летіла, не відчуваючи моєї ваги,— мабуть, щасливі люди стають невагомі.